

**OQILXON IBROHIMOV, JAMIL SADIROV,
SOFIYA TAJETDINOVA**

MUZÍKA

7-klass ushın sabaqlıq

Qayta islangen hám toliqtırılğan qaraqalpaqsha basılımı

*Ózbekistan Respublikası Xalıq bilimlendiriw ministrligi
tárepinen tastıyqlangán*

**Ġafur Ġulam atındağı baspa-poligrafiyalıq dóretiwshilik úyi
Tashkent — 2017**

85.31я 721

I 14

Pikir bildiriwshiler:

G. Dadabayeva — Respublika bilimlendiriw orayı “Muzıka, kórkem óner hám texnologiya, fizikalıq jetiklik hám salamatlıq” bólimi bas metodisti;

Q. Mamirov — Pedagogika ilimleri kandidatı, professor;

F. Muhiddinova — Tashkent qalası Uchtepa rayonındağı “Orom” atındağı 239-sanlı ulıwma orta bilim beriw mektebiniń muzıka pání oqıtıwshısı;

Z. Zakirova — Tashkent qalası Yunsabad rayonındağı 17-sanlı ulıwma orta bilim beriw mektebiniń muzıka pání oqıtıwshısı.

Qaraqalpaqsha awdarmasına pikir bildiriwshiler:

D. Yakiyaeva — Qaraqalpaqstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw ministrliğı Respublikalıq oqıw metodikalıq orayınıń muzıka pání metodisti. QR Xalıq bilimlendiriw ministrliğı ROMO, 227-sanlı protokol.

G. Axetova — Xalıq bilimlendiriw mekemeleri xızmetin metodikalıq támiyinlew hám shólkemlestiriw bólimine qaraslı 32-sanlı ulıwma bilim beriw mektebiniń «Muzıka» pání muǵallımı.

Ibrohimov Oqilxon, Sadirov Jamil, Tajetdinova Sofiya.

Muzıka: 7-klass ushın sabaqlıq. Qayta islengen hám tolıqtırılǵan 3-basılımı. — T.: Ğafur Ğulam atındağı baspa-poligrafiyalıq dóretiwshilik úyi, 2017.—160 b.

BBK 85.31 я 721

Respublikalıq maqsetli kitap qorı qarjıları esabınan basıp shıǵarıldı.

ISBN 978-9943-03-075-6

© O.Ibrohimov, J.Sadirov, S.Tajetdinova.
© Ğafur Ğulam atındağı baspa-poligrafiyalıq dóretiwshilik úyi, 2017-j.
Qaraqalpaqshaǵaawdarma
© «Bilim» baspası, 2017

SÓZ BASÍ

Áziz oqıwshılar, gárezsizlik sharapatı menen kóp ásirlik muzıka miy-rasımızǵa milliy-ruwxıy qádiriyatlarımız qatarında ayrıqsha itibar berile basladı. Bunnan bılay sizlerde xalqımızdıń ájayıp, hár qıylı hám bir-birinen jaǵımlı jergilikli muzıkalıq dástúrlerinen, klassikalıq muzıkanıń jetik dúrdanalarından bolǵan maqom úlgilerinen ruwxıy azıq hám ruwxıy zawıq alıw imkaniyatına iye boldıńız.

Bunıń ushın Siz ózińizde muzıka-ırǵaqlarınıń taza bulaqları bolǵan xalıq qosıq hám namaları, klassikalıq maqomların júreктен tıńlaw mádeniyatın, olardı sheberlik penen atqarıw kónlikpelerin payda etiwıńız kerek. Sonda ǵana Siz xalıqqa belgili ata-babalarımız dóreti-wshiligi boyınsha áyyemnen dawam etip kiyatırǵan bay kórkem óner miyraslarından ruwxıy azıq alasız. Milliy muzıka xalqımızdıń ruwxıy baylıǵın, kóterińki ruwxta qalıplesiwin házirgi waqıtta Ullı Mámleket dúziwdegi jamiyetimizdiń tiregi hám milliy azıǵı bolatuǵınlıǵı sózsiz.

Áziz oqıwshılar, qolıńızdaǵı sabaqlıq sizge xalqımızdıń mine usın-day áyyemgi hám milliy miyrasımız bolǵan ájayıp milliy muzıkaların qalıbıńızge sıńdire alıwǵa járdem beredi degen úmittemiz. Sonıń menen birge, siz jáhán klassikalıq úlgileri menen de tanısasız.

Usı táreplerin tolıq úyreniw maqsetinde oqıw jılıımızdıń birinshi shereginde Surxandárya-Qashqadárya hám Buxara-Samarqand, Qara-qalpaq muzıka usılların úyrensek, ekinshi sherek dawamında Xorezm hám Fergana-Tashkent muzıka usılların ózlestiremiz. Úshinshi hám tórtinshi shereklerde bolsa, Shashmaqom, Xorezm maqomları hám Fergana -Tashkent maqom jolların úyrenemiz.

Sabaq dawamında berilgen tema boyınsha gúrrińler shólkemle-stiriledi. Sonday-aq, muzıka tıńlaw, dawıstı shınıqtırıw shınıǵıwların orınlaw, qosıq aytıw sıyaqlı xızmet túrлерinen keńnen paydalanıladı.

Hárbir sherek juwmaǵında berilgen muzıka sózligi bilim alıw kólemin keńeytip barıwǵa járdem beriwi múmkin.

Sabaqlıqtan talapqa say paydalanıw ushın tómendegi shártli bel-gilerdi eslep qalıń.

— muzıka tıńlaw

— óz betinshe oqıw

— dawıstı sazlaw shınıǵıwları

— muzıka sawatı

— qosıq aytıw

— soraw hám tapsırmalar

— notaǵa qarap aytıw

ÓZBEKISTON RESPUBLIKASÍNÍŖ DAVLAT MADHIYASI

Abdulla Oripov sózi
Tantanavor

Mutal (Mutavakkil) Burhonov muzíkasi

Ser- qu- yosh, hur o'1- kam, el-

ga baxt, na- jot, Sen o'- zing do'st -lar- ga

yo'1- dosh, meh-ri- bon! Meh- ri- bon! Yash-na-

gay to a- bad il- mu fan, i-jod. Shuh-ra-ting por-la-

sin to - ki bor ja- hon! Ol- tin bu

vo- diy - lar, jon O'z-be- kis- ton. Aj- dod-

lar mar-do- na ru- hi sen- ga yor! U- lug'

ff xalq qud- ra- ti jo'sh ur- gan za-mon, O-lam-

mf ni mah-li- yo ay- la - gan di- yor! *f* Bag' -ri

gan di- yor!

Serquyosh, hur o'lkam, elga baxt, najot,
 Sen o'zing do'stlarga yo'ldosh, mehribon!
 Yashnagay to abad ilm-u fan, ijod,
 Shuhrating porlasin toki bor jahon!

Naqarot:

Oltin bu vodiylar — jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag'ri keng o'zbekning o'chmas iymoni,
 Erkin, yosh avlodlar senga zo'r qanot!
 Istiqlol mash'ali, tinchlik posboni,
 Haqsevar, ona yurt, mangu bo'l obod!

Naqarot:

QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASINI MAMLEKETLIK GIMNI

I. Yusupov sózi

N. Muxammeddinov muzikası

Maestoso ♩ = 96

Jáy- hun ja- gá- sín- da ós-
ken bay te- rek, Tú- bi bir sha-qa-
sı mıñ bo- lar de- mek, Sen
son- day sa- ya- lı, qu- yash- lı el- señ,
Tı- nış-lıq hám ıǵ- bal sen-
de- gi ti- lek. Diy- qan ba-
ba ná- pe- si bar je- rin-de, Juw
san ań- qıp, kiy- ik qa- shar shó- lin-

de Qa- ra- qal- pa- ğis- tan

f Qa- ra- qal- pa- ğis- tan de- gen a- tıń-

ff dı, Áw- lad- lar á- diw-ler

1. jú- rek tó- rin- de. Ay

2. jú- rek tó- rin- de.

Jáyhun jaǵasında ósken bayterek,
Túbi bir shaqası mıń bolar demek,
Sen sonday sayalı, quyashlı elseń,
Tınıshlıq hám ıǵbal sendegi tilek.

Naqıratı:

Diyqan baba nápesi bar jerinde,
Juwsan ańqıp, kiyik qashar shólinde,
«Qaraqalpaqstan» degen atıńdı,
Áwladlar ádiwler júrek tórinde.

Aydın keleshekke shaqırar zaman,
Mártlik miynet, bilim jetkerer oǵan,

Xalqıń bar azamat, dos hám miyirban,
Erkin jaynap-jasnap, máńgi bol aman!

Naqıratı:

Diyqan baba nápesi bar jerinde,
Juwsan ańqıp, kiyik qashar shólinde,
«Qaraqalpaqstan» degen atıńdı,
Áwladlar ádiwler ju'rek tórinde.

Dawıstı sazlaw shınıǵıwları.

a) **Asıqpay**

I SHEREK

XALÍQ MUZÍKASÍNÍN JERGILIKLI USÍLÍ

1-Tema. SURXANDÁRYA — QASHQADÁRYA MUZÍKA USÍLÍ HAQQÍDA TÚSINIK

Surxandárya-Qashqadárya muzíka usılı degende, ásirler dawa-mında qáliplesken miynet qosıqları, máwsimlik máresim qosıqları, shopanlar dóretpesi, baqsılar óneri hám xalıq dóretiwshiligine baylanıslı jáne de kóplegen qosıqlar hám saz namaları túsınıledi. Sonı da ayıp ótiw kerek, muzıka dástúrleriniń kelip shıǵıw negizleri áyyemgi dáwirlerge tiyisli bolıp, olar hár qıylı jaǵdaylarda, xalıqtıń turmıs tárizi menen baylanıslı kórinislerde, tiykarınan miynet barısında, shańaraqta ótkeriletuǵın úrp-ádet, salt-dástúrler hám toy-merekelerde, xalıq seyili hám bayramlarında júzege keledi.

Surxandárya-Qashqadárya jerinde jasawshı jergilikli xalıq uzaq dáwirlerden berli sharwashılıq hám diyqanshılıq miynetleri menen shuǵıllanıp keledi. Sol sebepli bul jerlerde miynet penen

baylanisli aytim hám shopan namaları júdá kóplep dóretilgen. Dáslep talantlı insanlar tárepinen (jeke yamasa jámáát bolıp) aytilıp, soñın ala el arasında awızdan-awızğa ótip taralğan miynet qosıqları bizge shekem xalqımız yadında hám miynet ámeliy tájiriybesi barısında saqlanıp kelindi. Bunnan tısqari, máwsimlik toy-mereke, xalıqlıq bayram hám xalıq seyilleri «Nawrız bayramı», («Lala seyili») qosıqları-oyın aytısları tağı da kóplegen xalıq namaları ótmishten biziñ dáwirimizge miyras bolıp qaldı.

Muzika miyrasınıñ úlken bólimi bolğan dástanlardı baqsılar yadında hám dóretiwshiliginde saqlap, atqarıp kelmekte.

Sunday-aq, Surxandárya-Qashqadárya milliy saz ásbapları qatarında dombıra, qobız, shopan nay, sıbızgı, shıñqobız hám dápler uzaq ótmishten berli jergilikli xalıq arasında ardaqlanıp, olarda hár qıylı namalar atqarılıp kelmekte.

Dombıra saz ásbabı Surxandárya-Qashqadárya jergilikli muzika-sında keñ taralğan sazlardan bolıp, ásirese, baqsı hám shopanlar tárepinen súyip atqarılıp kelgen.

⊙ Surxandárya-Qashqadárya muzıka bağıtındağı nama-qosıqlardan úlğiler tıñlañ.

DO MAJOR GAMMASI

△ O‘ZBEKISTON — ONAJON

Qambar Ota sózi

Muhammad Otajonov muzıkası

Tez

Yer, os -mon-ning o- ra - si, O- lam- ning eng

sa - ra - si, av-lod me-ros Va-ta -nim — Qad-ri ba-land

Naqarot:

bo's-to - nim. O - na - jon O'z -be - kis - ton,

Jo -na- jon O'z-be - kis - ton.

O- na- jon O'z- be- kis- ton.

Jo - na - jon O'z - be - kis - ton.

Sa - xo - vat - li, fi - do - kor, dun - yo - da eng

bax - ti - yor. So - diq - lik - da bo - lang - ga

ta - nil - gan - san o - lam - ga.

O - na - jon O'z - be - kis - ton,

Jo - na - jon O'z - be - kis - ton.

Yer, osmonning orasi,
Olamning eng sarasi,
Avlod meros Vatanim
Qadri baland bo'stonim.

Naqarot:

Onajon O'zbekiston,
Jonajon O'zbekiston.

Saxovatli, fidokor,
Dunyoda eng baxtiyor.
Sodiqlikda bolangga
Tanilgansan olamga.

Naqarot

Oy husnda yetolmas,
Quyosh shaydo, ketolmas,
Ko'k toqingda yulduzlar,
Baxt taratar kunduzlar.

Naqarot

Bir yoningda Jayhundir,
Bir yoningda Sayhundir.
Mehringdir nur tarami,
Bag'ring dillar oromi.

Himmati hayotga teng,
Insonparvar, bag'ri keng,
Onajon O'zbekiston,
Jonajon O'zbekiston.

Naqarot

SURXANDÁRYA—QASHQADÁRYA DÁSTANSHÍLÍQ DÁSTÚRLERI

Dástan ádebiy-muzıkalıq shıǵarma. Onıń quramında jazıwshılıq hám shayırlıq (qosıq) bólimler bolıp, olar mazmunı jaǵınan ózara uqsas boladı.

Surxandárya - Qashqadáryada dástandı atqarıwshılardı shayır yamasa baqsı dep ataydı. Baqsıshılıq kórkem ónerinde sóz sheberligi, qosıq atqarıwshılıǵı hám saz (dombıra) saz ásbabı birlesken boladı. Eger de, baqsılar dástanlardıń prozalıq bólimlerin sheberlik penen kórkemlep aytıp berse, qosıq qatarların qosıq formasında arnawlı ishki («buwılǵan») dawıs penen atqaradı hám bunda dombıra saz ásbabınan akkomponement sıpatında paydalanıladı.

Dástanlardı atqarıw máwsimi tiykarınan kesh gúzde, awıl xalqı diyqanshılıq penen baylanıslı jıyın-terim jumısların tamamlǵannan keyin baslanıp, erte báhár kelgenshe dawam etken. Ádette, baqsılar jergilikli xalq tárepinen arnawlı shólkemlestirilgen dástanshılıq keshelerin ótkeriw ushın awıl shańaraqlarınıń birine mirát etilgen. Bul shańaraqqa awıl xalqı, qońsı-qobalarda jıynalısqı, baqsınıń dástandı atqarıwın

Shoberdi Baqsi Boltayev

tıñlağan. Bunday kesheler birneshe künge shekem dawam etiwı mümkin bolğan. Bunnan, baqsılardı shañaraqtağı toy-merekelerge, bayramlarğa hám basqa tamashalardı ótkeriwge de mirát etilgen.

Dástanlardı aytıw tártip-qaqıydaları boyınsha, dáslep, termeler ayıladı.

Terme — qanday da bir dástandı aytıwdan aldın baqsi tárepinen atqarılatuğın aytım bolıp, bunda baqsi óziniñ repertuarında bar dástanlardı qısqasha táriyipleydi hám usı taqılette tıñlawshılardı qarata «Qaysı dástandı aytayın» dep soraydı. Tıñlawshılar tañlawı, qálewi de sebep bolıp, baqsi óziniñ toplamınan bir dástandı aytıwdı baslaydı.

 Muzıka sawatı.

TONALLIQ HAQQINDA TÚSINIK

Tonallıq — lad sesleriniñ bálentligi. Negizgi basqısh tonika. Ol arqalı tonallıq belgilenedi. Mısalı major ladı, tonikası fa sestı bolsa, bul fa major tonallığı delinedi hám t.b. Hár bir muzıkalıq shıǵarma belgili tonallıqta jazıladı. Kópshilik jaǵdaylarda, ásirese, iri kólemli shıǵarmalarda bas tonallıq penen bir qatarda birneshe qosımsha tonallıqlarda paydalanıladı.

ĞAREZSIZLIKKE

B. Qayıpnazarov sózi

S. Palwanov muzikası

Marsh tempinde

Shın- lıq-qa úy- ren- gen shın- lıq- tı sóz- ler,

Má rt-lik-ke úy- ren- gen márt-lik-ti góz- ler,

Márt-ler-den úy- ren- gen márt-ler- miz biz- ler,

Biz- ler min-net-dar- mız ğa- rez- siz- lik- ke.

Biz- ler-diń máń-gi bax- tı- mız, bax- tı- mız,

Já- hán-niń kór-ki jaq- tı- mız, jaq- tı- mız,

Nur be- rip tur- ğan ó- mir- ge,

Shinliqqa úyrengeñ shinliqtı sózler,
Mártlikke úyrengeñ mártlikti gózler,
Mártlerden úyrengeñ mártlermiz bizler,
Bizler minnetdarmız gárezsizlikke.

Naqıratı:

Bizlerdiñ máñgi baxtıımız,
Jáhanniñ kórki jaqtımız,
Nur berip turğan ómirge,
Minnetdarmız ómirge.

Shaqırsa maydanlar, shaqırsa dúzler,
Shaqırsa báhárler, shaqırsa gúzler,
Jeñilmes kúsh bolıp baramız bizler,
Bizler minnetdarmız gárezsizlikke.

Naqıratı:

Bizlerdiñ máñgi baxtıımız,
Jáhanniñ kórki jaqtımız,
Nur berip turğan ómirge,
Minnetdarmız ómirge.

?!

1. Surxandárya-Qashqadárya muzıka usılı haqqında aytıp berıñ.
2. Surxandárya-Qashqadárya dástúrlık muzıka saz ásbapların aytıp berıñ.
3. Baqsılar haqqında nelerdi bilesiz?

2-Tema. BUXARA-SAMARQAND MUZÍKA USÍLÍ HAQQÍNDÁ TÚSINIK

Buxara-Samarqand muzíka usılı degende, Buxara hám Samarqand qalaları hám wálayatları aymağında payda bolğan muzıkalıq dástúrler túsınıledi. Elimizdiń áyyemgi mádeniyat orayları bolğan bul jerlerde xalıq qosıqları, saz namaları, qol shappatlaw oyın-aytımları, sonday-aq, kásiplik muzıkağa tiyisli dástanshılıq, sazende óneri hám maqom dúrdanaları keń orın iyeleydi.

Bul usıldıń ózine tán táreplerinen biri — eki tillilik, yaǵnıy ózbek hám tájik tilleri dástúrinin payda bolıwı. Bul jaǵday usı jerde jasap, xızmet etken kóplegen shayırlar, bulardan Mujrim Obid, Abdullo Mulham Buxoriy, Fitratı Zardozi Samarqandiy, Muznib Shavkatiy Kattaqorganıylar dóretpelerinde, sonday-aq, eki tilde aytılp kiyatırǵan ózbek hám tájik xalıqlarının joqarı klassik muzıka dúrdanaları bolğan Shashmaqom (Buxara maqomları) dúrkiminde óz kórinisin tapqan. Eki tillilik dástúri xalıq muzıkasında ózgeshe túrde kórsetiledi. Sonday-aq, ayırım xalıq qosıqların sol waqıttıń ózinde de ózbek hám tájik tillerinde aytıw múmkin. Ádette, qosıqtıń kupletleri ózbek tilinde, naqıratları bolsa tájik tilinde, ayırım waqıtları kerisinshe de boladı. Bunnan basqa, ayırım xalıq qosıqların ózbek hám tájik tillerinde aytıw imkanıyatı bar. Sonday-aq, tek ǵana bir tilde — yamasa ózbek yamasa tájik tilinde aytıw ushın dóretilgen xalıq qosıqları da ushırasadı.

Xalıqtıń kúndelikli turmıs tárizinde, toy-tamashalarda muzıka áhmiyetli orındı iyelep kelmekte. Sonıń ishinde, báhár máwsimi menen baylanıslı «Guli surx» xalıqtıń saltanatlı máresimlerinde qosıqlar ayılǵan «Qayraq oyını», «Záng oyını» sıyaqlı Buxara oyınların oynaǵan.

“BALJUVON” xalīq namasi.

Dawistī sazlaw shınıǵıwları:

TINCHLIK BO'LSIN

Halima Ahmedova sózi

Xurshida Hasanova muzıkası

Marsh tezliginde

Bu-lut ko'k-ni qop-la-ma-sin, Qu-yosh kul-sin, Qu-yosh- kul-sin,
 Biz is-tay-miz bu dun-yo-da, Tinch-lik bo'l-sin, tinch-lik bo'l-sin.
 Qal-dir-g'och-lar qa-no-ti-da, Dun-yo-ga baxt o-lib kel-sin,
 Tur-na-lar-ning ba-yo-ti-da, Tinch-lik bo'l-sin, tinch-lik bo'l-sin.
 Tinch-lik bo'l-sin, tinch-lik bo'l-sin,
 Bo-la-lar-ning bax-ti u-chun,
 Tinch-lik bo'l-sin bu dun-yo-da
 Tinch-lik bo'l-sin Bu dun-
 yo-da, O-lam to'l-sin, o-bod bo'l-sin,
 Ke-la-jak u-mid-lar haq-qi.

1. Quyosh ko'kni qoplamasin,
Quyosh kulsin, quyosh kulsin.
Biz istaymiz bu dunyoda,
Tinchlik bo'lsin, tinchlik bo'lsin.

Qaldirg'ochlar qanotida,
Dunyoga baxt olib kelsin.
Turnalarning bayotida,
Tinchlik bo'lsin, tinchlik bo'lsin.

2. Onajonim allasidan,
Yeru – osmon orom olsin,
Bog'imizga ho'p yarashgan,
Hayot guli hech so'lmasin.

Onajonim allasidan,
Yeru – osmon orom olsin,
Bog'imizga xo'p yarashgan,
Hayot guli hech so'lmasin.

Naqarot:

Tinchlik bo'lsin, tinchlik bo'lsin,
Tinchlik bo'lsin, bu dunyoda.
Bolalarning baxti uchun.
Tinchlik bo'lsin bu dunyoda,
Olam to'lsin obod bo'lsin,
Kelajak umidlar haqqi,
Tinchlik bo'lsin bu dunyoda.

 “Tinchlik bo'lsin” (H.Ahmedova sózi, X.Hasanova muzikasi)
qosiqi arqali kóz-qarasti bayitw.

X.Hasanovanin tinishliq temasina bag'ishlangan bul «Tinchlik» qosig'inda aspanimiz barhama ashiq, tabiyatimiz gozzal, turmishimiz tinish boliw aytiladi. Bul temani korsetiwde kompozitor 4/4 olshemi, minor ham major tonalliq'lar ham usi tiykarda har qiyli rawajlaniwshi nama asbaplarinan paydalan'gan. Bant-naqirat formasina iye bul qosiqtin banti «re-minor» tonallig'inda bayan etilgen. Naqiratu bolsa «fa-major» tonallig'inda kelip, 2 ham 3 dawista aytiladi. Usi tiykarda doretwshi qosiqta alga surilgen tinishliq ideyasın aniq ayriqsha aytadi. Qosiqtin naqirat penen juwmaqlanıwı da tinishliq ideyasın jáne bir ret qaytalaydı.

?!

1. Buxara-Samarqand muzika usilina qisqasha tusinik berin.
2. “Tinchlik bo'lsin” qosig'inda qanday ideya sawlelengen?
3. “Tinchlik bo'lsin” qosiqın 4/4 olshemine on qolda dirijyorlıq etip, notalar jardeminde (solfedjio) aytin.

3-Тема. SAZENDESHILIK KÓRKEM ÓNERI

Buxara-Samarqand muzıka usılında sazendeshilik kórkem óneri de qáliplesken bolıp, bul hayal-qızlar dóretiwshiligi menen baylanıslı boladı. Sazende — bul jeke aytıwshı bolıp, ol qolında qayraq yamasa qońıraw uslap oyınğa túsedi hám qosıq qatarların aytadı. Eki-úsh hayal-qızlardan ibarat dápshiler toparı bolsa naqıratlarında qosılıp turadı. Demek, sazendeler toparı (ansambli) de jámi úsh-tórt hayal-qızdan — jeke sazende, dápshi hám naqıratçı aytatuğınlar qatnasadı.

Dástúr boyınsha sazendeler toparları óz kórkem ónerin tek ğana hayal-qızlar arasında ótkeriletuğın jıyın, toy hám hár qıylı bayramlarda aytıp kelgen. Olardıń repertuarları ózbek hám tájik tilinde bolğan kóp bólimli oyın hám qosıqlardan ibarat boladı. Sonday-aq, aytımda qosıqlardı ózbek tilinde, tájik tillerinde de aytıw dástúrleri bar. Ádette, sazende óz qosıqların awır, salmaqlı, biraq saltanatlı ruwx penen suwǵarılğan «Toy múbárek» qosıǵı menen baslaydı. Keyin ala ástelik penen jedellesip barıwshı ayaq oyın aytımları izbe-iz, toqtawsız atqarıla baslaydı.

Dáps'hiler de naqırattı aytıwshılar da usıllar menen qosılıp turadı, ayırım bir waqıtlarda eki túrli dúziliske iye ritmlerdi óz ara atqaradı.

BO'YI-BO'YI

Ortasha

Xalıq qosıǵı

Bo'- yi, bo'- yi, bo'- yi, ab- ro'- yash du-

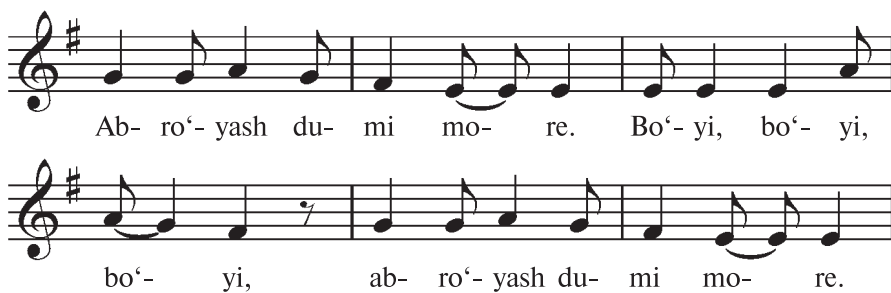
me mo- re. Ni- go- ri no- za- ni- ni ah-

li dar- dam (ey), Ab- ro'-yash du-

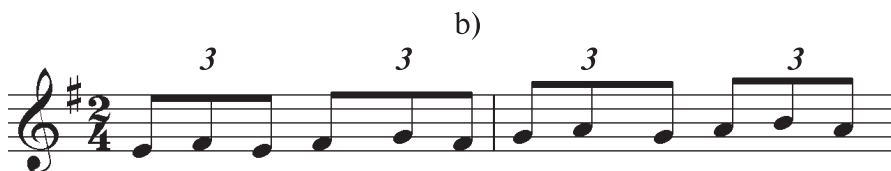
mi mo- re. Bo'- yi, bo'- yi, bo'- yi,

ab- ro'-yash du- mi mo- re, Sa-ram- ro gar

bur- ri bo xan- ja- ri tez (ey),

a) **Aytim.** 1.Shinigiwlar:

EY NOZANIN

Muqimiy ғazzali

Xalq namasi

de- vo- na-man (o),

Oq-shom- la- ri (yo) uy- qum kel- may (o)

to'l-g'o- na- man (o).

Oq-shom- la- ri (yo) uy-qum kel- may (o)

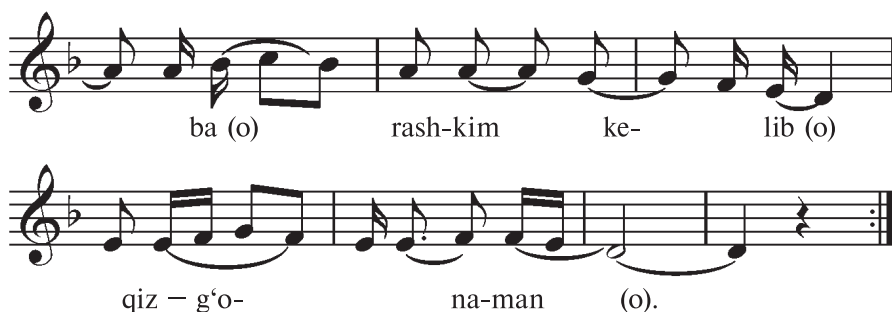
to'l- g'o- na- man (o).

Pa-ri - lar - dek o-chib yu-zing,

ni-hon bo'l- ding (o), pa-ri- lar-

dek o -chib yu-zing ni- hon

bo'l-ding. Xud- ba - xud-

Ey, nozanin, ishqing bilan devonaman,
Oqshomlari uyqum kelmay to'lg'onaman.

Parilardek ochib yuzing, nihon bo'lding,
Xudba-xudba rashkim kelib qizg'onaman.

Nota misolında interval túrlerin anıqlañ. Húrmətli oqıwshılar! Tóمندegi berilgen nota misolındağı seslerdiñ intervalların anıqlañ. Esletip ótemiz, ápiwayı intervallar tóمندegi at hám sanlar menen belgilenedi: prima-1, sekunda-2, tersiya-3, kvarta-4, kvinta-5, seksta-6, septima-7, oktava-8.

USTAZÍM

G. Nurlepesova sózi

N. Qállibekova muzıkası

Allegro Moderato

Canto

Qál- bi- me

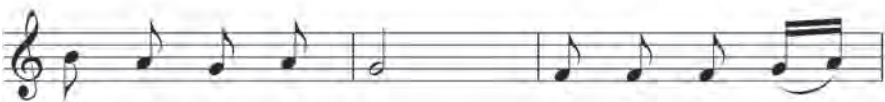
meh- riń- nen sham- shı- raq ja- ğıp,

Bú- ğin ár- man at- lı- shıń- lar- dan ba-

ğıp, Bi- lim dún- ya- sı- nıń

sı- rın úy- ret- tiń, Men ó- ziń- e

ta- bi- na- man us- ta- zım.

Us- taz jo- lıń ay- dın maq-se- tiń ul-

lı, Siz- den tá- lim al- ǵan

jas- lar bul kú- ni, Siz- den tá- lim

al- ǵan jas- lar bul kú- ni,

Sen- lik pa- rı zı- ma je- ter- me da-

dım, Ke- le- shek- ke jol sil-

te- gen us- ta- zım.

Qálbim mehrińnen shamshıraq jaǵıp,
Búgin árman atlı shıńlardan baǵıp,
Bilim dúnyasınıń sırn úyrettiń,
Men ózińe tabınaman ustazım.

Naqıratı:

Ustaz jolıń aydın maqsetiń ullı,
Sizden tálim alǵan jaslar bul kúni,
Senlik parızıma jeterme dadım,
Keleshekke jol siltegen ustazım.

Ullılıq aldında iyilsin basım,
Keleshek jolımdı siltep ustazım,
Meniń jarılqawshım sınshım da óziń,
Qálbimde nur sepken meniń ustazım.

Dawıstı sazlaw shınıǵıwları:

a)

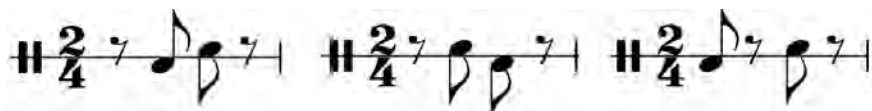
b)

?!

1. Buxara sazende ansamblinde kimler qatnasadı?
2. Buxara-Samarqand muzika usılına tán sóz atamaların tabıń.
3. Tómendegi nota mısalıńıń ólshemin anıqlań.

4. «Eñ nozanıñ» qosıǵınıñ dáp usılın anıqlań.

4-Tema. FERĠANA – TASHKENT MUZÍKA USÍLÍ HAQQÍDA TÚSINIK

Ferġana-Tashkent muzıka usılı — Ferġana wálayatı, Tashkent qalası hám wálayatı boylap rawajlanıp kelgen muzıkalı dástúrler jıyındısı bolıp tabıladı. Bunda xalıq muzıkasına tán xalıq naması, terme, aytıs, yalla, qosıq sıyaqlı janrları, sonday-aq, dástan, qosıq, maqom sıyaqlı muzıka dástúrleri orın alǵan.

Ferġana-Tashkent muzıka usılında balalar folklorı, hayal-qızlardıń qosıqshılıq dóretpeleri, yalla hám saz ásbapları múnásip orın iyeleydi. Sonıń ishinde, bul usıldaǵı balalar folklorı bolǵan «Boychechak», «Yomǵır yoǵaloq», «Laylak keldi», «Oftob chiqdi», «Chuchvara qaynadi», «Chittigul» sıyaqlı qosıqlar tek ġana óz jerinde emes, bálkim pútkil respublikamız boylap belgili bolǵan.

Hayal-qızlar jıyınında aytısar, yallalar, toy-tamasha qosıqlarınan esaplangan. «Yor-yor», «Kelinsalom» hám basqa da qosıq hám xalıq namaları súyip ayılıp kelingen.

Ferġana-Tashkent muzıka usılında «katta ashula» dep atalǵan qosıq aytıw jolı bolıp, ol ádette, hár qıylı xalıq jıyınlarında, saltanatlı bayram máresimlerinde, saz-sawbetli keshelerinde hám geshteklerde sonday-aq dástúrlık shayxana májilislerinde qosıqshılar tárepinen atqarılıp kelgen.

Ferġana-Tashkent saz ásbaplarında oyın muzıkaları da belgili orın iyelegen. Olardan “Dilxiroj”, “Andijon polkasi”, “Farg‘onacha rez”, “Tanavor”, “Katta o‘yin” sıyaqlı oyın muzıkaların aytıp ótsek boladı.

Z. Islomshikov. Shohimardon.

XALÍQ QOSÍQLARÍ

Fergana-Tashkent muzıka usılında xalıq qosıqları da áhmiyetli orın iyeleydi. Bul qosıqlar terme, aytıs, qosıq sıyaqlı aytımlarğa qarağanda, dawıs diapazonınıń keńligi menen ajıralıp turadı. Xalıq qosıqshılıǵı klassik qosıqlar tiykarında aytiladı.

Qosıqlar dóretiliwine qaray eki türde bolıwı múmkin:

1. Xalıq awızeki dóretpeleri tiykarında júzege kelgen qosıqlar.

2. Kásiplik muzıka esaplangan ustaz-kompozitorlar tárepinen dóretilgen qosıqlar.

«Tanavor», «Ey nozanin», «Oydek to‘libdur», «Farzona», «Ul parivash» sıyaqlı xalıq qosıqları, tek ǵana qosıqshılar emes, bálkim zıyalılar, ónermentshiler hám basqa kásip iyeleri tárepinen atqarılıp keldi. Sonday-aq, bul türdegi qosıqlar hayal-qızlar tárepinen de atqarılǵan. Olardan «Chaman ichra», «Tanavor» dıń «Qora sochim» sıyaqlı qosıq jolları duwtardıń qosılıwı menen hayal-qızlar tárepinen súyip atqarılıp kelinggen.

Qosıqlar dástúrge baylanıslı, hár qıylı jıyınlarda, toy máresimlerde hám basqa xalıqtıń saltanatlı kúnlerinde atqarılǵan. Shayxanalarda qosıqshılardıń dóretiwshilik jarısları ótkerilgen.

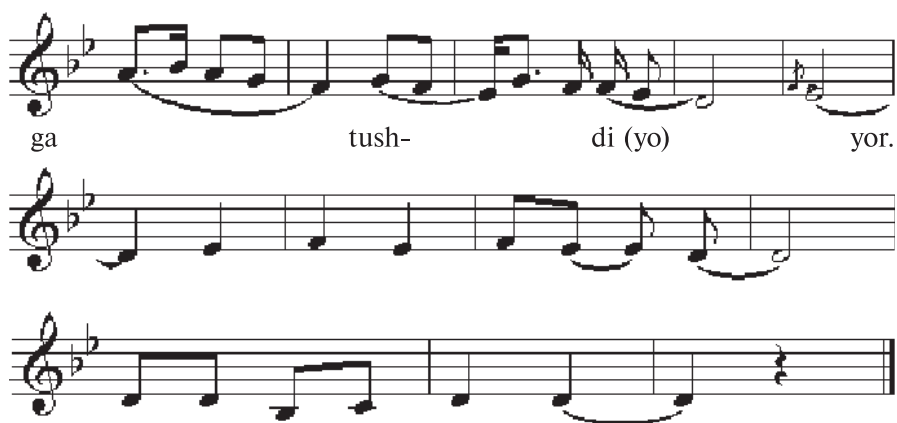
Belgili qosiq aytiwshılar qatarında Mamadbaba Sattarov, Baltabay Rajabov, Erkaqori Karimov, Artıxoja Imamxojaev, Rasulqori Mamadaliyev, Juroxan Sultanov, Mamurjan Uzaqov, Mukarrama Azizova, Zaynab Palwanov, Muratjan Ahmedov, Tavakkal Qodirov, Fattohxon Mamadaliev, Orifxon Hotamov sıyaqlı ataqlı kórkem óner iyeleriniń atın húrmet penen tilge alamız.

TANAVOR I

Xalıq qosıǵı

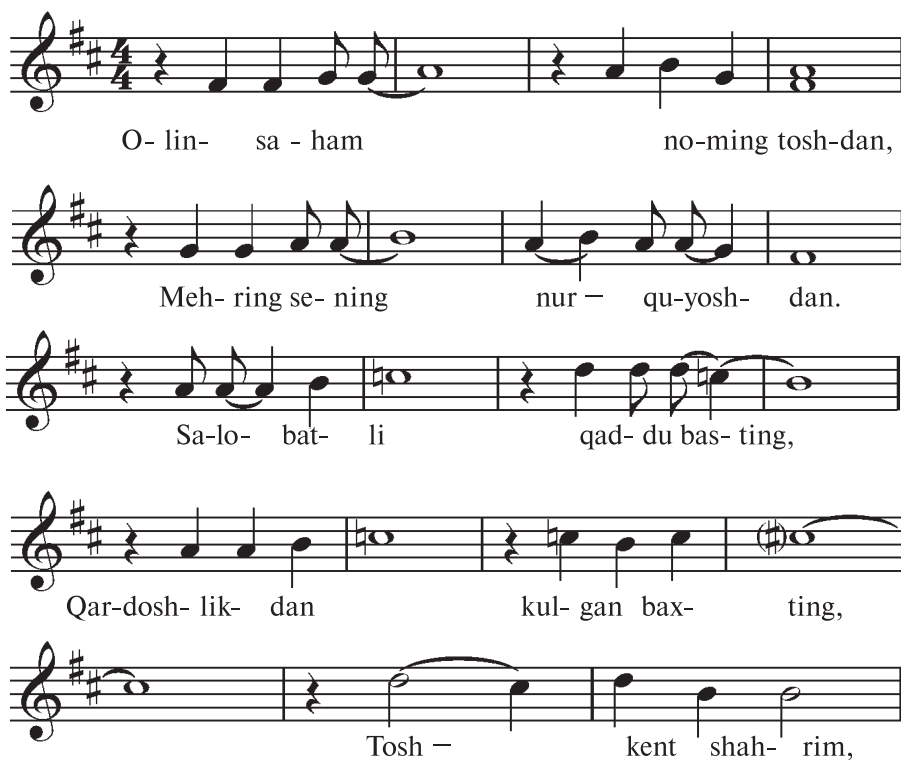

TOSHKENT SHAHRIM

Polat Momin sózi

Nadim Norxojayev muzıkası

Ortasha

tosh- qin shah- rim, O'- zing-
dir- san yu- rak - bag'- rim.
Tosh- kent shah-rim, tosh-qin shah-
rim, O'- zing- dir- san
yu- rak- bag' rim. Tosh-kent shah-
rim.

Olinsa ham noming toshdan,
Mehring sening nur —
quyoshdan.

Salobatli qaddu basting,
Qardoshlikdan kulgan baxting.

Toshkent shahrim,
toshqin shahrim,
O'zingdiansan yurak-bag'rim.

Chaman nusxa yasangansan,
Saodatdan yashargansan.
Yulduz kabi charaqlaysan,
Baxtim bo'lib yaraqlaysan.

Toshkent shahrim,
toshqin shahrim,
O'zingdiansan yurak-bag'rim.

Dong yoygansan tarixlarda,
Nomdorimsan ta'riflarda.
Paxtakorga shon shahrimsan,
Mehmondo'stim, non shahrimsan.

Toshkent shahrim, toshqin shahrim,
O'zingdiansan yurak-bag'rim.

?!

1. «Tanovar» qosiqi qanday saz asbaplarini qosilwında atqariladı?
2. Fergana-Tashkent muzika usulında ataqli qosiqshılardıń atların aytıń.
3. «Tashkent shahrim» qosiqınıń sózin yadlań.

5-Tema. ÚLKEN QOSÍQ HÁM YALLASHÍLIQ KÓRKEM ÓNERI

Katta ashula Fergana—Tashkent muzika usulınıń ózine tán ózgeshe-liklerinen biri bolıp esaplanadı. Sebebi, kásiplik muzikağa tán bul qosiq janrı basqa jergilikli usıllarında ushıraspaydı.

Úlken qosiq—iri kólemli hám nama jolları keń dem alıw ushın mól-sherlengen qosiq bolıp, jeke qosiqshı yamasa 2—4 birgelikte qosiqshılar tárepinen aytıladı. Bunda hesh qanday saz ásbabı qosılıp shertilmeydi. Úlken qosıqlardıń poeziyalıq tiykarların diniy-filosofiyalıq, ishqı-muhabbat, aqıl-násiyat sıyaqlı temalardağı qosiq (Lutfiy, Sakkokiy, Nawayı, Muqimiy, Furqat, Miskin, Habibiyy hám bas-qalardıń) úlgilerinen dúzilgen.

Bul túrdegi qosıqlar rawajlangan namalargá iye bolıp, ádette erkin ritm-ólshem tiykarında atqarıladı. Bul janrdıń «patnusaki ashula», «likobi ashula» sıyaqlı basqasha atalıwları bolıp, atqarıwshılar qosıqtı atqargan da qolına tarelka uslap turatugın bolgan.

Baltabay qosiqshı, Hamroqulqori, Mamadbobo Sattarov, Akbar-qori Haydarov, Erkaqori Karimov, Joraxan Sultanov, Mamurjon Uzaqov sıyaqlı úlken qosıqlardıń sheber atqarıwshıları edi. Bul kórkem óner iyeleri aytqan «Ko'p erdi», «Bir kelsun», «Ey dilbari jononim», «Adashganman», «Do'stlar», «Yovvoyi Chorgoh» sıyaqlı úlken qosıqlar keń xalqımızga jaqsı tanis.

Keyingi jıllar dawamında ayırım úlken qosıqlar saz ásbaplarınıń qosılıwında aytila basladı. Olardan «Mehnat ahli», «Ey dilbari jononim», «O'zbekiston» sıyaqlı úlken qosıqlardı misal etip aytıwga boladı. Sonday-aq, úlken qosıqlardı óz aldına saz-ásbabında, máselen, nayda atqarıw dástúri de júzege keldi. Bul orında Ismayl nayshı, Abduqodir nayshı

Jo'raxon
Sultonov

hám Saidjan Kalonovlarday ustaz kórkem óner ğayratkerleriniń xızmetleri úlken.

Fergana-Tashkent muzıka usılında hayal-qızlar dóretiwshiligi bolıp, olar arasında atap aytqanda táreplerge bólinip aytıs aytıwlar, hár qıylı qosıqlardı aytıw, toy-tamashaları aytımları bolğan yar-yar, kelin sálemlerdi aytıw keń tarqalğan. Bulardıń ishinde, ásirese yallalar súyip atqarıladı.

Yalla — bul kuplet-naqırat formasına iye qosıq bolıp, ol oyın oynap turıp ayıladı. Bunda jeke yallashı dáp qağıp turıp oyınğa túsip kupletlerdi aytsa, naqıratların kópshilik bolıp qosılıp aytadı. Bunnan tısqarı, Buxara-Samarqand sazendeleri hám Xorezm xalfaları kórkem ónerine jaqın bolğan kásiplik yallashılar da bolıp, olar jeke türde yamasa ansambl tárizli kóriniste boladı.

Jeke türdegi yallashı, ádette, óziniń qosıqların duwtar yamasa dáp saz ásbabınıń qosılıwı menen aytadı. Yallashılar ansamblı bolsa 2-3 hayal-qızdan ibarat bolıp, tek ğana olar dáp penen qosılıp aytadı. Hayal-qızlar arasında payda bolğan yallashılardıń repertuari tiykarınan qosıq, lapar, yalla hám toy máresimleri aytımlarınan dúzilgen boladı.

YALLAMA-YORIM

Ortasha

Ózbek xalıq yallası

Qal-dir-g'och qo- ra e- kan, qa- no- ti o-
la e- kan, yosh-lik-da ber- gan ko'n-gil ay- ril- mas ba-
Naqarot:
lo e- kan. Yal-la-ma-yo-rim, yal-lo-la, yal-lo- la-
shay-lik, be-dod-la - shay-lik, uch-ta, to'rt-ta
bir bo'- lib, ro- hat- la- shay-lik

Tarelka menen aytatugin qosiqqlar haqqindaǵı tásirlerin bayıtıw.

Úlken qosıq janrı Fergana-Tashkent maqom jollarına, ásirese qosıq jollarınıń joqarılawına sezilerli tásir kórsetken. Bunday tásirleńiw processinde hár eki janr (úlken qosıq+maqom) ózgeshe-liklerin ózinde jámlegen jabayı maqom janrı da júzege kelgen edi. Bunda Fergana-Tashkent maqom qosıq úlğilerin saz-ásbaplarına qosılmaı, úlken qosıqqa baylanıslı erkin usılda aytıluwı kózde tutıladı. Sonlıqtan, «jabayı maqom» sózi «usılsız maqom» mánisinde de qollanıladı. Usıǵan baylanıslı,

mısalı, «Ushshoq» qosıq jolınıń usılsız (úlken qosıq usılında) atqarılıwı «Jabayı ushshoq», sonday-aq, «Chorgoh» jolı — «Yovvoyi chorgoh» sıyaqlı ataladı. Geyde «Yovvoyi» sózi ornında «Patnisaki maqom» túsiniǵı de qollanıladı, yaǵnıy «Patnisaki Bayot» sıyaqlı. Bul boyınsha «patnis» sóziniń qollanılıwı da úlken qosıq usılındaǵı atqarılıwǵa belgi bolıp tabıladı. «Yovvoyi maqom» larda Lutfiy, Sakkokiy, Nawayı, Muqimiy, Furqat, Miskin, Habibiy hám basqa klassik shayırlardıń awır qosıqlar úlğileri qollanıladı.

1. Úlken qosıq atların anıqlań:

Yovvoyi Chorgoh, Ey dilbari jananım, Bir kelsun, Guli surx, Ziraftand, Guluzorim, Savti Chorgoh.

2. Yallashılıq kórkem ónerde qanday aytımlar aytıladı.

3. Úlken qosıq qaysı muzıka usılına táń?

4. “Toshkent shahrim” qosıǵınıń ırǵaq — perdelerinde bolǵan yarım ton hám pütün ton aralıq dawıslar qanday anıqlanadı?

5. Qosıqtıń naqıratı hám úsh kuplet qosıǵın yadlap alıń.

6. Tómendegi nota sozılmalarınń ólshewin anıqlań hám de olardı ritmge túsiriń:

7. Tómendegi ketekshelerde jaylasqan háriplerdi óz ara birlestiriw arqalı atamaların tabıń.

S	A	M	A	R	Q	A	N	D
S	S	O	Z	D	O	M	B	I
I	D	N	A	Y	A	N	A	R
B	A	Q	O	R	Q	A	Y	Y
I	D	O	S	T	O	N	K	U
Z	Q	A	R	S	A	K	S	A
I	O	Y	I	N	R	A	Q	R
Q	Q	O	S	H	I	Q	D	O

6-Tema. XOREZM MUZÍKA USÍLÍ HAQQÍNDÁ TÚSINIK

Xorezm muzíka usılı — bul jerdegi xalıq qosıq hám aytısları, hár qıylı máresim, toy-tamasha hám oyın muzıkaları sonday-aq, dástan, qosıq hám maqom kórkem óneri sıyaqlı kásiplik muzíka dástúrlerinen dúzilgen. Ózbek muzıkasınıń quramlıq bólimi bolǵan Xorezm muzıkası, óziniń ózgesheligine iye bolıp, belgili bir dárejede túrkmen hám azerbayjan muzıkasına jaqın tárepleri de bar.

Xorezm muzíka usılınıń ózgesheligin onıń dástúrlík saz-ásbap-larında da kóriwge boladı. Máselen, balaman — dem menen úlep shertetuǵın saz-ásbabı bul usılda keń qollanıladı. Ol basqa jergilikli usıllar ushın arnalmaǵan. Balaman — tut aǵashınan islengen kishkene sırnay formasındaǵı saz-ásbabı bolıp, bul ásbap jeke hám ansambller quramında atqarıwǵa boladı.

Xorezmde Kavkazdıń atqalı tarlı saz-ásbabı da keń tarqalǵan. XIX ásirdeń aqırınan baslap «garmon» saz-ásbabı da qollanıla baslaǵan. Onı «saz» dep ataydı. Bulardan tısqarı, Xorezm muzíka ámeliyatında derlik barlıq ózbek xalıq saz-ásbapları (duwtar, tanbur, ğırjek, nay, qosnay hám basqalar) qollanıladı, al dombıra saz-ásbabı kem ushırasadı.

Xorezm muzíka usılında ayaq oyın, ulıwma oyın háreketleri menen baylanıslı saz-ásbapları, muzıkaları salmaqlı orın iyeleydi. Ayaq oyın muzıkaların birneshe túrlerge bóliwge boladı.

1. Xalıq arasında keń tarqalǵan ayaq oyınlar. Olardıń tiykarınan “Lazgi”, “Ganji Qorabog’”, “Ufori” sıyaqlı muzıkalar quraydı.

2. Dárwazlardıń oyın muzıkaları. Olar «Yelpazalandi», «Ufori Yelpazalandi» sıyaqlı muzıkalardan ibarat.

3. Qızıqshı hám masqarapazlardıń oyın muzıkaları. Bul “Chog’olloq”, “Az-az”, “Az-azning tezi”, “Xorazmcha”, “Yuz bir”, “Ot eroni”, “Surnay yo’li” sıyaqlı muzıkalardan ibarat.

Xorezm ayaq-oyın muzıkaları xalıqtıń bayram, seyillerinde atqarılardı. Ótmishte bolsa Xiywa xanlığında ótkizilgen Xalıq seyili kúnlerinde “Xatarli o’yin” atı menen kórsetilgen. “Xatarli o’yin”da quslar hám úy haywanlarınıń is háreketleri (máselen “Ot o’yin”, “Tustovuq o’yin”, “Kaptar” hám b.) hám de “Olma terish”, “Kampir”, “Ko’knori” sıyaqlı turmıslıq saxnalarda muzikanıń qosılıwı menen komik háreketler arqalı kórsetilgen.

XORAZM LAZGISI

Xaliq namasi

Shadli

SHODIYONA

Nurmuhammad Isroilov sózi

Xurshida Hasanova muzikası

Dil - da shod -lik, til - da qo' - shiq

kuy -lay -miz yo - na, yo - na, Bay -ra-mo-na

ku - yi - miz, Yur- tim - da sho -

di - yo - na, Se- vin- chi - miz, dos - ton - dir,

Tin - chi - miz hur, za - mon - dir,

shod- li - gi - miz dos - ton- dir, Tin - chi - miz hur

8

za - mod - dir

Hey! O' - g'il qiz - lar

o'y - nagn shox, kuy - lang sho'x

Dil - da g'am - ga o' - rin yo'q, Hus - ni a' - lo

gul di - yor, Bax- ting kuy - lab qo'l - da tor,

4

Bax- ting kuy - lab qo'l - da tor.

Dil - da shod - lik, til - da qo' - shiq

kuy - lay - miz yo - na, yo - na, Bay- ra- mo-na

ku - yi - miz, Yur - tim - da sho-

di - yo - na, Se- vin-chi-miz, dos - ton - dir,

Tin - chi - miz hur, za - mon - dir,

shod-li - gi - miz dos - ton - dir, Tin -chi -miz hur

za - mon - dir. Hey!

Zar - qu - yosh - ga teng biz - ning

bo' - yi - miz Yurt-da bu -kun

to - yi - miz, Do - im se - vinch

kuch - ga to'1. Ti - la - gi- miz o - mon bo'l,

7

O - na va-tan o - mon bo'li!

Dil - da shod - lik, til - da qu - qoshiq,

kuy-lay-miz yo - na, yo - na, Bay-ra-mo-na

ku - yi - miz, Yur - tim - da sho -

-di - yo - na, Se-vin-chi-miz, dos - ton - dir,

95 Tin-chi - miz hur, za-mon-dir, shod-li - gi - miz

dos - ton - dir, Tin 2u - miz hur za - mon - dir

N a q a r o t:

Dilda shodlik, tilda qo'shiq,
 Kuylaymiz yona-yona,
 Bayramona kuyimiz,
 Yurtimda shodiyona.
 Sevinchimiz dostondir,
 Tinchligimiz — hur zamondir.
 Shodligimiz dostondir,
 Tinchligimiz — hur zamondir.

1. Hey!

O'g'il-qizlar o'ynang sho'x kuylang sho'x,

Dilda g'amga o'rin yo'q,

Husni a'lo hurdiyor,

Baxting kulab qo'lda tor!

2. Hey!

Zar quyoshga teng bizni bo'yimiz,

Yurtda bu kun to'yimiz,

Doim sevinch kuchga to'l,

Tilagimiz omon bo'l

Ona vatan omon bo'!

?! ••

1. Qanday ayaq oyin qosilari bilesiz? Atlarin aytiñ.

2. "Shodiyona" qosig'ini qollangan intervallarini aniqla, dap usilin "bum-bak" jardeminde korsetiñ.

3. "Sol" notasi qaratilgan joqariga qarap major ses qatarlarini diziñ.

7-Tema. QARAQALPAQ BAQSI-JIRAWLARININ TARIYXIY DORETIWSHILIK ONERLERI MENEN TANISIW

Qaraqalpaq xaliq awizeki adebiyatiniñ nusqalarini biziñ zamanimizga shekem jetkerenler, aytiwshilar, jiraw, baqsi ham qissaxanlar bolgan. Olar dastanlardi xaliqqa har qiyli jaylarda, toy-merekelerde aytiw, oqip beriw joli menen taratqan.

Jiraw. Dastanlardi qobizga qosip, oz aldina nama menen aytatugin adamlardi xaliqta «jiraw» dep atagan. Filologiya ilimleriniñ doktori Najim Dawqaraevtin korsetiwinshe «jiraw» — jir degen sozden shiqqan bolip «jir belgili dastandi — eposti bildirgen». El awzidan jaynalgan mag'limatlarqa qaraqanda, jiraw xaliqtin turmisinda baqsidan burinlaw tarqalgan ham ulken toylarda tek gana jiraw aytirgan. «Qoblan», «Alpamis», «Edige», «Maspatsha», «Shariyar» uqsagan dastanlar kopshilik jirawlaridin repertuarinda bolgan. Jirawlar bul dastanlaridin mazmunin da, barliq qosqlarin da yadqa bilgen. Dastannin bayanlamasin daslep qisqasha qara soz benen tinlawshilarga tusindirgen. Ol xaliqta dastannin «Nasiri» dep atalgan. Dastanda gezlesetugin eki adamnin aytisi ham sogan usagan qosiq penen keletugin jerleri qobizdin sazina qosilip jirlangan. Qosiqtin waqyanin mazmunina qarata, quwanishli bolsa shadli, qaygili bolsa qaygili awir nama shertilgen. Oni buzip aytiwga ruqsat etilmegen. Jiraw dastandi birden baslamagan. Daslep oz zamaniniñ siyasatin quwatlaytugin, ulgili nasihat turindegi terme-tolgawlardan baslagan, toydin basqariwshilari xaliqtin usinisi menen bir dastannin belgili bolimin aytiwdi jirawdan otinish etken. Jiraw sonnan keyin barip dastan aytiwga kirisen. Dastan asiqpay xaliqqa tusinikli etip aytilgan, sonliqtan, 4—5 ret esitken adamlar jiraw bolmasa da, dastannin toliq mazmunu bilay tursin, al onin ayirim uzindilerin

de yadqa bilgen. Jırawshılıq haqıyqat kásip bolğan. Sonlıqtan da, talantlı, uqıbı bar adamlardan jırawğa erip, onnan dástan, nama úyreniwshi adamlar kóp bolğan. Olar xalıq tilinde «shákirt» dep atalğan. Sonlıqtan da dástanlar umıtılıp joq bolıp ketpesten, kerisinshe taza sózler menen bayıtılıp, biziń zamanımızğa shekem jetip kelgen. Usı jol menen bizge jetip kelgen dástanlardan aytıp ótsek: «Qoblan», «Alpamıs», «Edige», «Máspatsha», «Sháriyar», «Bozuǵlan», «Qurbanbek», «Erqosay», «Qırıq qız», «Jaz kelgen», «Er ziywar», «Jańadıl», «Ilimxan», «Shora» dástanları hám «Zamana», «Ne jaman», «Ne bolmas», «Jollıq», «Jigirma bes», «Posqan el» hám taǵı basqa usınday terme toǵawlar bolğan. Bulardıń barlıǵı qaraqalpaq xalıq shıǵarmaları bolıp esaplanadı.

Soppaslı Sıpıra jıraw (1814—1884), Jiyemurat jıraw (1836—1908), Nurabilla jıraw (1862—1922), Erpolat jıraw (1861—1938), Qurbanbay jıraw (1876—1958), Tóre jıraw (1879—1944), Ógiz jıraw (1884—1954), Qıyas jırawlar (1903—1974) ózleriniń jasaǵan dáwirlerinde ájayıp dóretiwshilik miynet etken.

Baqısı. Dástanlardı xalıq jıyınlarında duwtarǵa qosıp aytıwshı adamlardı xalıqta «baqısı» dep ataǵan. Qaraqalpaq baqsıları jırawlarǵa qaraǵanda soń payda bolğan. Baqsıshılıq úlken kásip bolıp, olardan da kóp shákirt shıqqan. Baqsılar ózleriniń repertuarları, shertetuǵın sazları, hawazı boyınsha jırawlardan keskin ajıralıp turadı. Jırawlar qobız benen jırlasa, baqsılar duwtar shertip qosıq aytadı. Jırawlar kóbirek batırlar jırın aytsa, baqsılar kóbirek «Ǵarip ashıq», «Yusup Axmet», «Sayatxan-Hamra», «Qırman-Dáli», «Bázirgen», «Nájen bala» hám t.b. usınday ashıqlıq dástanların aytqan. Otırǵan jerinde ayılǵan dástannıń túrine qarata baqsılardıń da aytatuǵın dástanı hár túrli bolğan. Máselen, Qońırat ishinde belgili baqısı, qoldawlılar arasında Berdaqtıń qızı Húrliman ómirinshe «Gúl-Bil» degen dástandı aytqan. Bul dástan basqa baqsılardıń repertuarında gezlespeydi. Bul baqsılardıń kópshiligi shayır bolıp, kóp waqıtlarda olar tek ustazınan úyrengen dástanlardı ǵana aytıp qoymastan, al ózleriniń shıǵarmaların da xalıq ishinde aytıp, taratıwshılar bolğan.

Baqsılarǵa shákirt shıǵarıw dástúr bolğan. Hár tárepleme sınalǵan shákirtti duwtar shertiwdi úyrenengennen keyin toy-tamashalarǵa barganda izine ertip júrgen. Baqısı duwtar shertip qosıq aytqanda baqsınıń shákirti ustazınıń qasında duwtar shertken. Bolajaq baqısı ustazdıń izine uzaq jıllar erip júrip, saz, dástan úyrenip, ustazdan pátiya alıp, óz aldına baqısı dárejesine jetken. Qaraqalpaq baqsıları ózleriniń aytatuǵın

dástanların baslar aldında jırawlar qusap kirispe termeler aytadı, baqsılardıń termeleri jırawdıń termelerinen ózgeshe, XIX ásirdeń ortasında ómir súrgen Muwsa baqsı (1836—1907), Juman baqsı (1871—1949), Ibirayım Patullaev (1909—1967), qız baqsı Húrliman (1861—1906), Qarajan baqsı (1884—1966), Aytjan baqsı (1908—1954), Japaq baqsı (1893—1973), Esjan baqsı (1901—1952), Ámet baqsı (1923—1989).

● **Muzika tınıla.**

NAZLI

(Qaraqalpaq xalıq naması)

Duwtarǵa jazǵan K. Asqarov

QARAQALPAQ SALT-DÁSTÚR JÍRLARÍ HÁM MUZÍKALÍQ FOLKLOR HAQQÍNDÁ TÚSINIK

Salt-dástúr jırları dep, xalıqtıń dástúrleri menen baylanıslı qosıq-jırlardı aytamız. Salt-dástúr jırlarınıń bir túri, kelin túsirgende, qız uzatqanda ayılatuǵın hawjar, toy baslaw, bet ashar jırları bolıp esaplanadı. Adamlar jábir kórgende, basına qayǵı túskende dóregen joqlaw qosıqları bolıp ataladı.

Bul jırlarǵa — joqlaw, sınsıw, kewil aytıw sıyaqlı jır-qosıqlar kiredi. Salt-dástúr jırları xalıqtıń arasında saqlanıp bizge shekem jetip kelgen. Usı salt-dástúr jırları arqalı biz xalqımızdıń tariyxı haqqındaǵı maǵlıwmatlarǵa iye bolamız.

Salt-dástúr jırlarına, aytımlarına «Hawjar», «Bet ashar», «Besik jırı», «Yaramazan», «Háyyiw» hám t.b. kiredi.

Dástúr qosıqlarınıń ishinde jeke hám kópshilik bolıp aytatuǵın túrleriniń biri «Hawjar».

HÁWJAR

Bul qosıqta dástúr boyınsha uzatılatuǵın qız óziniń ata-anası, tuwısqanları, tuwılıp ósken eli, xalqı menen xoshlasıw ushın aytadı.

«**Bet ashar**» qosıǵın sózge sheber adamlar tárepinen aytatuǵın bolǵan. Ol hárbir qosıǵınıń sońında «oǵan berıń bir sálem» dep, shúberektiń baylanǵan qolındaǵı shıbıqtıń ushın kóteredi. Sol waqıtta jańa túsken kelinshektiń bet ajarı kórinedi. Kelinshek basın iyip tájim etedi. «Bet ashar jırı arqalı kelinshekke aql-násiyat sózleri ayıladı» oǵan ózi jasaǵan zamannıń tártibi úyretiledi.

«**Besik jırı**». Besik jırı yamasa bala jubatıw dástúr jırlarınıń biri. Analar óz balasın sóz arqalı jır aytıp jubatadı, besik terbetedi. Besik jırın bala jubatıwda qollanıwdıń úlken áhmiyeti bar. Sebebi ana óz balasına háyyiw aytıw arqalı joqarı adamgershilikti yaǵnıy ádepli bolıw, ata-anasın, el-xalqın qásterlew, sıylaw hám t.b. sıyaqlı pazıyetlerdi qalıplestiredi, óz perzentiniń boyına sındiredi.

«HÁWJAR»

óz á kem- niń

e- si- gi ju- par e- sik haw-

jar kir- sem shıq- sam sha- shım- dı

sıy- par e- sik haw- jar

Muzika sawatı.

Bilimińizdi bekkemleń. Major ses qatarı ádette, gammanıń tayanış perdesi (tonikası) nen baslap tómendegi ses qatarlarınan dúziledi:

Óz betinshe oqıw.

SHAMURAT JÍRAW

Shamurat jıraw Bekmurat ulı 1925-jılı Kegeyli rayónı, «Kegeyli» shirket xojalıgınıń Axunbabaev bóliminde gedey diyqan shańarağında tuwılğan. Ákesi Bekmurat, atası Baynazar kútá kámbağal adamlar bolıp, diyqansılıq etken. Olardıń awılında jırawshılıq bolmasa da duwtar shertip, qosıq aytatuğınları bolğan. Shamurat 8—9 jaslarında qobız shertiwdi úyrene baslağan. Qırantaw átirapların jaylağan Allayar ustadan ákesi bir qobız alıp beredi, onı shertip úyrenip júrgeninde 1943-jılı armiyağa ketedi. Jas jıraw jańa úyrengen súyikli ónerinen ajıralgısı kelmey qobızın eki búklep ózi menen alıp ketedi. Júrgen jerinde qoldan túsirmey jawınger doslarına saz shertip, qosıq aytıp júrgen. 1944-jılı ol urıstan jaradar bolıp

úyine qaytadı.

Awılдаğı Óteniyaz, Karam jırawlardıń izine erip olardan «Edige», «Ershora», «Alpamıs», «Qoblan» dástanların jáne «Háwjar», «Maqtan- ba», «Uzın bel», «Shalqayma», «Uzın qozım», «Kelte nızam», «Ziban», «Jan-jan», «Ter shıǵar» hám t.b. bir qansha terme, tolǵawlardı úyrenip óz betinshe atqarıp júretuǵın bolǵan, 1947-jıldan baslap, dáryanıń arjaq-berjaǵına shıǵıp, Góne Úrgenish átiraplarına shekem el aralap jırawshılıq etip júredi. 1950-jıllardan baslap radio esittiriw komitetinde jıraw, muzıkant bolıp isleydi. 1955—1960-jılları Berdaq atındaǵı mámleketlik filarmoniyasında muzıkant, jıraw bolıp isleydi. Ózbekistan Ilimler akademiyası Qaraqalpaqstan filialı, N. Dáwqaraev atındaǵı tariyx, til hám ádebiyat institutı janındaǵı kórkem óner bóliminiń muzıkalıq laboratoriya xızmetkerleri tárepinen 1962—1963-jılları Shamurat jırawdıń sheber atqaratuǵın 30 dan aslam naması jazıp alınadı. Bul toplamǵa jırawdıń sheber atqaratuǵın 30 dan aslam naması jazıp alınadı. Bul toplamǵa jırawdıń «Ziban», «Atshabar», «Asırım», «Nama bası», «Háwjar» hám t.b. namaları jiberilgen.

Muzıka tıńlaw.

DÁSNAMA

$\text{♩} = 104$

Óz betinshe oqıw.

A. XALIMOV

A.Xalimov 1912-jılı Buxarada muzıka oqıtıwshısı, ataqlı Ózbekistan xalıq hofızı (baqsısı) shańarağında tuwıladı. Xalim Ibadov Alimjanga erte jastan-aq qosıq aytıw, dáp qağıw, girjek shertiw ónerlerin úyretedi. Alimjan dáslep eski mektepte, sońın ala 1929-jıldan baslap, «Shıǵıs muzıka mektebi», dep atalatuǵın muzıka mektebinde oqıydı. Bul mektepti ol 1929-jılı tabısı tamamlap ayırıqshalıq

guwalıgın aladı. 1930-jılı Samarqandtağı jaña ashılğan muzıka hám dirijyorlıq ilim etnografiyalıq institutına oqıwğa kiredi. 1944-jılı A. Xalimov Nókistegi teatrı isker qánigeler menen bekkemlew ushın Qaraqalpaqstanğa arnap «Qutlı bolsın toylarınız» degen xorın jazadı. «Aygúl-Abat», birgelikte, al Á.Sultanov penen birgelikte, al Á.Sultanov penen birgelikte T.Seytjanov hám M.Qálimbetovtıń «Qırlı soqpaqlar» pyesasına muzıka jazadı.

Soñın ala kompozitor Á. Ótepovtıń «Teñin tapqan qız» pesasına T.Qayıpbergenovtıń «Jumagúl» S.Xojaniyazovtıń «Maman biy», «Aqmaq patsha» muzikalı dramalarına muzıka jazadı. A.Xalimovtıń dóretiwshiliginde «Qaraqalpaqstan kantatası» eń tiykarǵı hám bahalı poema bolıp tabıladı.

Ol qaraqalpaq xalıq namaların jıynap, usı bahalı materialı tiykarında 1959-jılı Tashkent qalasında «Qaraqalpaq xalıq namaları» degen at penen basıp shıǵarıladı.

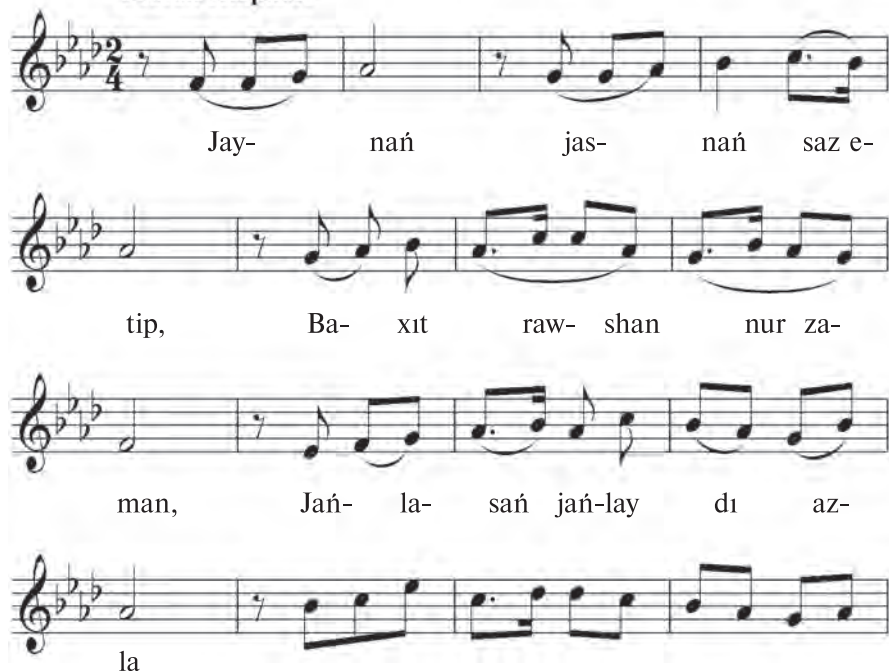
△ **Qosıq aytıw.**

ERKINLIK HAWAZÍ

I.Yusupov sózi

A.Xalimov muzıkası

Marsh tempinde

Jay- nań jas- nań saz e-
tip, Ba- xıt raw- shan nur za-
man, Jań- la- sań jań-lay dı az-
la

Biz be-nen shad lı za-

man Áy ja-han, ja-han ja-

hán Ba-xıt sa-zın shal

Er-kin-lik ji-rın

na tıń-la qu-laq sal

qu-laq sal

Jaynañ jasnañ saz etip,
Baxıt rawshan nur zaman,
Jırlasañ jañlaydı sazlar
Biz benen shadı zaman

Áy jáhán, jáhán
Baxıt sazın shal
Doslıq súrenin
Tıńla qulaq sal
Ğayratker xalıq biz mudam

Jańlağan qolda sazı,
Jeńislerde biz palwan,
Hám erkin hawazı.

Naqıratı:

Muzıka sawatı.

Ózgeriwshi ladlar.

Ózgeriwshi iadlar. Ózgeriwshi parallel ladlar hám major, minor, basqa ladlar. Joqarıda kórsetilgen lادلardan basqa óz ishine eki ladtı biriktiriwshi ladlar da bar. Muzıkada olardıń tonıkası almasıp keledi, sonlıqtan, olar ózgeriwshi ladlar delinedi. Bunday ladtıń bir túrine ózgermeli parallel lad delinedi. Ses quramı ulıwma bolğanlıqtan parallel major bir ladqa qosılıwı múmkin. Muzıkanıń rawajlanıwı procesinde majorlı hám minorlı eki tonlıq almasıp keledi. Olardaǵı úsh sesliklerdiń quramında eki ulıwma ses bar. Mısalı: Orıs xalıq qosıǵınıń muzıkası.

Allegro maestoso

?!

1. Fergana-Tashkent muzıka usılı haqqında túsiniń beriw.
2. Qaraqalpaq baqsı-jırawları haqqında túsiniń beriw.
3. Qaraqalpaq salt-dástúr qosıqları haqqında túsiniń beriw.

II SHEREK

MAQOMLAR HAQQINDA ULIWMA TUSINIK

1-Tema MAQOM TUSINIGI SHASHMAQOM

Maqom kórkem óneri óziniń kóp ásirlik tariyxına iye. Bul túrdegi muzıka kórkem óneri áwladtan-áwladqa, «ustaz-shákirt» dástúri arqalı miyras bolıp kelgen kásiplik muzıkanıń (sonday-aq, ustazlıq muzıkanıń) joqarı úlğisi. Kásiplik muzıkanıń dáslepki qalıplesiwinde «saray mádeniyatı» áhmiyetli orın tutqan edi. Sebebi, dáslepki dáwirlerde xalıq arasınan jetilisip shıqqan talantlı muzıkantlar xannıń saraylarında (yamasa hámeldarlardıń úyinde) muzıkant bolıp xızmet etiw ushın alıńǵan. Mine tap usınday jaǵday hám sharayatlar júzege kelgen dáwirlerden baslap, kásiplik muzıka qalıplese baslaǵan. Demek, ótmishte maqom kórkem óneri menen tiykarınan kásiplik muzıkantlar (kompozitorlar, kásiplik sazende — saz shertiwshi, kásiplik qosıq aytıwshi) arnawlı túrde shuǵıllanıp turmıs keshirgen.

Maqom forması hám dúzilisi jaǵınan júda sawlatlı kórkem óner úlğisi bolıp esaplanadı. Kóp bólimli maqom dúrkimleriniń júzege keliwinde kásiplik muzıka atqarıwshıları — nama dóretiwshiniń dóretpeleri menen birge muzıka ilimi (muzıka pání oǵada áhmiyetli orındı tutqan.

Sonlıqtan da ótmishte jasap dóretiwshilik penen shuǵıllanǵan kóp ǵana kórnekli ilimpazlar, olardan, Abu Nasr al-Farabiy, Abu Ali Ibn Sino, Safiuddin Urmaviy, Qutbiddin Sheroziy, Abduqodir Maroǵiy, Abdurahmon Jomiy hám basqalar maqomlarga tán bolǵan mashqalalar haqqında ilimiy miynetler jazǵan. Usı tiykarda tek maqom atqarıwshılıǵı hám dóretiwshiligi ǵana emes, al muzıka teoriiyası pání de rawajlanıp keldi.

«Maqom» ataması negizinen arab sózi bolıp, kóp mánisti máselen «orın», «jay», «dáreje» «mártebe», «mánzil» sıyaqlı túsiniqlerdi ańlatadı. Muzıkada bolsa dáslep «saz-ásbaplarında ses shıǵaratuǵın jer»¹ (I. Rajabov) yaǵnıy perde túsinigine baylanıslı. Jáne basqa da kóplegen mazmunı jaǵınan áne usı perdelerge baylanıslı boladı: maqom — bul quramalı perdeler jıyındısı hám dáp usılları baylanıslıǵında dóretilgen saz-ásbabı nama hám qosıqlar toparı bolıp esaplanadı.

¹ Rajabov I. Maqomlar. — Toshkent, 2006. 63-bet.

Házir Ózbekistanda maqomlardıń úsh tiykarǵı túri bar bolıp, olar tómendegishe atalǵan:

1. Altı maqom (shashmaqom).
2. Xorezm maqomları.
3. Fergána — Tashkent maqom jolları.

Shashmaqom

Shashmaqom — bul Altı maqom degen mánisti bildirip, ol tómendegi maqomlardan dúziledi:

I. Buzruk — mánisi «úlken», «ullı», «mártebeli».

II. Rost — mánisi «tuwrı», «durıs», «haqıyqat».

III. Navo — mánisi «nama», «muńlı nama».

IV. Dugoh — mánisi «eki orın», «eki jer», «eki perde».

V. Segoh — mánisi «úsh orın», «úsh jer», «úsh perde».

VI. Íroq — mánisi usı attı arab mámleketine salıstırmalı berilgen.

Shashmaqom XVIII ásirdeń ortalarında Buxarada saray kásiplik muzıkantları hám muzıkanı tanıw ilimpazları tárepinen Altı maqomnan ibarat topar etip kórsetip berilgen edi. Bunda altı túrdegi quramalı perde — dúzilisler birligi faktor etip alınıp, olardıń dáp usılları menen (birigiwi) birligi tiykarında dóretilgen saz-naması hám (qosıq) jolları óz aldına toparǵa birlestirilgen. Demek, Shashmaqom, eń dáslep, altı quramalı perdeler jıyındısıń ańlatqan eken. Maqom saz ásbabı naması hám qosıq toparları bolsa, mine usı quramalı perdelerdeń belgili bir dáp usılları menen baylanıslılıǵı nátiyjesinde júzege keledi.

Shashmaqomdaǵı hárbir maqom eki iri bólimnen — nama hám aytım (qosıq) jollarınan ibarat bolıp, olardı «ustaz-shákirt» dástúrlık mektebinde bilim alǵan maman sazende hám qosıqshı sheber atqara aladı.

Maqomlar tiykarınan awızeki dástúrlık tárizde, yaǵnıy ustazdan shákirtke «awızeki usıl» túrinde ótip, jasap keldi. Sonlıqtan, shákirtler óz ustazlarınıń atqarıwındaǵı maqomlardı esinde saqlap yadlap, ámeliy atqarıwshılıq barısında úyrenip kelgen hám olardı jaqsı ózlestirgen. Sonı da aytıp ótiwi kerek, Shıǵıs ilimpazları tárepinen ózine tán muzıka «nota» jazıw jolları oylap tabılǵan bolsa da, biraq olar ámeliyatta keń qollanılmaǵan edi.

Maqomlardı bes sızıqlı nota sisteması tiykarında jazıp alıw jumısları XX ásir dawamında birneshe ret ámelge

asırıldı. Atap aytqanda, belgili kompozitor hám etnograf V.A. Uspenskiy (1879—1949) XX ásirdeń 20-jıllarında Buxarada maqom ustazlar qosıqshı Ota Jalol Nasirov hám tanburshı Ota Ğiyas Abduġaniylernıń atqarılıwında Altı maqom sistemasın nota jazıwlarında birinshi márte jazadı. Sonday-aq, akademik Yunus Rajabiy (1897—1976) hám Altı maqom sistemasın eki ret 50-jıllar hám 60—70-jıllar dawamında nota jazıwların baspadan shıǵardı.

● **Muzika tınlaw.** «Samoi dugoh» maqom namasın tınlap, bunı atqargan saz ásbapların anıqlań.

Shashmaqomnan úlgiler tınlalı.

SAMOI DUGOH

“Dugoh” maqomınan

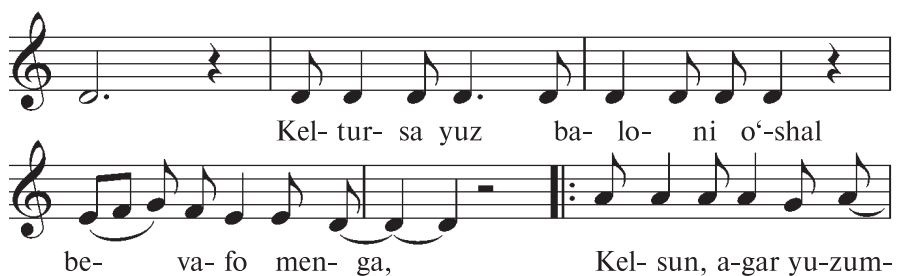
M.M. ♩ = 72

SAVTI KALON SOQIYNOMASI

Bobur ғazzali

“Rost” maqomidan

M.M. ♩ = 108

aql me-ni tel- ba-din ne tong,

Chun bo'l- di ul pa- ri - si- fa- tim

o- shi- no men- ga

Keltursa yuz baloni o'shal bevafo menga,
Kelsun, agar yuzumni evursam balo menga.

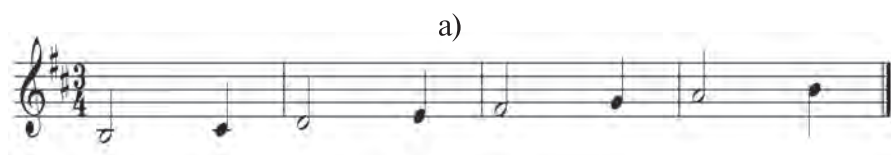
Netgaymen ul rafiq bilakim qilur base,
Mehr-u vafo raqibg'a, javr-u jafo menga.

Begona bo'lsa aql meni telbadin ne tong,
Chun bo'ldi ul parisifatim oshno menga.

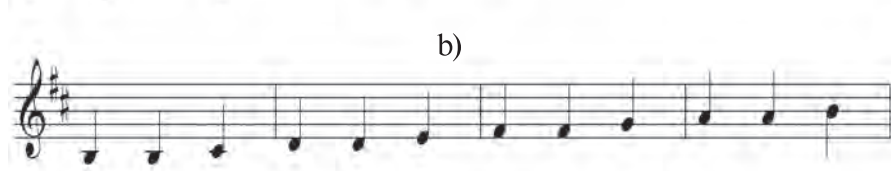

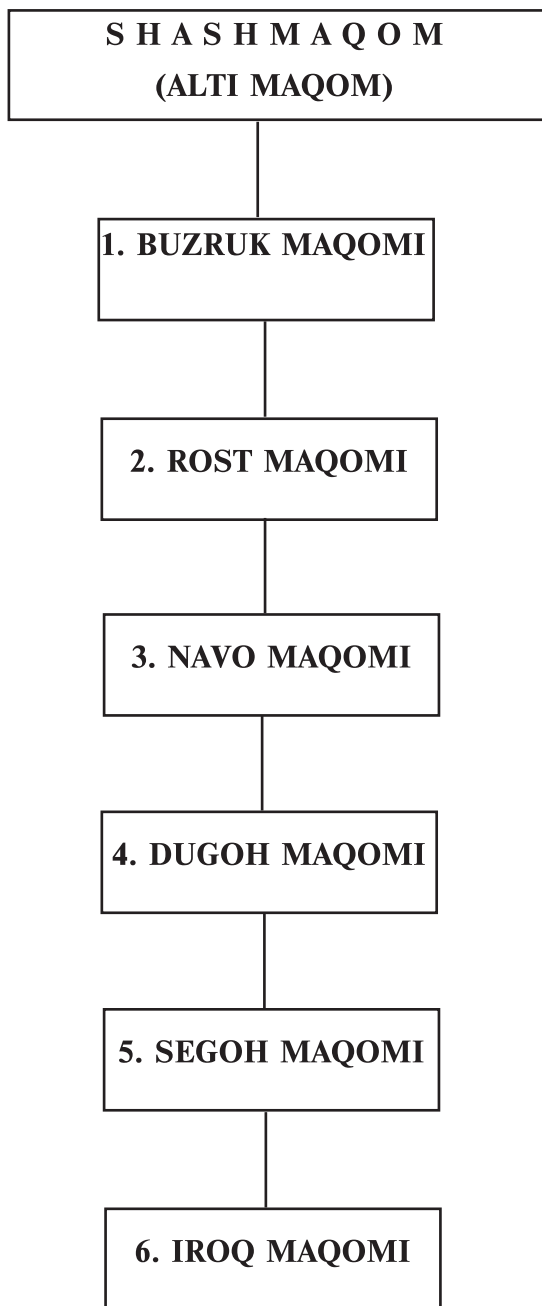
Dawisti sazlaw shınıǵıwları:

a)

b)

ALTÍ MAQOM HAQQÍDA

Shashmaqom toparındaǵı hárbir maqom eki úlken bólim — nama hám. qosıq bólimlerinen dúziliwi haqqında maǵlıwmatqa iyesiz. Qosımsha sıpatında jáne tómendegilerdi bilip alıwıńız múmkin.

Maqomlardıń qosıq bólimlerinen orın alǵan Saraxboz, Talqin, Nasr hám Ufar atlı qosıq jolların atqarıw hárbir qosıq aytıwshıdan aytım kórkem óneriniń quramalı hám qıyın úlgilerinen esaplanadı. Sonlıqtan olardı aytıw ushın arnawlı ámeliy bilim hám atqarıw sheberligi talap etiledi. Buǵan erisiw ushın muzıkada «ustaz-shákirt» dástúri qollanılıp kelingен. Usı dástúr boyınsha maqom ustazı óz ónerin úyretiw hám miyras etip, daldırıw jolında ózine qábiletli shákirt tańlaǵan. Shákirt ustazdıń maqom qosıqshılıǵındaǵı sheberligin kóp jıllar (7—10, hátteki 10—15 jıl) dawamında basqıshpa-basqısh iyelep bargan. Bunda nota jazıwlarınıń áhmiyeti az bolıp, shákirtler ustazlardıń atqarıwın tiykarınan «tıńlaw, qabıl etiw» memen esinde saqlaǵan hám arnawlı shınıǵıwlar arqalı olardı ámeliy jaqtan ózlestirip bargan. Sonday-aq, maqom qosıqlarında qollanǵan kóplegen qıyın qosıqlar (Lutfiy, Sakkokiy, Atoiy, Hafız, Jomiy, Navoiy, Fizuliy, Babur, Mashrab hám basqalardıń dóretpeleri) yadlaytuǵın bolǵan.

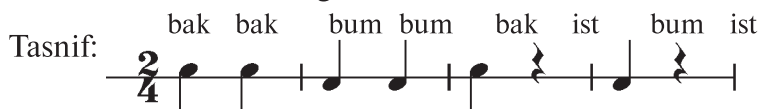
- ?! 1. Shashmaqom quramındaǵı Altı maqom qalay ataladı?
 2. “Savti Kalon” qosıǵın yadlap alıń.
 3. Ózbekistanda neshe tiykarǵı maqom túri bar?
 4. “Samoi Dugoh” qosıqtı nota arqalı aytıń.

2—3-*Tema.* SHASHMAQOMNÍ SAZ (MUSHKILOT) HÁM QOSÍQ (NASR) BÓLIMI

Altı maqom sistemasındaǵı hárbir maqom eki iri bólim — nama hám qosıq jollarınan dúziletuǵınlıǵı aytılıp ótilgen edi. Maqomlardıń saz namaları bólimi Buxara dástúri boyınsha «Mushkilot» dep júrgiziledi. «Mushkilot» bólimi 5 tiykarǵı bólimnen ibarat bolıp, olar tómendegishe ataladı:

1. Tasnif — dóretilgen, quramalı shıǵarma.
2. Tarjie — tákirarlaw, tákirarlanıwshı.
3. Gardun — ómir táshwishi, miynet.
4. Muxammes — beslik.
5. Saqıl — awır.

Sonı da aytıp ótiw kerek, maqom saz namalarınıń atları kóp mánisti bildirse de, biraq olardıń derlik barlıǵı maqom «tekstinde», eń dáslep dáp usılları mazmunında qollanıladı. Sonday-aq, «Gardun», «Muxammes» yamasa «Saqıl» delingende, birinshi nábette, belgili bir dáptiń usılları názerde tutıladı. Maqomlardıń «Mushkilot» saz bólimleri «Tasnif» dep atalǵan namaları menen baslanadı. Bul atama «Altı maqom», nıń hárbirine qosılıp aytıladı: «Tasnifi Buzruk», «Tasnifi Rost», «Tasnifi Navo», «Tasnifi Dugoh», «Tasnifi Segoh» hám «Tasnifi Iroq» dep ataladı. Tasniflerde, ádette, 2/4 ólshem-ritminde bolǵan dáp usılı qollanıladı. Ustazlar dástúrinde bul usıl «bak-bak», «bum-bum», «bak-ist», «bum-ist» dep kórsetiledi. Bir sızıqlı nota jazıwında bolsa tómendegishe kórsetiledi.

Tasnif saz namalarınıń formasın tabıwda «xona» hám «bozǵo'y» atlı nama dúzilmeleri áhmiyetli orın tutadı. «Xona» (pars. táj. — úy) — ózgeriwshi nama dúzilmesı bolıp, ol shıǵarma dawamında bir-neshe ret tákirarlanadı hám perde dawısları kóbeyip, ses kólemi de keńeydi. Sol sebepli xona namasınıń joqarılawına umtılıp, ósip hám joqarı jaǵdayına jetisedi. Bozǵo'y nama dúzilisi bolsa, «xona» dan basqa bolıp, báhama turaqlılıqqa iye. Ol shıǵarmanıń basınan aqırına shekem óziniń dáslepki ırǵaq dúzilisin saqlaydı. Bul orında «bozǵo'y» dúzilisi óziniń ózgermeytuǵınlıǵı menen qosıq-yallardaǵı naqırat ózgesheligin eske saladı.

Maqom saz namalarınıń atqarılıwınıń eki tiykarǵı kórinisi jeke (jeke sazda) hám ansambl formasında júzege kelgen. Tanbur tarlı-jetekshi saz ásbabı sıpatında kásiplik muzıkantlar arasında keń qollanıladı. Dáp bolsa pát usıllarınıń esitiliwin beriw menen áhmiyetli. Sonday-aq, maqom saz namaları ğırjek, duwtar, nay, rubab, qosnay sıyaqlı saz-ásbaplarında jeke túrde atqarılıwı múmkin. Ansambldiń atqarıwshılıq quramında bolsa tanbur hám dáp qatarına jáne duwtar, nay, qosnay, ğırjek yamasa sato (yamasa qobız), shań, qonun, ud, rubab sıyaqlı saz-ásbapları qosılıwı múmkin. Buxara muzıka ámeliyatında tanbur, nay hám dáp sazlarınan ibarat saz ásbapları ansambli dástúrlilik tús alǵan.

TASNIFI BUZRUK

“Buzruk” maqomınan

M.M. ♩ = 84-88

Shashmaqom dásturi boyınsha, dáslep, saz bólimi — “Mushkilot” namaları (“Tasnif”, “Tarji”, “Gardun” hám t.b.) izli izinen, toqtawsız atqarılıp, bir pútin topardı payda etedi. Bunda dáp usılları bólimnen-bólimge qarap quramalasıp baradı. Saz bóliminiń sońǵı «Saqlı» atlı nama shertilgennen keyin, maqomnıń qosıq bólimine ótıledi.

Maqomlardıń qosıq bólimi ulıwma at penen «Nasr» dep ataladı. Nasr arab tilinen “járdem”, “jeńis” degen mánisti ańlatadı.

Shashmaqomnıń «Nasr» atlı aytım jolları (yamasa qosıq bólimleri) eki topardan ibarat qosıq toparlarına bólinedi. Birinshi topardıń quramı, ádette, «Saraxbor», «Talqın», «Nasr» dep atalıwshı tiykarǵı qosıq jolları jáne de olardıń Taronaları hám juwmaqlawshı Ufar qosıq bólimlerinen dúziledi.

Ekinshi topar qosiqlari Savt, Mongolsha qosiq jollari ham olardın Talqınsha, Qashqarsha, Soqiynoma ham Ufar atlı shaqaplarınan ibarat boladı. Solay etip, Shashmaqom topari altı maqomdı öz ishine aladı. Altı maqomnıń hárberi bolsa saz ham qosiq jollarınan ibarat.

● “Nasrulloiy” maqom aytım jolın tıńlań.

NASRULLOIY

Nawayı gázzeıı

“Buzruk” maqomınan

M.M. ♩ = 84-88

Pa-

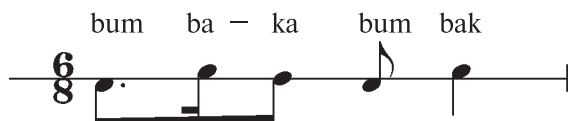
ri- zo- de — ki mush-kin zul- fi

jo - nim mus - ta -

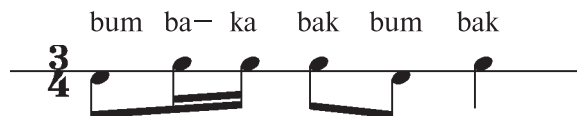
mand et - mish, ma -

Ufar. Ufar—ayaq oyın türinde dáp usıllarınan bolıp, eki tiykargı kóriniste boladı: 1. Jeńil Ufar. 2. Awır Ufar. Jeńil Ufar, ádette, 6/8 ritm ólsheminde boladı. Búgan Samarqand Ufarındaǵı usıl mısál bola aladı:

Awır Ufar 3/4 ritm ólsheminde bolıp, ol tómendegi kóriniske iye:

**SHASHMAQOMNÍ MUSHKILOT
(SAZ NAMALAR) BÓLIMI**

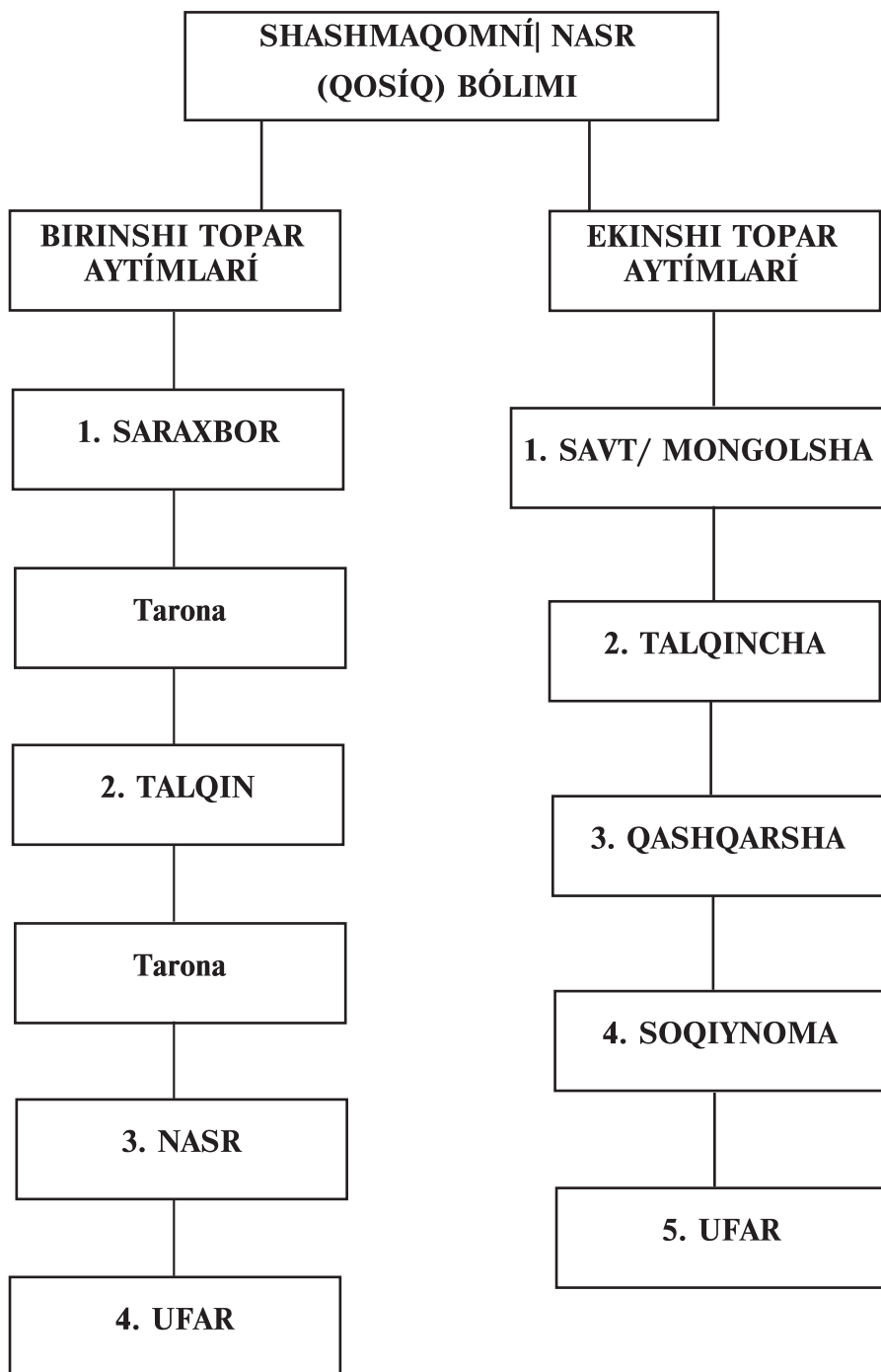
1. TASNIF

2. TARJI

3. GARDUN

4. MUXAMMES

5. SAQUL

OTA JALOL NOSIROV

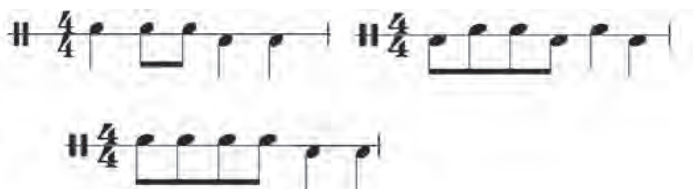
Buxara maqomlariniñ ataqli hám belgili atqarıwshıları qatarında Ota Jalol Nosirov, Ota Ğiyos Abduġani, Domla Halim Ibodov, Hoji Abdulaziz Rasulov, Levi Boboxonov hám basqalardıñ atların ayrıqsha atap ótiw kerek.

Ota Jalol Nosirov (1845—1928) Buxara Altı maqomdı júdá jas waqtınan baslap úyrene baslaydı. Dáslep onı bul óner menen anası tanıstıradı. Keyin bolsa belgili qosıqshı hám sazende Tillabay ustazlıǵında puqta ózlestiredi. XIX ásirdiñ 60-jıllarınan XX ásirdiñ dáslepki 10-jıllıqlarına shekem Buxara ámirliği sarayında qosıqshı sıpatında xızmet etedi. Burıńǵı dáwirge kelip, Buxarada ashılǵan «Shıǵıs muzıka mektebi»nde ustazlıq etedi hám kóplegen shákirtler jetistirdi.

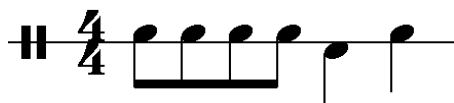
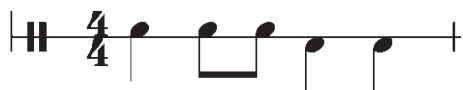
Ota Jalol Nosirov xalqımızdıñ úlken ruwxıy ġáziynesi bolǵan Altı maqomdı jetik bilgen hám onı saqlap qalıwda úlken xızmet kórsetken kórkem óner ġayratkeri bolıp esaplanadı. Belgili bolǵanıday, V. A. Uspenskiy 20-jıllardıñ baslarında sawlatlı Altı maqom toparın Ota Jalol Nosirov hám tanburshı Ota Ğiyos Abduġanilerdiñ atqarıwında eñ birinshi ret nota jazıwlarına túsirgen edi. Sol sebepli maqomnıñ joq bolıp ketiw qáwpiniñ aldı alındı. Sebebi, bul kórkem ónerdiñ bilimli hám ámeliy atqarıwshısı bolǵan ustaz-sazende hám ustaz-qosıqshı júdá azshılıqtı quraydı.

?!

1. Shashmaqomnıñ «Mushkilot» bóliminde bolǵan bes tiykarǵı namaları atı qalay ataladı?
2. «Tasnif» dáp usılın yadlañ.
3. «Savti Kalon Soqiynaması» aytımınıñ úsh báyıt (6 qatar) ġázzelin yadlap alıñ.
4. «Savti Kalon Soqiynaması» dáp usılın anıqlañ.

5. Tóمندegi usıllardı “bum-bak” buwınları tiykarında kórsetiń.

ATAQLÍ MAQOM ATQARÍWSHÍLARÍ

Ota Jalol Nosirov

Ota iyos Abduđani

Levi Boboxon

Usta Shodi

Domla Halim Ibodov

Karim Mo'minov

4-Tema. XOREZM MAQOMLARI

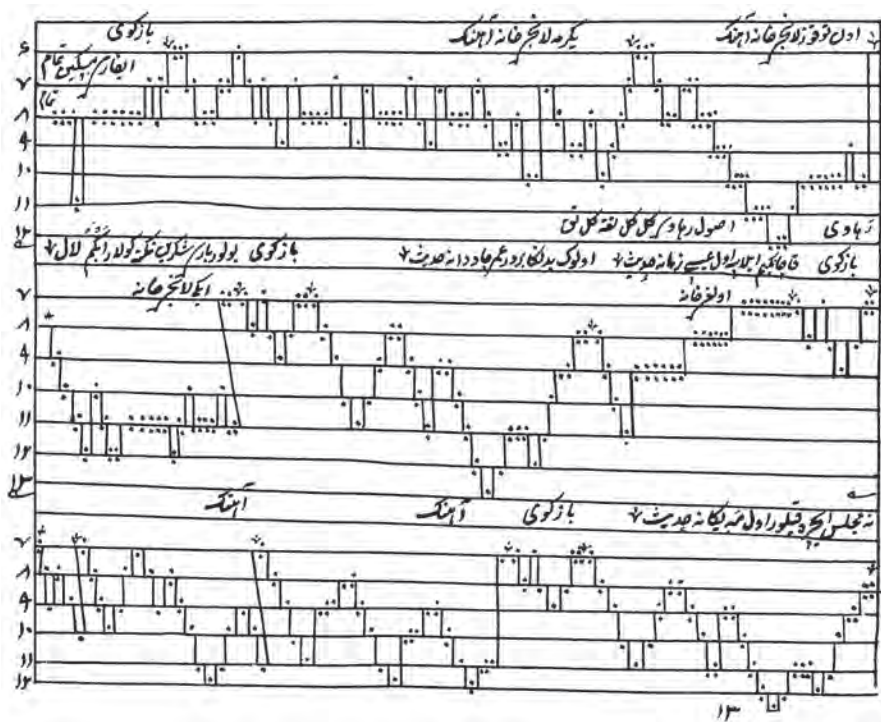
Xorezm maqomlari belgili sistemadagi topar formasında XIX ásirniń birinshi yarımında qalıplesken bolıp, bul topar Buxara maqomlari sıyaqlı, tiykarınan, Altı maqomnan ibarat:

1. “Rost” maqomi (yamasa Maqomi “Rost”);
2. “Buzruk” maqomi (yamasa Maqomi “Buzruk”);
3. “Navo” maqomi (yamasa Maqomi “Navo”);
4. “Dugoh” maqomi (yamasa Maqomi “Dugoh”);
5. “Segoh” maqomi (yamasa Maqomi “Segoh”);
6. “Iroq” maqomi (yamasa Maqomi “Iroq”).

Komil Xorazmiy

Jazba dereklerden bel-gili bolğanınday, Xorezm maqomlarınıń úzil-kesil qalıplelesiwinde Buxara maqomshılıq dástúrleri úlken tásir kórsetken. Bul orında ataqlı sazende Niyazjon Xojanıń xızmetleri ayırısha kórsetip ótıledi. Sol boyınsha Niyazjon Xoja XIX ásirniń baslarında Buxarağa kelgenligi hám Altı maqom sistemasın úyrenip, soń bul ónerdi Xorezm sazendelerine úyretgenligi ayıladı. Házirgi waqıtta, maqomlar Xorezm sharayatına sáykeslenip, jer-gilikli kórkem iye bol-ğanlıgı da ayıp ótıledi. XIX ásirde jasap dóretiwshilik penen shuğıllanğan shayır hám sazende, ilimpaz Pahlavon Niyaz Muhammed (laqabı—Komil Xorezmiy, 1825—1897) ózi oylap tapqan «Tanbur sızığı» atlı ózine tán «nota jazıwı» tiykarında Xorezm maqomların jazıp alıw tájiriybesin baslap bergen edi. Bul jumıstı onıń balası—Muhammed Rasul Mirzaboshi dawam ettirgen. Oń tárepten shepke qarap oqılğan usı «nota jazıwı» da tanbur perdelerine say 18 sızıqlar bolğan hám bunda ses shıǵarıwı (basılıwı) kerek bolğan perdeler sızıp hám noqatlar tiykarında belgilengen.

Xorezm maqomlari düzilisi jagınan Buxara maqomına kóp jagınan uqsas hám ózgeshe táreplerin kórsetedi. Ayrıqsha, bul maqomlardıń saz-nama jollarınan düzilgen bólimi Shashmaqomdağı sıyaqlı “Mushkilot” dep emes, al “Chertim joli” yamasa “Mansur” sıyaqlı ulıwma atlar menen ataladı. Sonday-aq, saz bólimi—shertim joli quramında bizge Altı maqomnan belgili bolğan “Tarji”, “Gardun”, “Muxammas” hám “Saqil” atlı namaları bolğan halda, “Tasnif” ataması ushıraspaydı hám onıń ornında hár bir maqomnıń atı (máselen, “Maqomi Rost”, “Maqomi Buzruk” hám t.b.) yamasa “Tani maqom” sózi qollanıladı. Bunnan basqa, shertim joli bólimlerinde “Peshrav” hám “Ufar” atlı bólimleriniń ornı áhmiyetli bolğanlıgı sonshelli, bul jagday Altı maqomğa tán emes. Altı maqomnıń saz bólimleri “Saqil” atlı namaları menen juwmaqlanğanlıgı bizge belgili. Xorezm maqomlarında bolsa bul orında “Ufar” atlı namalar qollanıladı. Bunday óz ara uqsas hám parqı tárepinen jaqsı elesletiw maqsetinde Shashmaqom hám Xorezm maqomlarınıń — “Rost” toparındağı saz namaların bir-birine salıstırıp kóriw múmkin:

Xorezm “Rost” maqomı

Chertim jolı:

1. Maqomi Rost.
2. Peshravi Gardun.
3. Muxammes I.
4. Muxammes II.
5. Muxammesi Ushshoq.
6. Saqili Vazmin.
7. Ufar.

Shertim jolı namalarınıń ishki forma-dúzilislerinde Altı maqom-nıń «Mushkilot» namalarınan belgili bolǵan «xona-bozgo’y» túrleri ushırasadı.

Xorezm maqomlarınıń saz namaların atqarganda tanbur hám dáp sazları áhmiyetli orın tutadı. Tanburda maqomnıń naması, dápте bolsa usıl jolı shertiledi. Sonday-aq, shertiw jollarında eki tanbur, bir girjek, bir balaman hám dáp sazları qollanıladı.

Buxara “Rost” maqomı

“Mushkilot” bólimi:

1. Tasnifi Rost.
2. Garduni Rost.
3. Muxammesi Rost.
4. Muxammesi Ushshoq.
5. Muxammesi Panjgoh.
6. Saqili Vazmin.
7. Saqili Rak-Rak.

⊙ Xorezm maqomlari chertim jollarınan úlğiler tınılań.

O‘ZBEKISTON

Muhiddin Omon sózi

Dilorom Omonullayeva muzıkası

The musical score is written in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 4/4 time signature. It consists of three staves of music. The first staff begins with a *mf* dynamic marking and a triplet of eighth notes. The lyrics are written below the notes. The second and third staves continue the melody. The lyrics are:
 Cha-ma-nim-san i fo-ring-ga to'yib bo'l-mas,
 Diy-do-ring-ni qi-yo-mat-ga
 qo'yib bo'l-mas, Ming-ta jan-nat bo-g'i-dan-ham

sen mu-qad-das, Ming-ta jan-nat bo-g'i-da ham sen mu-qad -
 das, O'z-be-kis - ton O'z-be-kis - ton
 Man-gu so'l-mas ba-ho - rim - san, O'z-be-kis - ton, O'z-be-kis -
 ton. Bax-ti-kul-gan di-yo - rim - san. O'z-be-kis -
 ton, O'z-be-kis - ton Man-gu so'l-mas ba-ho - rim
 san. O'z - be - kis - ton, O'z - be - kis -
 ton. Bax - ti kul-gan di - yo - rim - san.

Chamanimsan, iforingga to'yib bo'lmas,
 Diydoringni qiyomatga qo'yib bo'lmas,
 Mingta jannat bog'idan ham sen muqaddas,
 O'zbekiston — mangu so'lmas bahorimsan,
 O'zbekiston — baxti kulgan diyorimsan!

5-Tema. XOREZM MAQOMLARINIŇ AYTİM JOLÍ

Xorezm maqomlariniŇ qosıq bólimi «aytım jolı» yamasa «Manzum» dep ataladı. Xorezm maqomlariniŇ aytım jolların shashmaqom «Nasr» bólimleri menen salıstırğanda kóplegen ulıwmalıq hám ózgeshe jaǵdaylar kórinedi. Máselen, Xorezm

Matyoqub Xarratov

Hojixon Boltayev

Matniyoz Yusupov va Matpano Ota Xudoyberganov

maqomlariniń aytım-larında «Talqın», «Nasr» hám «Ufar» lar menen birge jergilikli qosıqshılıq dástúrlerine baylanıslı «Suvora», sonday-aq, «Faryod» hám «Naqsh» atları menen belgili bolǵan qosıqları keń orındı iyeleydi. Biraq, házirgi waqıtta, «Saraxbor» ataması ulıwma ushıraspaydı hám de onıń ornına shertim jolında bolǵanı sıyaqlı) maqomnıń atı (Maqomi Rost, Maqomi Buzruk hám t.b.) qollanıladı. Mısal retinde hár eki topardıń «Navo» maqomlarına tán qosıq aytım jolların salıstırıw múmkin.

Xorezm “Navo” maqomi
“Navo” maqomi
Aytım jolı:
bólimi:

Buxara

Nasr

1. Maqomi Navo.
2. Tarona.
3. Suvora.
4. Talqin.
5. Faryod.
6. Naqsh.
7. Oraz.
8. Ufar.

1. Saraxbori Navo.
2. Tarona I — II.
3. Talqini Bayot.
4. Tarona.
5. Nasri Bayot.
6. Tarona I — II.
7. Orazi Navo.
8. Tarona I — III.
9. Husayniy Navo.
10. Ufari Bayot.

Xorezm hám Buxara maqomların salıstırıwdı dawam etip, jáne usını aytıw múmkin Xorezm «Iroq» maqomında «aytım jolı»na tiyisli qosıq úlğileri ulıwma ushıraspaydı (Bul úlğiler bizge shekem jetip kelmegen). Demek, «Iroq» maqomi «shertim jolı» nan ibarat. Sonday-aq, Xorezm maqomlarında ekinshi topar qosıq túrkimlerine tán bolǵan «Savt», «Mongólsha» hám olardıń shaqapları áhmiyetli tárizde óziniń formasın tappǵan.

Xorezm maqomlariniń aytım jolları Nawayı, Fizuliy, Mashrab, Ogahiy, Munis, Avaz Utar sıyaqlı klassik shayırlardıń jazıwshılıq dóretpeleri tiykarında oqıladı.

JASLAR QOSIĞI

E. Sultanos sózi

F.Nazarov musikasi

The musical score is written for a vocal line and a piano accompaniment. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 2/4. The score is divided into three systems. The first system shows the vocal line with a whole rest and the piano accompaniment with a melody in the right hand and a bass line in the left hand. The second system continues the piano accompaniment. The third system shows the vocal line with the lyrics 'kún jar- qı- rap' and the piano accompaniment. The piano part includes a melody in the right hand and a bass line in the left hand. The lyrics are written under the vocal line.

at- ti tañ es- ti tañ- niñ sha- ma- li

son- day su- lıw kó- ri- ner

Miy- net-te er- diñ ja- ma- li

f

ke- liń qız-lar ji- git- ler qo- sıq ay- tıp

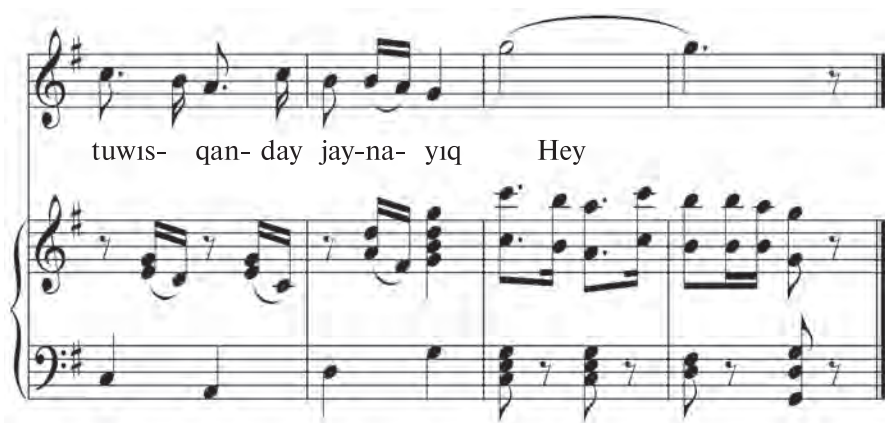
oy- na- yıq

Xa- lıq tıń qız ji- gi- ti shad- lıq pe- nen

oy- nay- dı oy- nay- dı

ke- liñ qız- lar ji- git- ler qo- sıq ay- tip

oy- na- yıq ba- xıt ba- ğı i- shin- de

Kún jarqırap attı tań,
Esti tańnıń shamalı.
Sonday sulıw kóriner
Miynette erdiń jamalı.

Keliń qızlar, jigitler,
Qosıq aytıp oynayıq,
Baxıt bağı ishinde
Tuwisqanday jaynayıq.

Xojalıqtıń qız-jigiti,
Shadlıq penen oynaydı.
Miynet etken hawazı,
Keń dalada jańlaydı.

Muzıka sawat. Ritm.

Ritm (grek tilinen awdarǵanda) — sáykesleniw, tártipleniw — muzikalıq seslerdiń belgili tártipli túrde gezeklesip keliwi.

Ritmikalıq úlesler — pütün nota, yarımlıq, shereklik, segizlik hám t.b. boladı. Motivler, taktler hám onnan úlkenirek dúzilisler (gápler, periodlar hám t.b.) ritmge tiykarlanıp dúziledi. Ritm muzıkadaǵı tásir etiw hám forma dúziw qurallarınıń tiykarǵı túriniń biri bolıp esaplanadı. Metr—turaqlı hám turaqsızǵa bólinip, muzıkadaǵı uzınlıǵı boyınsha birdey bolǵan úleslerdiń almasıp keliw tártibi.

Óz betinshe oqıw.

NAJIMADDIN MUXAMMEDDINOV

Najimaddin Muxammeddinov Ózbekistan hám Qaraqalpaqstanǵa xızmet kósetken kórkem óner ǵayrat-keri, Hamza atındaǵı Ózbekistan Mámleketlik hám Qaraqalpaqstan jaslar awqamı sıylıqlarınıń laureatı, «El yurt hurmati» ordeniniń kovaleri Najimaddin Muxammeddinovtı Qaraqalpaqstan muzıkasınıń eń jaqsı tradiciyaların sheber baylanıstırıwshı hám propaǵandalawshı isker sıpatında xalqımız jaqsı biledi. Onıń dóretiwshilik miynetleri kóp janrlı bolıp, jası úlken kompozitorlardıń isin dawam ettiriwshı qaraqalpaq muzıka mádeniyatın kóp dawıslı professional dárejesine jetkiziwshilerden bolıp esaplanadı.

Najimaddin Muxammeddinov 1937-jılı Taxtakópir rayonında xızmetker shańaraǵında tuwılǵan. 1943-jılı baslawısh mektepte oqıp júrgende háweskerler dógeresine qatnasıp óz betinshe saz shertip qosıqlardı atqarıp júredi. Ataqlı baqsılar, jırawlar menen artistlerdiń qosıq sazların úyretiwe jaslayınan qızıǵadı. Ásirese, saz úyretip ustazlıq etken qaraqalpaq xalıq baqsısı, ullı Berdaqtıń aqlıǵı, Húrlimannıń balası Qarajan baqsı boldı.

1950-jılı orta mektepti pitkergennen keyin Tahskenttegi Hamza atındaǵı muzıka uchilishesinde B.A.Titeldiń klasında skripkadan tálim alıp oqıwınıń arasında muǵallimlerden kompoziciyadan sabaq aladı.

1961-jılı uchilisheni tabıslı tamamlap Nókistegi jańadan ashılǵan muzıka-xoreografiyalıq uchilishesine muǵallim bolıp jumısqa ornalasadı. Ol respublikamızǵa mamán kadrlar tayarlaw menen birge sol jıllardaǵı A. Xalimov, J. Shamuratov hám basqalardan úyrenip alıp tunǵısh namaların dórete baslaydı. «Nókis valsı», hám taǵı basqalar.

Najimaddin Muxammeddinov 1964-jılı Alma-Ata qalasındaǵı Qurmanǵazı atındaǵı mámleketlik konservatoriyasınıń

kompozitorliq fakultetine proferssor E. Raxmanovtiń kompoziciyası klasına oqıwǵa kiredi.

Konservatoriyada muzıkanıń barlıq sabaqların sheber úyrenip 1971-jılı konservatoriyanı tabıslı pitkerdi. Tuwılǵan jeri Qaraqalpaqstanǵa kelip Berdaq atındaǵı filarmoniyada kórkem basshı bolıp islewı menen birge, qısqa waqıt ishinde bir neshshe simfoniya, fortepiano ushın qaraqalpaq xalıq qosıǵı temasında variaciya fortepiano hám skripka ushın sonata, skertso, birneshe pyesalar menen massalıq qosıqlar, xorlar, kantatalar, syuitalar, romanslar, oyın muzıkaları, balladalar «Posqan el simfoniyalıq poeması» jas tamashagóyler teatrınıń spektakllerine jazǵan muzıkaları salmaqlı orındı iyeleydı.

Onıń koncert mákemelerinde qosıqshı hám oyınshılar tárepinen sheber atqarılıp kiyatırǵan qosıqları «Yar-Yar aytayın», «Baxtıń Ámiw jaǵası», «Jáne jayhun bolıp aqtında keldiń», «Kewil kewildwen suw isher», «Qız qıyalın bilmeseń», «Ata mákanım», «Keń dala». «Ámiw hinjisi», «Taxtakópir dalası» xalqımızǵa keń tarqalǵan, xoreografiyalıq oyınlarınan «Ańgalaq», «Oramallı qızlar», «Jılwa», «Dáli jigit», «Qız-jigitler oyını». Bul muzıkalar mámleketlik oyın ansambller repertuarınan keńnen orın alıp kiyatır.

Dúrkin-dúrkin muzıkalar dóretiw menen bir qatarda, qaraqalpaq xalıq qosıqlarınıń birneshelerin xalıq sazları orkestrine qayta isledi. Kompozitor Najimaddin Muxammeddinov birinshilerden bolıp qaraqalpaq muzıka óneriniń eń awır, mashaqatlı, qıyın janrına qol urıp, shayır I. Yusupov librettosına «Ájiniyaz» atlı operasın jazıp xalqımız ushın inam etti. Sonıń menen bir qatarda, birinshi bolıp Qaraqalpaqstanda «Ayjamal» atlı balet jazdı.

Najimaddin Muxammeddinov uzaq jıllar dawamında teleradio-kompaniyasında xalıq sazları orkestriniń bas dirijyorı, Qaraqalpaqstan kompozitorlar awqamı basqarmasınıń aǵzası, Qaraqalpaqstan mádeniyat isleri boyınsha ministri lawazımların da atqarıp keldi. Najimaddin Muxammeddinov mektep oqıwshıları hám mektepke shekemgi jas óspirimler ushın da birneshe qosıqlarǵa yoshlı muzıkalar jazdı. Olardan «Ana sózi», «Biz jaslarımız», «Mektebimiz qushaq ashar», «Bóbek», «Baxıtlı balalıq» hám t.b.

III SHEREK

ÓZBEK MUZÍKA KÓRKEM ÓNERINI| JÁHÁN MUZIKA KÓRKEM ÓNERINDE TUTQAN ORNÍ

1-Tema. JÁHÁN MUZIKA MÁDENIYATÍ HAQQÍNDA

Muzika mádeniyatı insanıyat jámiyetiniń ruwxıy turmısında áhmiyetli orın tutadı. Sebebi, muzika insan qálbinde gózzal tuyǵılardı oyatadı, onı jaqsı islerdi orınlawǵa shaqıradı. Sonıń menen birge, muzika, á sirese, «jaǵımlı hawaz, joqarı tá sir kúshine iye bolıp, onı esitiw menen insan ishki táshwishlerin umıtatı. Adam hárqanday qıyınshılıqtı, ashlıqtı esinen shıǵaradı. Muzika awır miynetten keyin dem alıwdıń eń jaqsı quralı bolıp esaplanadı. Muzikanıń tá sir kúshin hátteki sonnan bilsek boladı, jılap turǵan bala ananıń háyyiwin esitip, tınıshlanadı hám uyqılap qaladı»¹.

Muzika mádeniyatınıń derekleri áyyemgi dáwirlerden qalıplesken, xalıq muzika dóretpesine barıp taqaladı.

Hár bir xalıqtıń uzaq ásirlerden kiyatırǵan, áwladtan-áwladqa biybaha ruwxıy miyras bolıp kiyatırǵan nama hám qosıqları aytıs hám yallaları, qosıq hám háyyiwlari bar. Bul ruwxıy miyrastı bir sóz benen «milliy muzika» depte ataydı. Sebebi, bul muzika milliy ózligin ańlawda, millionlap adamlar ózlerin bir tán, bir janday seziwlerine úlken áhmiyetke iye.

Házirgi waqıtta, muzika dóretiwsı hám kompozitorlar da ózleri dóretken dástan, maqom, suvora, úlken qosıq yamasa simfoniya hám opera sıyaqlı shıǵarmalarında xalıq muzıkasına tiykarlanadı. Sebebi, usı janrlarda jaratılǵan xalıqshıl muzika shıǵarmalarınıń tınılawshılarga kórkem seziw tá sir kúshi de joqarı boladı.

Muzika adamlardıń ruwxıy baylıǵın qalıplestiriwdegi hám olardı tárbiyalawdaǵı áhmiyeti esapqa alınıp, hár bir mámlekette usı kórkem ónerdi jas áwladqa úyretiwe arnalǵan arawlı oqıw orınları ashılǵan. Sonday-aq, ataqlı kórkem óner ǵayratkerleri atqarıwında magnit lentaları hám CD ge jazıp alınǵan shıǵarmalar xalıq arasında úgit-násiyatlanadı. Muzıkantlardıń hár qıylı koncert zalları hám radiotelevideniye baǵdarlamaları arqalı «shıǵıwları» da házirge shekem ádet bolıp qalǵan. Bulardıń barlıǵı házirgi dáwir muzika mádeniyatın quraydı.

¹ Rajabov I. Maqomlar. T., 2006.

⊙ I.S.Baxtın shıǵarmasınan úlghiler tıńlań.

KENG TURKISTON

Po'lat Mo'min sózi

Nadim Norxo'jayev muzikası

Marsh tezliginde

1.Keng Tur-kis-ton teng u - yi -miz,

Bir-ga-lash - sa dil-o' - yi - miz.

Yash-na-mo-g'in Tu-ron za-min

Do'st-lik bax-ti e - tar ta' - min.

Naqarot:

Naqarot.

Tur-kis-ton-ning os-mo - ni keng,

Ku-la - ver-sin ar - mo - ni teng,

Keng Turkiston teng uyimiz,
 Birgalashsa dil-o'yimiz,
 Yashnamog'in Turon zamin
 Do'stlik baxti etar ta'min.

Naqarot:

Turkistonning osmoni keng,
 Kulaversin armoni teng,
 Gullayotgan bo'stoni keng,
 Ipak yo'li karvoni teng.

Naqarot:
 Turkistonning osmoni keng,
 Kulaversin armoni teng,
 Gullayotgan bo'stoni keng,
 Ipak yo'li karvoni teng.

Do'stligimiz bo'lsa shunday:
 Yana yashnab kulsa kunday.
 Qo'lni qo'lga bersa millat,
 Tinch-u obod yurt-u elat.

Chorlaganda o'z bag'riga
 Do'stlar qonar do'st mehriga
 Osoyishta ona diyor
 O'ktamlikda o'z o'rni bor.

Naqarot:

Turkistonning osmoni keng,
 Kulaversin armoni teng,
 Gullayotgan bo'stoni keng,
 Ipak yo'li karvoni teng.

POLIFONIYA HAQQIDA TÚSINIK

“Polifoniya” sózi grek tilinde bolıp, “poli”-ko'p, “foniya”-ses, dawıs” mánilerin ańlatadı. Demek, polifoniya degende muzika kórkem ónerdegi kóp dawıslılıq túsinedi. Bunda bir waqıttıń ózinde eki hám onnan artıq seslerdiń óz

ara úyesip esitiliwi. Siz tıńlaǵan shıǵarmanıń kompozitorı I.S.Bax (1685—1750) bolıp ol nemis polifoniyalıq mektebinıń iri tulǵalarınıń biri. Onıń organ ushın jazǵan kóplep fuga shıǵarmaları polifoniyalıq usılda jazılǵan.

?!

1. Jáhán muzıka mádeniyatı haqqında túsiniń berin.
2. “Keng Turkiston” qosıǵın sózin yadlań.
3. I. S. Bax shıǵarmasın tıńlawdan alǵan túsinińlerinızdi aytıp berin.
4. Polifoniya haqqında túsiniń berin.

2-Tema. SHÍǴÍS ALÍMLARÍ MUZÍKA HAQQÍDA

Abu Nasr Farobiy

Shıǵıs alımları, muzıka kórkem ónerine joqarı baha berip, onıń insańǵa ruwxıy quwat bolıp xızmet etiwın ayırıqsha atap ótken. Solardan Hazrat, Abu Bákr Buxariy — kalobodiy (vaf — 994-j) muzıka seslerin naǵmalardı táriyiplep, olardı «jon quvvatı va ruh azıǵı. Jon naǵmadan kúsh alsa, óz maqomın sari ishraf aylaydı, ul maqom ila mashǵul bolardı» — dep jazadı.

Demek, muzıka insańǵa ruwxıy azıq bolıwı menen birge onı tárbiyalawda da áhmiyetli eken. Sebebi, ruwxı tetik hám nawqıran adam ózinde jaqsı insanıyılıq pazıyletlerdi qalıplestire aladı.

Abu Ali ibn Sino

Watanlasımız Abu Nasr Farobiydiń (873—950) bul haqqındaǵı pikiri de itibarlı: «Muzıka ilimi sol dárejede paydalı, ol óz salmaǵın joǵaltqan adamlar minez-qulqın tártipke keltiredi, jetilispegen minez-qulıqtı jetilistiredi hám salmaqlı bolǵan adamlar minez-qulıqtıń salmaqlıǵın saqlap turadı. Bul ilim deneniń salamatlıǵı ushında paydalı.

Sebebi, dene kesel bolsa, ruwx ázzileydi, dene tosıqqa ushırasa, ruwx ta tosıqqa ushıraydı. Sonıń ushın hawazlardıń tásirini menen ruwxtıń salamatlıǵı járdeminde dene salamat boladı...».

Alım Abu Ali Ibn Sinonıń (980—1037) muzıkanıń úlken tárbiyalıq áhmiyeti haqqındaǵı aytqan tómendegi sózleri de tereń mánige iye: «Balanı hár tárepleme rawajlandırıw ushın oǵan eki nárseni qollanıw kerek. Biri, balanı áste-aqırın

terbetiw, ekinshisi bolsa onı uyqılatıw ushın aytıw ádet bolıp qalğan muzıka hám háyyiw aytıw bolıp esaplanadı. Usı ekewin qabil etiw muǵdarına qarap balanıń denesi menen dene tárbiyasına hám ruwxı menen muzıkaga bolğan intası payda etiledi»

Shıǵıs danışpanları muzıkanıń pák hám gózzal muhabbat tuyǵıların kórsetiwshi ájayıp ózgeshelikleri haqqında hám hikmetli sózlerin bizge ruwxıy miyras etip qaldırǵan.

Bul orında házireti Alisher Nawayınıń (1441—1501) sózleri barlıq waqıtta tásirli:

«Otashin yuzluk muǵanniyki, xilqidin muloyim surud chiqorg‘ay,

Hol ahlining kuygan bag‘ridin dud chiqorg‘ay».

Yaǵniy hawazı jaǵımlı qosıqshınıń jaǵımlı qosıǵı muhabbat dártindegi insannıń qálbin jandıradı, kúydiredi.

Alisher Nawayı

● Ózbek klassik muzıkasın tıńlań

?!

1. Shıǵıs Muzıka mádeniyatı haqqında túsiniń berıń.
2. «Keng Turkiston» qosıǵınıń dóretiwshisi kimler.

3-Tema. JÁHÁN MUZÍKASÍNÍN RAWAJLANÍWÍNÍN TIYKARGÍ BASQÍSHLARÍ

Jáhán muzıka mádeniyatı qalıplesip, házirgi kúnge shekem jetip keliw barısında birneshe tariyxıy basqıshlardı basınan ótkerdi. Bul basqıshlar tómendegi atlar menen ataladı:

1. Áyyemgi dáwir muzıka mádeniyatı.
2. Orta ásirler muzıka mádeniyatı.

3. Oyanıw dáwiri muzıka mádeniyatı.
4. Ağartıwshılıq dáwiri muzıka mádeniyatı (XVIII ásir).
5. XIX ásir muzıka mádeniyatı.
6. XX—XXI ásr muzıka mádeniyatı.

Hár bir dáwir muzıka mádeniyatınıń ózine án tárepleri bar. Máselen, eramızǵa shekemgi V ásirge shekem dawam etken muzıka mádeniyatı tiykarınan bir dawıslı kóriniste bolǵan. Bul dáwirde muzıka tiykarınan Mısr, Qıtay, Hindstan hám basqa áyyemgi Shıǵıs mámleketlerinde, keyin bolsa, áyyemgi Greciyada da ótkerilgen hár túrli máresimlerde qollanılǵan. Bunda ud hám arfaǵa uqsǵan tarlı-shertetuǵın, sıbızǵı sıyaqlı úlep shertetuǵın hár qıylı urıp shertetuǵın saz-ásbapları keń qollanılǵan.

V ásirde XIV ásirge shekem dawam etken (yaǵnıy áyyemgi dúnya menen jańa tariyx aralıǵındaǵı dáwir) Orta ásirlerde muzıka mádeniyatı hár qıylı ózgesheliklerge duwshar boldı. Atap aytqanda, Batıs Evropa mámleketlerinde muzıkanıń rawajlanıwı tiykarınan xristian shirkew mádeniyatına baylanısh edi. Shirkew xorında muzıkanıń kóp dawıslılıq (polifoniyalıq) usılı payda boldı. Sonday-aq, katolik shirkewlerinde orǵan saz-ásbabı da keń qollanıla basladı.

Shıǵıs mámleketlerinde bolsa, kerisinshe monodiyalıq usıl óz kúshin saqlap qaldı. Musılman áleminde maqom kórkem óneri keń jayıldı. Sazendelik hám qosıqshılıq kórkem óneri rawajlandı.

XIV—XVI ásirler muzıka mádeniyatı jáhán tariyxında kóbinese «oyanıw dáwiri» (renessans) atı menen belgili. Bul dáwirge kelip Batıs hám Oraylıq Evropadaǵı mámleketlerde antik kórkem ónerin úyreniwge hám onıń joqarǵı úlgielerin qayta tiklewge bolǵan háreketler háwij alǵan edi. Usı háreketler tiykarında Italiyada opera janrı payda boldı hám rawajlana basladı.

Ağartıwshılıq ideyaları tiykarında ótken XVIII ásir Evropa muzıka mádeniyatında dúnya júzi boyınsha belgili «Vena klassikalıq mektebi» qalıplesti. Shıǵısta bolsa, maqomnıń jańa sistemaları júzege keldi. Atap aytqanda, Orta Aziyada (ózbek-tájik muzıka madeniyatında) dańqı álemge ketken Shashmaqom kórkem óneri payda boldı.

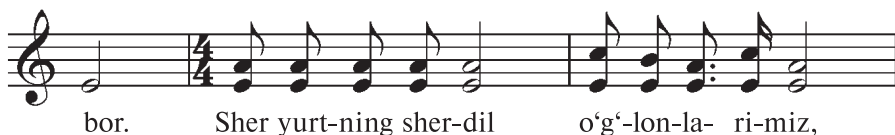
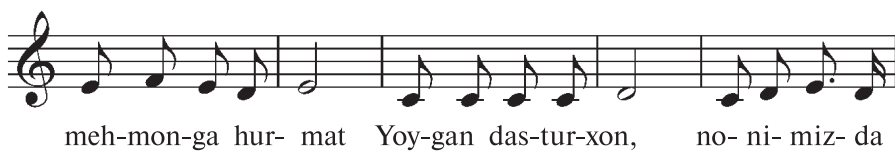
A. Vivaldidiń «Jıl paslları» túrkiminen úlgilerin tıńlań.

YURTGA SADOQAT

Safar Barnoyev sózi

Habibullo Rahimov muzıkası

Dadil

Yurtga sadoqat qonimizda bor,
Mehru oqibat jonimizda bor.
Qut-u baraka, mehmonga hurmat
Yoygan dasturxon, nonimizda bor.

Sher yurtning sherdil
o'g'lonlarimiz,
Metin, mustahkam
qo'rg'onlarimiz.
Yursak o't chaqnar
izlarimizdan,
Bahomiz so'rang
qizlarimizdan.

So'zimiz butun, o'zimiz butun,
Mardona topgan tuzimiz butun.
Butunlik asli, maqtansak arzir,
Bobolar ekan donimizda bor.

Biz yurtning adl
ustunlarimiz,
Qo'limizdadir xush
kunlarimiz.
Sher yurtning sherdil
o'g'lonlarimiz,
O'zbekistonning
qo'rg'onlarimiz.

A. Vivaldidiń «Jıl pasılları» túrkiminen úlğilerin analızleń.

?!

1. Jáhán muzıka mádeniyatınıń tariyxıy rawajlanıw basqaıshları haqqında qanday maǵlıwmatlarǵa iyesiz?
2. A.Vivaldidiń «Jıl pasıllar» túrkim shıǵarması qanday saz-ásbaplar jámaáti atqarıwı ushın arnalǵan.

4-Tema. VENA KLASSIK MEKTEBINIŇ WÁKILLERI

XVIII ásirdeň ekinshi yarımında Avstraliyanıń paytaxtı Vena qalasında muzıka mádeniyatı tez pát penen rawajlana basladı. Ağartıwshılıq ásiriniń ideyaları üstin bul turmısın qalada avstriya, germaniya, vengr, italyan, slavyan hám basqa xalıqlardıń tatiw turmısın kóriw hám de olardıń milliy namaların tıńlaw múmkin edi. Mine usı namalar birliğine tiykarlangan halda XVIII ásirdeň sońgi sherigine kelip, Venada muzıka dóretiwshileri-kompozitorlarınıń ózine say mektebi júzege kelgen edi. Tariyxta «Vena klassik meketbi» atı menen belgilil bolǵan bul dóretiwshilik mektebi dástúrleri dáslep Yozef Gaydn (1732—1809) hám Wolfgang Amadey Mocart (1756—1791) muzıka shıǵarmalarında payda bolıp, keyinirek olardıń jas zamanlası Lyudvig van Betxoven (1770—1827) tárepinen dawam ettirilgen edi.

Y. Gaydn

V.Mocart

L.Betxoven

Usı mekteptiń kórnekli wákılleri jáhán muzıka mádeniyatın sonata, kvartet, simfoniya sıyaqlı iri saz-muzıka shıǵarmaları menen bayıtıwǵa miyasar boldı.

Vena klassik mektebi kompozitorları dóretiwshiliginde simfoniya janrınıń klassik forması da úzil-kesil qalıplesti hám rawajlandı. Usıǵan baylanıslı bul túrdegi simfoniya tórt bólimnen ibarat shıǵarma bolıp, onıń dáslepki bólimi tez tempte (sonata allegrosı), ekinshi bólimi áste hám awır, úshinshisi bolsa oyın (ayaq-oyın), (menuet, skerso) xarakterine hám aqırında juwmaqlawshı tórtinshi bólim yoshlı final túrinde jańraǵan. Ádette, bunday simfoniyalıq shıǵarmalardı usıǵan qánigelesken simfoniyalıq orkestr atqaradı.

Vena klassik mektebi kórnekli wákıllerinen Y.Gaydn júzden artıq, V.Mocart qırq bir, L.Betxoven bolsa toǵız simfoniyalıq shıǵarmaların dóretken. Sonday-aq, opera kórkem ónerin de mazmunlı shıǵarmalar menen bayıtıwǵa hám usı tiykarda onı rawajlandırıwǵa óz úleslerin qosqan. Oǵan V. A. Mocarttıń «Figaronıń úyleniwi» «Sıyqırlı nay» «Don Juan» L. Betxovenniń «Fidelio», opreları ayqın dálil boladı.

⦿ L.Gaydn, V.Mocart yamasa L.Betxoven shıǵarmalarınan úlgiler tıńlań.

TUWILǴAN MÁKANIM

A. Xalimov muzıkası

Sh. Shamuratov sózi.

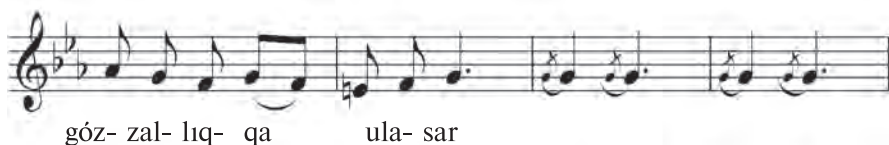
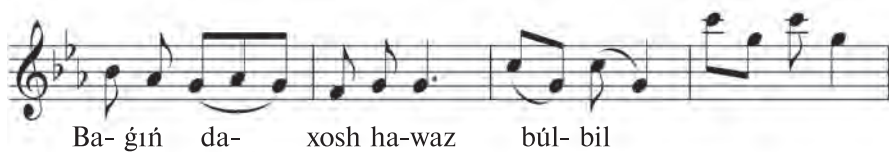
Moderato

Aq te-re-giń

as-pan me-nen sır- la- sar,

pay-da já-hán góz-zal-lı-ğı

sen tur- ğan jay- da

Búl- bil- ler- ge

sır- las bo- lıp ós- ken- men

sen- siz ma- ğan

dáw- ran jas- lıgım

qay- da

Aq teregiń aspan menen sırlasar,
Bağında xosh hawaz búlbil sayrasar,
Gózzallığıń gózzallıqqa ulasar,
Meniń ana jurtım, tuwğan mákanım,

Yad etsem aldımda bolasań payda,
Jáhán gózzallığı sen turgan jayda,
Búlbillerge sırlas bolıp óskenmen,
Sensiz mağan dáwrán jaslıgım qayda.

Seniń órkinlese ıǵbalıń, baxtıń,
Meniń de bárqulla xosh bolar waqtım,
Seniń sónbes sáwleń tolqıtıp meni,
Qıyal aydınında tolqınday aqtım.

?!

1. Vena klassikalıq mektebi wákillerinen kimlerdi bilesiz?
2. Olardıń dóretiwshiliginde qaysı muzıka janrı rawajlangan?
3. «Yurtga sadoqat» qosıǵın yadtan aytıń.
4. Vena mektebi kompozitorların aytıń.

Muzıka sawatı.

Xor atqarıwshılıǵı kórkem óneri

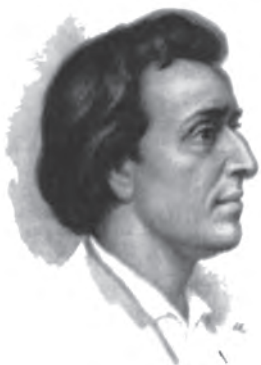
Kórkem óner mádeniyatında xor atqarıwshılıǵı úlken áhmiyetke iye. **Xor**—dep arnawlı türde shólkemlestirilgen, vokal-xor texnikasına hám atqarıw sheberligine iye bolǵan, xor shıǵarmasınıń mazmunın tıńlawshılarga tásirli etip jetkerip bere alatuǵın jámaátke aytamız.

Xor jámaáti er adamlardan dúzilse, ol er adamlar xori, al hayal-qızlardan dúzilgen bolsa, ol hayal-qızlar xori dep ataladı. Eger xor jámaáti er adamlar hám hayal-qızlardan dúzilgen bolsa, onda ol xor jámaáti aralas xor jámaáti dep ataladı.

5-Tema. XIX – XX ÁSIRLER MUZÍKA MÁDENIYATÍ, MUZÍKADA IMPRESSIONIZM

XIX ásirge kelip Evropa mámleketlerinde kompozitorlar dóretiwshiligi jáne de keńnen en jaydı, jáhángе dańqı ketken klassik milliy mektepler (máselen, rus, polyak, shex, norvegiya, venger hám t.b.) júzege keldi. Sonıń menen birge kompozitorlar dóretiwshiliginde basqa kórkem óner túrlerinde bolǵanı sıyaqlı dóretiwshilik aǵımlar da qalıplesti. Solardan, XIX ásir baslarında Evropanıń kóp ǵana kompozitorları dóretiwshiliginde romantizm kórkemlik jaqtan baǵdarı payda boldı.

Francuz tilinen alıńǵan «romantizm» sózi, keń mániste, kórkem óner iyeleriniń ózi jasap turǵan ómirden qanaatlanbay,

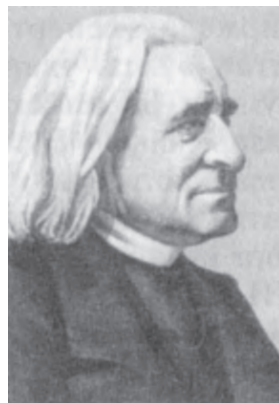
F. Shopen

F. Shubert

N. Paganini

F. List

al arziw etken qiyaliy waqiyalardı súwretlewge umtılıwın ańlatadı. Sonıń ushın, kópshilik romantik kompozitorlar dóretiwshiliginde fantastikalıq obrazlar, jaqsı qıyallar áhmiyetli orındı iyeleydi. Bunda romantizm kórkem usılı avstriya kompozitorı Franc Shubert, italyan kompozitorı N. Paganini, J. Rossini polyak kompozitorı F. Shopen, nemis kompozitorı K. Vever, F.Mendelson, R.Shuman, R.Vanger, Venger kompozitorlar F.List, francuz kompozitorı G.Berlioz shıǵarmalarında ayqın kórinedi.

Bul kompozitorlar dóretiwshiliginde romantik ruwx penen suwǵarılǵan simfoniya, opera, ballada, qosıq hám dástúrli muzıka janrları rawajlandı. Olarda xalıqtıń turmısı hám tábiyat kórinisleri turmıshıq hám fantastikalıq (qiyaliy) obrazlar kórkem súwretleniwin taptı.

● F.Shuberttiń “Serenada”sın tıńlań.

Ortasha

Песнь мо - я ле - тит с моль - бо - ю

ти - хо в час ноч-ной.

В ро-щу лег - ко - ю сто-по - ю

ты приди, друг мой.

При лу - не шу-мят у-ны - ло

листь - я в позд - ний час,

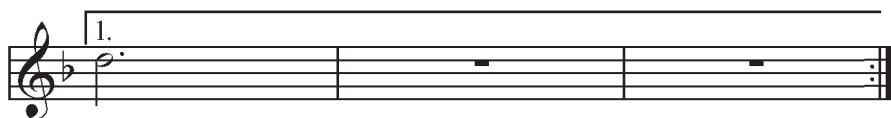
листь - я в позд - ний час,

и ни - кто, о друг мой ми - лый,

не у-слы - шит нас, не у-слы - шит

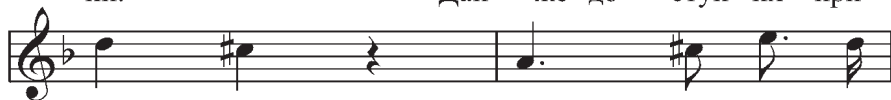

нас.

ни.

Дай же до - ступ их при -

зва - нью

ты

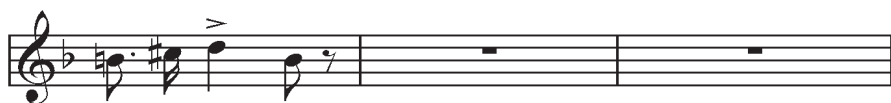
к ду - ше сво -

ей,

и

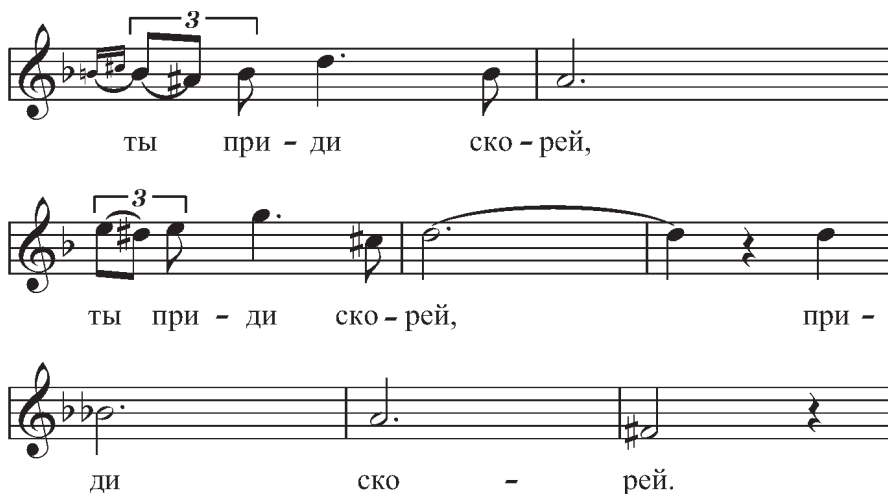
на тай - но -

е сви - да - ные

>

>

Kritikalıq realizm kórkem ónerde heshqanday pardozsız, (boyawsız) haqıyqıy kórsetiw, jámiyettegi teńsizliklerdi keskin qaralaw, insaniylıq ideyaların kórkem súwretley alaw usılı bolıp tabıladı. Muzıka kórkem ónerinde realizmniń principleri italyan kompozitorı J.Verdi, francuz kompozitorı J.Bize, rus kompozitorları M.Glinka, A.Dargomijskiy, M.Musorgskiy, P.Chaykovskiy, A.Borodin, N.Rimskiy-Korsakovlar dóretiwshiliginde baqlanadı.

M.Musorgskiy.

J.Verdi.

M.Glinka

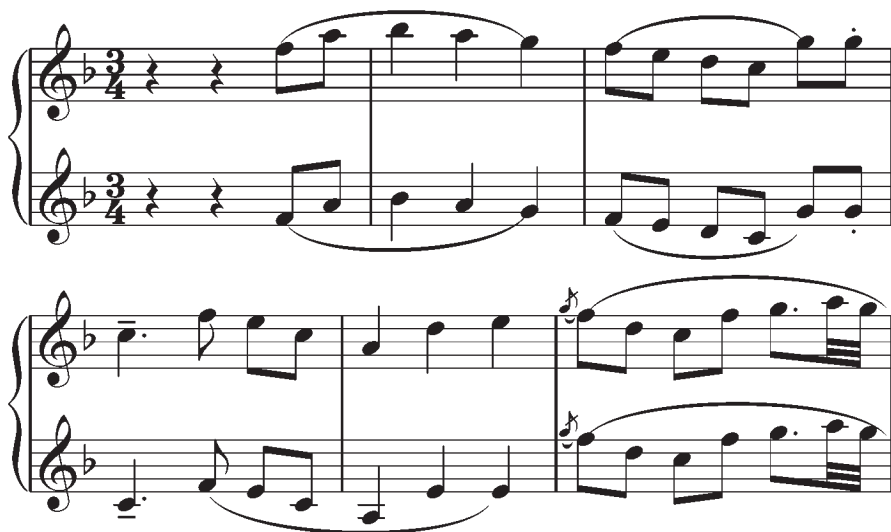
M.I.Glinka «Kamarinskaya»

Rus klassik muzikasınıń tiykarın salıwshı M.I. Glinka ózinen bay dóretiwshilik miyras qaldırdı. Bul ruwxıy miyrastıń tiykarın onıń qálemine tiyisli bolǵan «Ivan Susanin» hám «Ruslan hám Lyudmila» operaları, simfoniyalıq shıǵarmaları, dramalıq spektaklge muzıka, fortepiano shıǵarmaları, romans hám qosıqları quraydı.

Kompozitordıń eń úlken xızmeti sonnan ibarat, ol óz dóretiwshiligi menen klassik kompozitorlıq mektebinıń tarıxıy baǵdarın belgilep berdi hám óz waqtında, jáhán klassik muzikasınıń rawajlanıwına óz úlesin qostı. Sonlıqtan, M.I. Glinka rus simfoniyalıq muzikasınıń tiykarın salıwshılardan biri bolıp esaplanadı. Buǵan onıń simfoniyalıq orkestr ushın jazılǵan «Kamarinskaya» fantaziyası anıq mısál bola aladı. Bul shıǵarmada kompozitor rus xalıq qosıqlarınan «To‘yona», «Baland tog‘ ortida» hám «Kamarinskaya»lardıń namaların sheberlik penen qollanıp, hár qıylı kompoziciya jaratıwǵa miyasar bolǵan.

Iqtibos etilgan namalardan biri “Baland tog‘ ortida” júdá jaqsı irǵaqlar menen sheber jazılǵan.

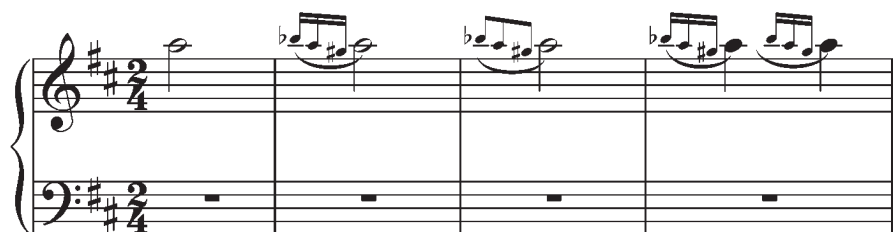
SVADEBNAYA (TO‘YONA)

Berilgen namadan ózgesheligi, ekinshi tema házil hám oyın (ayaq-oyın) kewilli «Kamarinskaya» bolıp esaplanadı.

KAMARINSKAYA

Shıǵarma dawamında eki tema hár túrli kórinislerde tús alıp, jańa sıpatlar payda etedi hám nátiyjede kórnekli iri shıǵarma dárejesine qaray rawajlanadı. Sol baǵdarda xalıq namaları tiykarında klassikalıq simfoniyalıq shıǵarma payda bolǵanlıǵınıń guwası bolamız. M.I. Glinkanıń simfoniyalıq orkestr ushın «Kamarinskay» fantaziyası kompozitordıń: «Muzıkanı xalıq dóretedi, biz kórkem óner iyeleri bolsa oǵan tek ǵana bezew beremiz», degen belgili qatarlardı taǵı bir ret aytadı.

XIX ásirdeń sońǵı sheregine kelip Batıs Evropa muzıka kórkem ónerinde impressionizm kórkem aǵımı qalıplese basladı. Impressionizm ataması francuzsha «impression» sózinen alınǵan bolıp, «tásirleniwi» mánisin ańlatadı. Bunda klassizm yamasa romantizm keskin qoyılǵan «hayot-mamot» máseleleri emes, al kúndelikli turmıs kórinisleri hám olardan alınǵan dáslepki tásirler kórkem súwretlenedi.

Impressionizm agʻımı dáslep K. Mone, O.Reksar, E.Dega, K.Pissaro sıyaqlı francuz xudojnikleriniń dóretiwshiliginde júzege kelip, soń kórkem ádebiyat, teatr qatarında muzıka kórkem ónerinde de ózine say payda boldı. Muzıkalı impressionizm ózgeshelikleri francuz kompozitorları—K. Debyussi, M.Ravel, italyan kompozitorları O. Respigi, A. Kazella, inglis kompozitorları—F. Delius, S.Skott hám basqalar dóretiwshiliginde payda boldı.

XX ásirdeń ortalaraına kelip imperssionizm kórkem agʻımı tarqatıldı.

YOSHLIK QO'SHIG'I

(Savti Munojot naması)

Muxtor Ashrafiy qayta islegen

Tez

Qan-day go'-zal - dir bu yosh-lik, ba-

hor, Ko'ng - lim - ga ma - yin

kuy yang- lig' yo - qar. Ko'ng - lim - ga ma -

yin kuy yang- lig' yo - qar.

f Sen a - bad yash - na, gul-la, jon o'l-

kam, O'l - ka - ki a - ziz,

u - lug' - vor, ko'r-kam, o'l - ka - ki a -

ziz, u - lug' - vor, ko'r-kam.

dolce Jo - nim fi - do - dir sen - ga, di - yo -

rim, sen - san ha - yo - tim,

bax - tim, ba - ho - rim.

Sen - san ha - yo - tim, bax - tim, ba - ho -

rim. Qan - day go' - zal - dir

bu yosh-lik, ba-hor, ko'ng-lim - ga ma -
yin kuy yang - lig' yo - qar,
O'r - gi - lay shun - day
rall.
cha - man di - yor - dan.

Qanday go'zaldir bu yoshlik, bahor,
Ko'nglimga mayin kuy yanglig' yoqar.

Sen abad yashna, gulla, jon o'lkam,
O'lkaki aziz, ulug'vor, ko'rkam.

Jonini fidodir, senga diyorum,
Sensan hayotim baxtim bahorim.

 F. Shuberttiñ “Serenada” shıǵarmasın talqılañ.

?!

1. Romantizm degende neni túsinesiz?
2. Qaysı kompozitorlardıñ dóretiwhiligi romantizm kórkem baǵdarına tiyisli?
3. Impressionizm degende neni túsinesiz?

6—7-Tema. XX ÁSIR ÓZBEKISTAN MUZÍKA MÁDENIYATÍ HAQQÍDA

XX ásir dawamında Ózbekistan muzıka mádeniyatında úl-ken ózgerisler júz berdi. Bunda xalıq muzıkası, dástúrlık kásiplik muzıkanıń rawajlanıwı menen birge jáne kóp dawıslı muzıkaǵa tán opera, simfoniya, balet, oratoriya, xor, sonata, kinomuzıka, estrada sıyaqlı janrlarda júzege kele baslaǵanlıǵı kózge taslanadı.

Házirgi waqıtta Respublikada muzıkalıq bilim beriwdiń evropa, usılına tiykarlaǵan arnawlı oqıw orınları, Tashken mámleketlik konservatoriyasınıń ashılıwı, sonday-aq, muzıkalı drama hám komediya, opera hám balet shıǵarmaların saxnalastırıwǵa arnalǵan teatr truppalarınıń payda bolǵanlıǵın kóremiz.

Sonıń menen birge, kóp ásirlik tariyxqa iye dástúrlık nama dóretiwshilikte jańa tárepler payda boladı, muzıkalı dóretiwshiliktiń «evropa» kórinisi bolǵan kompozitorlıq tarawı bolsa tez pát penen qalıplese basladı.

Muzıka dóretiwshilik. Ózbek muzıkasınıń XX ásirdegi rawajlanıwında muzıka dóretiwshilik ayrıqsha orın tutadı. Muzıka dóretiwshiler, ádette, sheber sazende hám jetik qosıqshı bolıp, dástúrlık muzıka túrlerinen bolǵan qosıq, úlken qosıq, suvora, maqom, muzıka sıyaqlı janrlarda dóretiwshilik penen shuǵıllanıp kelgen. Bunda muzıka dóretiwshiler ózleri jazǵan shıǵarmalarınıń dáslepki atqarıwshıları sıpatında da elge tanılǵan. Xalqımızdıń súyikli kórkem óner iyeleri bolǵan Hoji Abdulaziz Rasulov, Mulla To‘yshi Toshmuhamedov, Toxtasin Jalilov, Yunus Rajabiy, Komiljon Jabbarov, anijon Tashmatov, Muhammadjon Mirzaev, Faxriddin Sodiqov sıyaqlı muzıka dóretiwshiler xızmeti buǵan mısıl bolıwı múmkin. Sonlıqtan, olardıń hár biri talantlı dóretiwshi bolıwı menen birge jáne sheber atqarıwshılarda edi.

XX ásir barısında ózbek muzıka dóretiwshileri milliy muzıkamızdıń janrlar sheńberin jańa úlgeriler menen keńeytiriwge óz úleslerin qostı. Bunda, ásirese, muzıka dóretiwshi Toxtasin Jalilov (1896—1966) xızmeti itibarǵa sazawar. Kóp ǵana muzıka hám qosıqlardıń avtorı bolǵan. T. Jalilov Respublikamızda muzıkalı drama janrı qalıplesip, rawajlanıwına

úlken úles qostı. Solardan ataqılı kórkem óner iyeleri «Hali-ma», «Gulsara», «Nurxan», «Tohir va Zuhra», «Ravshan va Zulxumor», «Alpomish» sıyaqlı saxna shıǵarmalarına ájayıp muzıka dóretti.

● «Tohir va Zuhra» muzıkalı dramasınan Tohir hám Zuhra duetin tınılañ.

HOJI ABDULAZIZ RASULOV

Samarqandlı belgili hofiz hám kompozitor, Ózbekistan xalıq artisti Hoji Abdulaziz Rasulov (1852—1936) tanbur hám duwtar shertiw hám de qosıq aytıw jolların jetik iyelegen kórkem óner iyesi edi. Sonnan, ol tanburda maqom saz-namaların shertip atqarıwshı tanburshı—kórkem óner iyesi Hoji Rahimberdiden, qosıq ónerin bolsa, dáslep belgili hofiz Boruxdan, keyinirek Buxarada maqom ustaz Ota Jalol Nasirdan úyrendi.

Hoji Abdulaziz
Rasulov

Hoji Abdulaziz Rasulov muqaddes Makkai Munavaraǵa hajǵa barıp, «hoji» atına sazawar bolǵan edi. Hoji Abdulaziz Rasulovtıń atqarıwshılıq repertuarında 200 den zıyat qosıq hám namalar bolıp, bunda hofiz qosıq aytıw jolların Buxara-Samarqand dástúrine baylanıslı ózbek hám tájik tillerinde aytqan. Sonıń menen birge H.A.Rasulov tek Buxara-Samarqand muzıka usılın emes, al ózbek muzıkasına baylanıslı basqa jergilikli dástúrlerdi de dóretiwshilik penen ózlestirgen edi. Atap aytqanda, Buxara-Samarqand hafızları maqom qosıq jolların tanburda qosıp aytsa, H. A. Rasulov bul orında duwtardı da qollanıp kelgen. Maqom atqarıwshılıǵında duwtardan paydalanıw ámeli bolsa Xorezm hám Fergana-Tashkent muzıka usıllarına kóbirek sáykes keledi.

H.A. Rasulov Xorezm namaların, sonıń ishinde, dástan qosıqlarında jaqsı bilgen bolıp, olardan óz dóretiwshiliginde unamlı paydalangan. Sonlıqtan, ustazdıń «Bozurgoniy» dep atalǵan qosıǵı úlgesi Xorezm dástan namaları tiykarında, belgili «Guluzorim» atlı qosıǵı bolsa Fergana-Tashkent «Eshbay» naması tiykarında dóretilgen.

YUNUS RAJABIY

Yunus Rajabiy Sheber muzıka dóretiwshi, qo-sıqshı hám sazende, Ózbekistan xalıq artisti, akademik Yunus Rajabiy (1897—1976) milliy muzıka mádeniyatımız gúlleniwine úlken úles qostı. Ataqlı kórkem óner iyesiniń alǵa ilgerilewdiń joqarı basqışları dáslep medresede dástúrlık bilim alıw menen baslanıp, keyinirek Túrktan Xalıq konservatoriyasında (1919—1923), Tashkent Joqarı muzıka mektebiniń tayarlaw kur-sında (1934) hám de Moskvada shıólkemlestirilgen kompozitorlar kursında (1940—1941) dawam etken. Sol payıtta klassik muzıkalarınan Fergana-Tashkent maqom jolların belgili hofizlar Mirza Qosim, Shorahim Shoumarov hám Mulla Tuyshe Toshmuhamedovlardan tolıq úyrendi. Buxara maqomların Hoji Abdulaziz Rasulov, Domla Halim Ibodov sıyaqlı záberdes maqomshılar ustazlıǵında ózlestirdi.

Erisken tereń bilimi hám ámeliy-dóretiwshilik tájiriybeleri nátiyjesinde Yunus Rajabiy Fergana — Tashkent maqom jolların, Shashmaqom túrkimi, katta ashula, nama dóretiw hám de xalıq muzıka dóretiwshiliginiń hár qıylı úlgerlerin nota jazıwına túsirdi hám olardı bes tomliq «Ózbek xalıq muzkası» him de altı tomliq «Shashmaqom» toplamlarında baspadan shıǵarıwǵa sazawar boldı. Sonıń menen birge Yunus Rajabiy Ózbekistan radiosında 1959-jılı Maqom ansambli dóretiwshilik jámaátin shólkemlestirip, ómiriniń aqırına shekem oǵan kórkemlik jaqtan basshılıq etti.

Yunus Rajabiy nama dóretiwshilik barısında xalıqshıl milliy usıllardı alǵa ilgeriletken kórkem óner iyesi bolıp esaplanadı. Atap aytqanda, onıń «Fabrika yallası», «Bizning davron», «Ózbekiston», «Bahor keldi», «O‘yin bayoti», «O‘yin dugohi», «Paxta», «Koshki», «Kuygay», «Ra’nolanmasun» sıyaqlı qosıq hám oyın (ayaq oyın) muzıkaları, dóretiwshilik birge islewler nátiyjesinde jazılǵan «Farhod va Shirin», «Muqanna», «Navoiy Astrobodda», muzıkalı dramaları hám de «Zaynab va Omon» operasında kóp ásirlik kórkem óner dástúrleri zaman ruwxı menen qaytadan janlanadı.

Qosiq aytiw

ANA

Seytnazarov sózi

R. Sultanov muzıkası

Jas gezim nen

taza tu- tip kút- tiń sen

Ómi- riń- niń shiy- rin wağ-

in ar- nap eń

Bawırım dep súyge-niń de

jan-a- na Ta-nıp se-

ni miyiq tar- tıp kúl-dim

men Tún boyı na

tı- nıgıp bir jatpa - dıń

men dep mez- gil me- nen has-

la tat- pa- dıń

Háyyiw ay- tıp bas u- shım da

jana- na Gey de bil

mey qaldıń tań- nıń at- qa-

nıń Háy- yiw ay- tıp

Jas gezimnen taza tutup kúttiń sen,
Ómirińniń shiyrin waǵın arnap eń,
Bawırım dep, súygenińde, jan ana,
Tanıp seni mıyıq tartıp kúldim men.

Tún boyına tınıǵıp bir jatpadıń,
Men dep mezigil menen hasla tatpadıń,
Háywiw aytıp bas ushimda, jan ana,
Geyde bilmey qaldıń tańnıń atqanın.

?!.

1. Maqom haqqında ulıwma túsiniq beriń.
2. On eki maqom atların atań.
3. Shashmaqom quramındaǵı maqomlar atın aytıp beriń.
4. Najimaddim Muxammeddinov haqqında aytıp beriń.
5. Sherek dawamında úyrengeń 2—3 qosıqtan aytıp beriń.

8-Tema. ÓZBEK MUZİKASÍNDÁ KOMPOZITORLÍQ DÓRETIWSHILIGI

Simfoniya, opera, balet, oratoriya, xor sıyaqlı janrlarda dóre-tiwshilik penen shuǵıllanıwshı muzıkashılardı «kompozitor» dep aytıluwı bizge belgili. Kompozitorlar ózleri dóretken muzıkaların, ádette bes sızıqlı nota jolına jazıp aladı hám usı tiykarda olardıń muzıka shıǵarmaları atqarıladı hám áwladlarǵa miyras bolıp qaladı.

Dáslep Batis Evropada payda bolǵan kompozitorlıqqa say muzıkalı janrlar hám dóre-tiwshilik dástúrleriniń Ózbekistan mádeniyatına kirip keliwinde rus kórkem óner iyeleriniń xızmeti úlken bolǵan. Bul proceste kompozitorlar xalıq muzıka baylıqlarına tayanǵan halda muzıkalı drama, opera simfoniya, kinomızıka hám basqa da shıǵarmalardı dóre-tiwge talpınǵan. Solardan Viktor Uspenskiy, Nikolay Mironov, Sergey Vasilenko, Aleksey Kozlovskiy, Reyngold Glier, Georgiy Mushel hám basqa rus mádeniyatı kórkem óner iyeleri ózleriniń Ózbekistanda dóretken shıǵarmalarında muzıkalı folklor úlgilerinen keń paydalanǵan. Sol tiykarda, mısalı, V. Uspenskiy simfoniyalıq orkestr ushın «Четыре мелодии народов Средней Азии» syuitasın, A. Kozlovskiy «Lola»

syuitasi hám «Tanovar» baletin, R.Glier «Fergana bayramı» simfoniyalı uverturasın dóretken. Bul jaǵday keyinirek ózbek kompozitorları — Tolibjon Sodiqov, Muxtor Ashrafiy, Mutal Burxanov, Doni Zakirov, Sulaymon Yudakov, Manas Leviev, Sayfi Jalil, Ikrom Akbarov, Mirsodiq Tojiev sıyaqlı ózbek kompozitorları tárepinen dawam ettirildi.

Sonı da aytıw kerek, dáslepki dáwirlerde muzıkalı drama hám ásirese opera sıyaqlı quramalı janrlardı ózlestiriwde kompozitorlar birgelikte dóretiwshilik penen shuǵıllanǵan. Atap aytqanda, 1939-jılı saxnalastırılǵan dáslepki ózbek operası «Boran» M.Ashrafiy hám S.Vasilenki avtorlıǵında, 1940-jılı saxnalastırılǵan «Layli va Majnun» operası bolsa R. Glier hám T. Sodiqovlardıń birge islesiwı nátiyjesinde júzege kelgen edi.

Ózbekistan Respublikası kompozitorlarınıń muzıkalı saxna janrların ózlestiriw boyınsha alıp barǵan xızmetleri birqansha itibarlı bolǵan. Sonnan, M.Ashrafiydıń «Dilorom», S.Yudakovtıń «Maysaranıń ishi», S.Babaevtıń «Hamza», I. Akbarovtıń «Suǵd eliniń qoplonı», R. Hamraevtıń «Zulmattan ziyo», S.Jalildıń «Zebuniso» operalarında usınday nátiyjelerdi kóriw múmkin.

Muzıka sawatı

AKKORD

Hár qıylı biyikliktegi úsh yamasa onnanda kóp seslerdiń bir waqıtta alınıwı akkord dep ataladı. Akkkordtıń tiykarǵı dúzilisi terciyalar boyınsha boladı. Tiykarǵı úsh seslikler tómendegilerden ibarat:

Tonika úsh sesligi I basqıshta, subdominantlı úsh seslik IV basqıshta hám dominantlı úsh seslik V basqıshta dúziledi.

Úsh seslikler — major úsh sesligi, minor úsh sesligi boladı. Major úsh sesligi — úlken terciya (u.3)+ kishi terciya (k.3).

Minor úsh sesligi — kishi terciya (k.3)+úlken terciya (u.3) do sestinen major úsh sesligi, Iya sestinen minor úsh sesligi.

Óz betinshe oqıw

ĠAYIP DEMISINOV

Qaraqalpaqstanğa xızmet kórsetken kórkem óner ġayratkeri, Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıń laureatı Ġayıp Demesinov Qońırat qalasında 1942-jılı tuwıladı. Ġ. Demesinov qaraqalpaq professional kompozitorlar qatarına jatadı. Ol jaslayınan baslap xalıq qo-sıqların, namaların súyip tıńlaydı, nátiyjede muzıkaǵa bolǵan ıqlası onı Nókis muzıka xoreografiya uchilishesine alıp keledi, bul oqıw ornında bilimin arttırıp oqıwdı

tamamlaǵannan keyin Tashkent mámleketlik konservatoriyasınıń kompozitorlıq fakultetine kirip, onı 1971-jılı kompoziciya klası boyınsha professor G.A.Misheldiń basshılıǵında tabıslı pitkerip shıǵadı. 1971-jıldan 1973-jılǵa shekem J.Shamuratov atındaǵı Nókis mámleketlik kórkem óner uchilishesinde, keyin 1973—1980-jıllarǵa shekem televidenie hám radio esittiriw komitetinde xalıq sazları orkestrinde dirijyorlıq lawazımında isleydi.

1980-jıldan baslap taǵı da Nókistegi J.Shamuratov atındaǵı kórkem óner uchilishesinde muzıka teoriyası, kompoziciya, garmoniya, solfedjio sabaqları boyınsha muǵallım bolıp isleydi.

Ol simfoniyalıq orkestr ushın 2-simfoniya, simfonietta tarlı orkestr ushın, 2 fortepiano ushın koncert, 2 prelyudiya fuga tarlı kvartet ushın, alt fortepiano ushın koncert, saz ásbabı ushın poema, 100 den aslam massalıq qosıqlar, 60 dan aslam qaraqalpaq xalıq qosıqların qaytadan islep, olardıń ishinen 20 dan aslamın xalıq sazları orkestrine instrumentovkalaydı. Demisinovtıń kópshilik shıǵarmaları Tashkent, Moskvada ótkerilgen dekada da jaqsı atqarıldı. Onıń «Tuwılǵan jer», «Aq qoyan», «Qulınshaq» hám taǵı basqa qosıqları balalar tárepinen jaqsı atqarılıp kiyatır.

V.A. USPENSKIY HAQQÍDA

Rus mádeniyatınıń kórnekli wákili, belgili muzıka etnografi hám talantlı muzıka dóretiwshisi Viktor Aleksandrovich Us-penskiy (1879—1949) XX ásir Ózbekistan muzıka kórkem óneri rawajlanıwına salmaqlı úles qostı. Ol Sankt-Peterburg konservatoriyasınıń pitkerip, 1971-jılı Tashkentke kelgen waqtınan baslap ózbek xalıq milliy muzıkasınıń úyrendi hám olardı nota etip jazıp alıwda úlken xızmet kórsetti. 1922-jılı B.A.Uspenskiy mámleketlik hám jámiyetlik ğayratker, shayır, dramaturg hám alım Abdirauf Fitrattıń baslaması menen klassik Shashmaqomdı buxaralı ustazlar—hofiz Ota Jalol Nasir hám

V.A.Uspenskiy va
Sh.Shoumarov

tanburshı Ota-Ġiyos Abduġaniyler atqarıwında jazıp aldı. Usı nota jazıwları 1924-jılı «Altı muzıkalı nama (maqom)»¹ atı menen basılıp shıqtı. Bul islengen miynet nátiyjelerin joqarı bahalağan professor A.Fitrat óziniń minnetdarshılıǵın bılay bildirgen edi: «Áyyemgi maqomlardı jıynaw hám jazıp alıw sizge tapsırılǵan edi. Siz bul wazıypanı sheber orınladıńız hám shıǵıs muzıkasınıń tolap, basıp shıǵarıp, ádebiylestiriwge júdá úlken úles qosqanıńız ushın minnetdarshılıǵımızdı qabıl etkeysiz *A.Fitrat*»².

V.A. Uspenskiy, sonday-aq, tashkentli ataqlı qosıqshı Shorahim Shoumarovdan «Chorgoh», «Bayot», «Shahnozi Gulyar», «Dugoh-Husayn» sıyaqlı Fergana-Tashkent maqom qosıq jolların hám nota jazıwlarında súwretlewge miyassar bolǵan. Sol waqıtları, xalıq ruwxıy turmısınıń ajıralmas bólegi bolǵan muzıkalı folklorǵa úlken itibar bergen. Bunda ol óziniń maqalalarınıń birinde bılay deydi: «Xalıq muzıkası dóretiwshiligin jıynaw hám úyreniw jumısları mádeniyat tariyxınıń tiykarǵı wazıypalarınan birin quraydı. Sonlıqtan,

¹ Шесть музыкальных поэм (маком).

² А.Н.Жаббаров. О'zbekiston bastakorlari va musiqashunoslari. Toshkent. 2004. 361-bet.

qosiq ruwxiy turmısqa jüdá jaqın bolğanı ushın, xalıqtıń eń muqaddes tuyǵıların bayan etedi, onıń ishki dúnyasın, kórinisin, qalaberse, turmıs tárizin sáwlelendiredi».

V.A.Uspenskiy Respublikamızdıń Xiywa, Buxara, Samarqand, Qoqan, Andijan hám Margulan qalalarına, sonday-aq, qońsı Tırkmenstan hám Tájikstan Respublikalarınıń bir qatar rayonlarına muzıkalıq-etnografiyalıq ekspediciyalar shólkemlestirgen. Bul ilimiy-dóretiwshilik miynet barısında jüdá bay hám bahalı muızka úlgileri jiynap alınǵan edi.

V. A. Uspenskiy óziniń kompozitorlıq dóretiwshiliginde maqom hám xalıq namalarına tiykarlanıp muzıka shıǵarmaların jazǵan. Ayırıqsha, ol «Четыре мелодии народов Средней Азии» atlı orkestr syuitasında awǵan, qazaq hám ózbek xalıq ırǵaqların sheber qollaǵan bolsa, orkestr atqarıwı ushın arnalǵan «Dugoh Husayn», «Poema rapsodiya», «Lirik poema» jáne de «Farhod hám Shirin» muzıkalı dramasında maqom jollarına súyengen.

NAWRİZ BÁHÁR BAYRAMI

S. Palwanov muzıkası

Ja- sıl bo- yaw- lar

ga dón- di ay- la-

na Qız- ji- git- ler se-

yıl e- ter say- la-

na Jas- lar ja- ra- sı-

gi Naw- rız bay- ra-

mi qan- day jaq- sı

er- kin qá- dem qoy- ma

1. 2.

ga

Góz- zal qız- day náw- bá- hár- dín

ja- ma- lí,

Mu- hab- bat- tın jul- dız- la- rı

ja- na- dı

Ke- wil- di á- ja- yıp se- zim- ge bó- lep,

Oy- nap, oy- nap e- ser bá- hár sa- ma- lı.

Oy- nap, oy- nap e- ser bá- hár

sa- ma- li

lya lya lya lya - - - -

lya lya lya lya - - - -

Ke liñ dos lar

Jasıl boyawlarğa dóndi aylana,
Qız-jigitler seyil eter saylana,
Jaslar jarasıǵı Nawrız bayramı
Qanday jaqsı erkin qádem qoymaǵa.

Gózzal qızday náwbáhardiń jamalı,
Muhabbattıń juldızları janadı.
Kewildi ájayıp sezimge bólep,
Oynap, oynap eser báhar samalı.

Oynap, oynap eser báhar samalı
Keliń doslar, jańǵırtayıq álemdi.

Xalq ladlarının túrleri

Xalq milliy muzikalarında basqışları hár túrli diatonikalıq izbe-izlikte jaylasqan 7 basqışlı ladlar ushırasadı.

Xalq milliy muzikalarında bul ladlar tábiyiy major hám minordan ajıraladı. Bul laddardıń kóbirek qalıplesken formaları tómendegiler;

1. Bularğa VII basqış páseyttirilgen hám IV basqış kóterilgen eki lad major ladına kiredi.

2. VI basqış kóterilgen hám II basqış páseyttirilgen eki lad minor ladına kiredi.

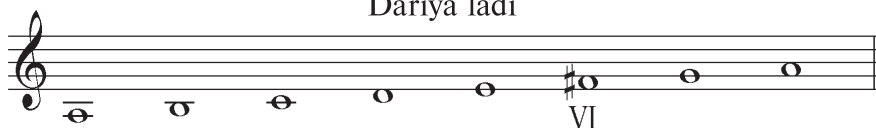
VI basqış páseyttirilgen majorğa miksolidiya ladı delinedi.

IV basqış joqarı kóterilgen majorğa lidiya ladı delinedi.

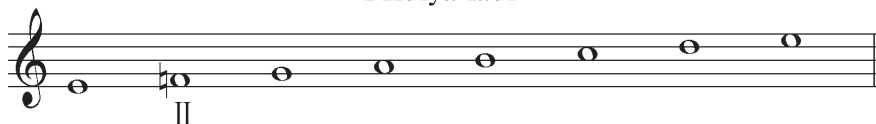
VI basqış joqarı kóterilgen minorğa dariya ladı delinedi.

II basqış páseyttirilgen minorğa fridiya ladı dep ataladı

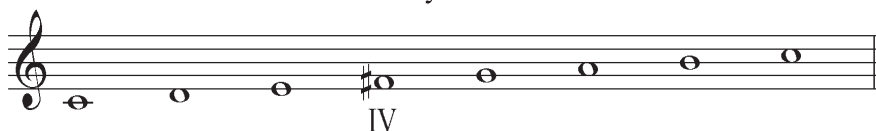
Dáriya ladı

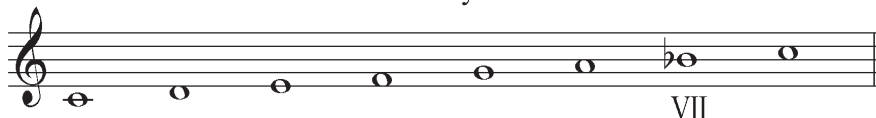
Fridiya ladı

Lidiya ladı

Miksolidiya ladı

IV SHEREK

ÓZBEKISTANNÍŇ MUZÍKA MÁDENIYATÍ

1-Tema. ZAMANAGÓY ÓZBEK MUZÍKA MÁDENIYATÍ HAQQÍŇDA

Házirgi dáwir ózbek muzıka mádeniyatı áyyemgi hám hár qıylı túrde házirgi waqıtta, jańa zaman dástúrlerin ózinde jámlegen jaǵdayda rawajlanıp barmaqta. Bunda, eń dáslep, xalıq muzıkası, dástúrlık klassikalıq muzıka, muzıka dóretiwshilik hám kompozitorlıq dóretpeleri hám ulıwma estrada qosıqlarınıń túrleri kórinbekte.

Ózbek xalqınıń ruwxıy gózzallığı ásirlerden beri kiyatırǵan muzıka ırǵaqlarında óziniń ájayıp hám tákirarlanbaytuǵın kórkemlik jaqtan kórinisin tapqan. Sonlıqtan, muzıka kóp ásirler dawamında qalıplesken ata-babalarımızdıń bay ruwxınıń jańǵırılıqlarınıń janlı kórinisi bolıp, búgingi kúnde jańa, ullı mámleket qurıwshıları bolatuǵın xalqımızdıń ruwxıy quwatı hám jan azıǵı bolıp xızmet etpekte. Sonıń ushın Respublikamızda milliy muzıka qádiriyatlarımızdı qayta tiklew hám rawajlandırıwǵa qaratılǵan kóplegen kórik-tańlaw hám festivallardıń ótkeriliwi jańa dástúrge aylanıp barmaqta. Ásirese, bul orında «Alla», baqsı-shayırlar hám maqom atqarıwshılarınıń kórik-tańlawları turaqlı ótkerilip kiyatırǵanlıǵın aytıp ótiwge boladı.

Házirgi waqıtları, Ğanijan Tashmatov, Muhammadjon Mirzaev, Orifxon Hotamov, Fattohxon Mamadaliev, Ğulamjon Hojiqulov, Salohiddin Tuxtasinov, Abdihoshim Ismayilov, Ulmas Rasulov sıyaqlı jetik kórkem óner dóretiwshiliginde muzıka dóretiw dástúrleri jańa basqıshqa kóterildi. Sonday-aq, kompozitorlıq tarawında Ikrom Akbarov, Mirsodiq Tojiev, Mustafó Bafoev, Mirxalil Mahmudov, Farhod Alimov, Bahrullo Lutfullaev, Habibulla Rahimov, Rustam Abdullaev hám Nadim Norxojaevlar unamlı dóretiwshilik etip, bir qansha muzıka shıǵarmaların tıńlawshılardıǵa inam etti.

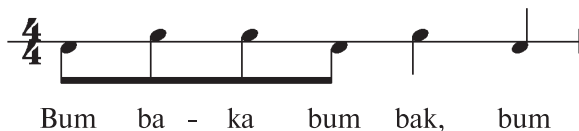
● Ózbek simfoniyalıq qosıqlarınan tıńlań.

Qashqar usılı.

Qashqar atlı urıw 4/4 ólsheminde kórinip, ritm dúzilisi jaǵınan tómendegi kóriniske iye:

Bul usıldıń dástúrlık awızeki («bum-bak» buwınlarındaǵı) kórinisi tómendegishe:

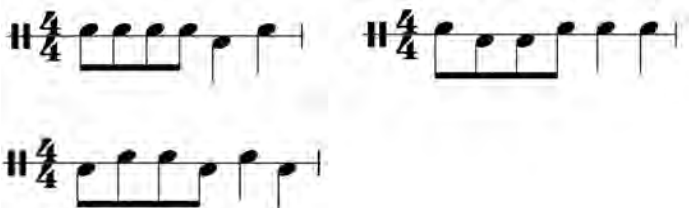

Bum-ba-ka-bum-bak, bum.

Qashqar usılı Soqiynomağa uqsas ólshem-ritm tárepleri menen ayaq oyın usıllarınan esaplanadı.

?!

1. Jaña dáwir Ózbekistan muzıka mádeniyatı haqqında nelerdi bilesiz?
2. Zamangóy usılda dóretiwshilik etken muzıka dóretiwshilerinen kimlerdi bilesiz?
3. Qashqar usılın anıqlañ?

4. Qashqar usılı 4/4 ólshemde oń qol háreketi menen dirijyorlıq etip, «bum-bak» buwınında kórsetiń.

2–3-Тема. АТАҚЛÍ ÓЗБЕК ЁАҢРАТКЕРЛЕРÍ ЎАМ МУЗÍКА ЖАМААТЛЕРÍ

Ózbekistan óziniń gárezsizligine erisken kúnнен baslap onıń muzıka kórkem óneri rawajlanıwında úlken ózgerisler jüz bere basladı. Bunda, eń dáslep ullı ata-babalarımızdan biybaha ruwxıy miyrası qalğan klassik muzıka (maqom, qosıq, úlken qosıq, suvora hám t.b.) shıǵarmaların xalqımız arasında keń úgit-násiyatlaw jumısları júdá áhmiyetli orın iyelemekte. Álbette, bul sıyaqlı dóretiwshilik jumısların ámelge asırıwda ataqlı kórkem óner atqarıwshılarınıń xızmetleri kóp. Bulardan ustaz kórkem óner ǵayratkerlerinen — Ózbekistan xalıq artisti Turǵun Alimatov maqomlarında jámlengen ruwxıy gózzallıqtı tanburda, satoda, girjek hám duwtarda kórkem «janlandırıp», xalqımızdın alǵısına miyasar bolıp kelmekte. Ózbekistan xalıq artistleri—Ǵanıjan Tashmatov, Ǵulomjan Hojiqulov, Abdiqoshim Ismoilov, Ulmas Rasulov sıyaqlı sheber sazendeler

Ochilxon Otaxonov

Orifxon Hotamov

Turg'un Alimatov

Ulmas Rasulov

de ózleriniń qaytalanbaytuǵın ğirjek nalaları, ózine tán atqarıw usılları menen klassikalıq muzıka hám zamangóy muzıka dóretiwhilerdiń shıǵarmaların «bezew» ge sazawar boldı.

Soday-aq, Ózbekistan xalıq qosıqshıları—Orifxon Hotamov, Fattohxon Mamadaliyev, Ochilxon Otaxonov, Muhammadjon Karimov, Quvondiq Iskandarov, Hasan Rajabiy, Mahmud Tojibaev, Ózbekistan xalıq artistleri—Otajon Xudoyshukurov, Munojat Yulshieva hám Maryam Sattorovalar maqom qosıǵı

jollari, Evropa muzika dóretiwshi shıǵarmaların sheber jaǵımlı etip atqarıwına eristi.

Házirgi waqıtları klassikalıq maqom hám xalıq muzika dóretpelerin tınlawshıǵa tásirli etip jetkeriwge Ózbekistan Teleradiokompaniyası qasındaǵı Yunus Rajabiy atındaǵı «Maqom» ansambli, Ulmas Saidjonov basshılıǵındaǵı dástúrlık ansambl, Xorezm wálayatı televideniesi qasındaǵı Hojixon Baltoev atındaǵı «Maqom» ansambli Ózteleradiokompaniyası qasındaǵı «Duwtarshılar» ansambli sıyaqlı dóretiwshi jámaátlerdiń de ayırıqsha ornı bar.

Sonıń menen birge, házirgi dáwir Ózbekistan muzika kórkem ónerinde tiykarınan kompozitorlıq dóretpeleri shıǵarmaların jańa túrde atqarıwǵa arnalǵan jámaátlerdiń xızmetleri de kózge taslanadı. Ózteleradiokompaniyası kamer orkestri Ózbekistan milliy simfoniyalıq orkestri, Doni Zakirov atındaǵı xalıq sazları orkestri hám Toqtasın Jalilov atındaǵı xalıq sazları orkestriniń koncertleri dıqqatqa sazawar bolmaqta.

● Muzika tınlaw.

Klass fonotekasında bolǵan, Turgun Alimatov, Orifxon Hotamov, Fattahxon Mamadaliev atqarǵan shıǵarmalardan úlgiler tınlaw.

KROSSVORD JUMBAQ

Krossvortda berilgen háriplerden nota atların tabıń

V	T	A	P	D	O	P	N	G
F	D	B	U	L	Yu	D	L	X
R	R	E	T	A	N	T	Ya	D
A	Í	A	S	K	S	Í	G	Sh
M	Í	Y	O	A	S	X	A	S
D	E	K	A	N	O	N	N	O
E	Z	X	T	U	K	V	G	L
L	A	B	F	A	Ch	J	X	F

ANA-WATAN TILIMDE

Sh. Ayupov sózi

Amaniyazov muzikası

Be- sik ji-rın tıñ- la- dım

Keñ já- hán-di ań- la- dım

2.-volta

A- na Wa- tan ti- lim- de

Biz- jas- lar- mız bax- tı-

yar- El-xız-me-ti-ne ta- yar

Besik jırın tınladım,
Keñ jáhándi añladım.
Yad etken qosıq-sazım
Ana Watan tilimde

Biz jaslarmız baxtiyar,
El xızmetine tayar,
Watan deymiz hár sapar,
Ana Watan tilimde.

Mehriban altın uyam,
Qádirdan áziz anam,
árezsiz azat Watan,
Ana Watan tilimde.

Quyash ashıq aspan,
Kók jiyekke tutasqan,
Táriypi sheksiz dâstan,
Ana Watan tilimde.

?!

1. Ataqılı ózbek kórkem óner iyelerinen kimlerdi bilesiz?
2. «Ana Watan tilimde» qosıǵınıń dóretiwshileri kimler?
3. «Ana Watan tilimde» qosıǵınıń sózlerin yadlań.

USTOZLARÍM

S. O'rinov sózi

H.Raximov muzıkası

Tempo di Valse

f

Qay-noq qal - bi -

p

mis-li chi - roq, fik - ri ti - niq - jo'sh - qin bu

loq, tong-day ti - niq, ti-lak - la - ri,

yur-gan yo' - li man-gu por - loq.

Meh-ri-gi-yo, Us-toz-la - rim, So' zi zi-yo

Us-toz - la - rim.

A...

A...

A...

§

Qayniq qalbi misli chiroq,
Fikri tiniq — jo'shqin buloq,
Tongday tiniq tilaklari,
Yurgan yo'li mangu porloq.

Mehrigiyo, Ustozlarim,
So'zi ziyo Ustozlarim.

Pur ma'no bor so'zingizda,
Quyosh balqir yuzingizda.
Bashar Sizdan kamol topar,
Chechak unar izingizdan.

Mehrigiyo, Ustozlarim,
So'zi ziyo Ustozlarim.

Havas qilar Sizga lochin,
Ko'kka yozib keng qulochin.
Pok vijdonu imon ila,
Oqlayapsiz el ishonchin.

“DUWTARSHI QIZLAR” ANSAMBLI HAQQIDA

1939-jılı Ózbek mámleketlik filarmoniyası janında «Duwtarshı qız-hayallar» ansambli dúzilgen bolıp, oğan xalqımızdıń súyikli kórkem óner sheberleri — Lutfixanım Sarimsoqova kórkemlik jaqtan basshı, Yunus Rajabiy muzıka basshısı hám Gawhar Rahimova baletmeysterlik etken. Ansambl dóretiwshilik dástúrinen «O'zgancha», «Quling», «Tanovar», «Hakkalakam o'ynasam man», «Yorginam» sıyaqlı ózbek xalıq naması hám qosıqları hám muzıka dóretiwshilerdiń shıǵarmaları orın alǵan.

1979-jıl Ózbekistan radiósı hám televideniesi qasında qayta dúzilgen «Duwtarshı qızlar» ansambli anijon Toshmatov basshılıǵında óz xızmetin dawam ettirgen edi. Búgingi kúnde . Tashmatov atı menen júrgizilip atırǵan bul ansambl Roza Karimova basshılıǵında ózbek xalıq lapar, qosıq hám yallaları hám de muzıka dóretiwshi hám kompozitorlardıń shıǵarmaların jaqsı atqarıp kelmekte. Ásirese ansambl atqarǵan «Chamannor», «Yor-yoraxan-Gulyoraxan», «Sim-sim oralab», «Yo'l bo'sin», «Yor-yor», «Sawǵa», «Yalo, yalo, yalo» sıyaqlı aytıslar xalqımız arasında belgili bolıp tabıladı.

- ?! 1. Ataqlı ózbek kórkem óner xızmetkerlerinen kimlerdi bilesiz?
 •• 2. “Ustozlarim” qosıǵın nota dápterinińge kóshiriń hám qosıqtı yadlań.

4-Tema. TEATR KÓRKEM ÓNERI HÁM KONCERT ATQARÍWSHÍLÍQ XÍZMETLERI

Teatr sózi grekshe (theatron) bolıp, «tamashaxana» mánisin ańlatadı. Teatr ózinde ádebiyat, muzıka, saxna háreketi, ayaq oyın, súwretlew óneri sıyaqlı kórkem óneri túrlerin birlestiredi.

Búgingi kúnde Watanımızda otızdan artıq professional teatr xızmet kórsetpekte. Olardan muzıka kórkem óneri ayrıqsha áhmiyetke iye, Alisher Nawayı atındaǵı Mámleketlik akademiyalıq Úlken teatrı, Muqimiy atındaǵı ózbek Mámleketlik muzıka teatrın aytıwǵa boladı. Sonıń ishinde, Alisher Nawayı atındaǵı mámleketlik Akademiyalıq úlken teatrında tiykarınan opera hám balet janrlarında dóretilgen shıǵarmalar saxnada qoyılıp berildi. Házirgi kúnde usı teatr dóretiwshilik jámaáti

Mustafo Bafoev

Anvar Ergashev

menen baylanisli ashıq maydanlarda ótkerilip atırđan bayram tamashaları mısál bola aladı.

“O’lding, aziz bo’lding” muzıkalı dramasınan úzındiler tıńlań.

atqarıwında italyan kompozitorları J. Verdidiń «Aida», «Traviata», «Rigoletto», avstriya kompozitori V.A. Mocarttıń «Figaroning uylanichi», «Sehrli nay», rus kompozitori P.I. Shaykovskiydıń «Evgeniy Onegin», «Pikovaya dama» operaları hám «Uyqıdađı gózzal», «Aqquw kóli», «Shelkunshik» baletlerin, ózbek kompozitorlarınan M.Bafoevtıń «Sevgim samosi», A.Ikromovtıń «Amir Timur» operaları, A. Ergashevtıń «Humo» baletin saxna arqalı tıńlawshıǵa kórsetip kelmekte.

Muqimiy atındađı ózbek Mámleketlik muzıka teatrında M. Mahmudovtıń «Toylar múbárek», F.Alimovtıń «Nodirabegim», «Superqaynona», «O’lding, aziz bo’lding», B. Lutfullaevtıń «Tađdir», «Alpamıstıń qaytıwı» sıyaqlı muzıka-lı dramalı shıǵarmaları kórsetiledi.

Sonday-aq, Tashkenttegi Mu-zıka teatr saxnası operetta hám muzıka janrlarındağı shıǵarmalardı kórsetiwge arnalđan.

Sonıń menen birge, Watanımız Ğárezsiz bolđan dáwirden baslap teatrdıń jańa kórinisleri bolđan maydan tamashaları da júzege keldi. Bunda Ğárezsizlik, Nawrız xalıq bayramları hám qalalarımızdıń qutlı sáneleri

BÁHÁR

K. Raxmanov sózi

K. Abdullaev muzıkası

The first system of the musical score for 'BÁHÁR'. It consists of a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line is in G major (one sharp) and 3/4 time, with five measures of whole rests. The piano accompaniment is in the same key and time, with five measures of chords and eighth-note patterns.

The second system of the musical score. The vocal line has five measures of whole rests. The piano accompaniment continues with chords and eighth-note patterns in the right hand, and a more active eighth-note melody in the left hand.

The third system of the musical score. The vocal line has four measures of whole rests, followed by the lyrics 'Bá- hár kel-' under the fifth measure. The piano accompaniment continues with chords and eighth-note patterns.

se qosiq ay- tar bağ- la- rim

Bá- hár me- nen jas- lıq e- giz

Dáw- ra- nım Góz-zal ó- mir

láz- ze- ti- nen shağ- la- dım

Bá- hár me- nen jay- nap jas-

nap bos- tan- lar

A

Bá- hár ma- gan Men bá-

hár- de a- shiq- pan me- niń u-

-shin a- sı- ğar ol qa- shıq- tan

Bá- hár ke- lip shad- lı- ğım- dı

ta- sıt- qan Bá- hár me-

nen gúl-lep jas-nar bos-tan

Bá- hár me-nen gúl-lep jas-nar

Báhár kelse qosıq aytar bağlarım,
 Báhár menen jaslıq egiz dáwranıń,
 Gózzal ómir lázzetinen shağladım,
 Báhár menen jaynap jasnar bostanlar.

Báhár mağan, men báharge ashıqpan
 Meniń ushın asıǵar ol qashıqtan,
 Báhár kelip shadlıǵımdı, tasıtqan,
 Báhár menen gúllep jasnar bostanlar.

Báhár jigit, báhár janan názelim,
 Báhár sahra atqan tańım azanıń,
 Báhár dalam baslar miynet bazarıń,
 Báhár menen waqıtın xoshlar bostanlar.

Báhár kelse sazın shalar átirap,
 Báhár kelse sıbırlasar japıraq.
 Báhár kelse tiriledi topıraq,
 Báhár menen gúllep jasnar bostanlar.

?!

1. Teatr haqqında qanday túsinikke iyesiz?
2. “Mavlon ota qo’shig’i” qaysı muzıkalı dramaǵa ayılıadı?
3. Kompozitor A.Ergashevtiń qanday baletin bilesiz?
4. “Boysun” folklor-etnografiyalıq ansambli qaysı wálayatta is júrgizedi hám qanday shıǵarmalardı atqarǵan?
5. “Ustazlarım” qosıǵında qanday alteraciya belgileri qollanılǵan hám qaysı tonallıqqa say?

5—6-Тема. TELEVIDENIE HÁM KINO MUZÍKASÍ HAQQÍDA

Televidenie xalqımızğa hár qıylı xabarları jetkerip beriw menen birge kórkem óner túrlerin (muzıka, súwretlew óneri, qosıqshılıq, ónermentshilik hám t.b.) da keń úgit-násiyatlaw imkaniyatına iye ekenligi bizge belgili. Álbette, bunda muzıka kórkem óneriniń tutqan ornı ayrıqsha itibarğa sazawar. Sebebi, búgingi kún televideniesin, ondağı barlıq kórsetiw dástúrlerin muzıkasız kóz aldımızğa keltire almaymız. Buğan Ózbekistan Teleradiokompaniyası arqalı hár kúni efirge beriletuǵın kórsetiwler ayqın dálil bola aladı.

Muzıkağa arnalǵan arnawlı kórsetiwler bolsa hár qıylı muzıkanı xalıqqa jetkerip beriwı baǵdarında bul kórkem ónerdiń rawajlanıwına da tásir kórsetedi. Máselen, televidenie baǵdarlamalarında jáhán klassikalıq muzıka dúrdanaların, sonday-aq, klassik maqomlar, xalıq dóretiwshiligine baylanıslı qosıq hám muzıkalardı kóp esitkensiz. «Ohańrabo» kórsetiwı arqalı ataqlı kórkem óner ǵayratkerleri menen jaqınnan tanısıw imkaniyatına iye bolasız.

Házirgi waqıtta, baqsı-dástanshılar dóretiwshiligi, folklor-etnografiyalıq ansamblleriniń turaqlı shıǵıwları tamashagóylerde úlken qızıǵıwshılıq oyatadı.

Sonday-aq, televidenieniniń estrada muzıkasınıń rawajlanıwında júdá sezilerli tásiiri bar ekenligin aytıp ótiw orınlı. Búgingi künde Ózbekistanda ataqlı barlıq estrada qosıqshıları yamasa

Dawıstı sazlaw shınıǵıwları.

a)

b)

toparlari videokliplerdin kórsetiliwi arqali xalqimizga tanilgan, desek qátelespeymiz.

Aziz oqiwshilar!

Sizler televidenie kórsetiw-lerinde muzika áhmiyetli orin tutiwın jaqsı ańlağan bolsańız, endi itibarńızdı mine usı tele-videnie hám arnawlı tamasha zallarında kórsetiletuǵın kino kórkem ónerine de qaratıń. Bizler burın hám búgingi jaratılǵan kórkem hám hújjetli filmlerdi, qala berse, Siz súyip tamasha etetuǵın multfilmlerdi de mu-zıkasız kóz aldımızǵa eleslete

Mirxalil Mahmudov

almaytuǵınıız belgili. Bunda Ózbekistan kompozitorlarınıń hár bir kino ushın arnawlı dóret-ken muzıkaların áhmiyeti úl-ken. Máselen, «Ótken kúnler», «Tangalik bolalar» kórkem filmlerine kompozitor Mirxalil Mahmudovtıń mamzunlı nama hám qosıqları ózgeshe lázzet baǵıshlaydı. Bunday sulıw kórinislerdi «Umid qaldirǵochlari», «Asrlarning jonli kamalagi» hújjetli filmlerde, «Bulbul», «Daladagi gullar» hám jáne basqa kóplegen multfilmlerde seziwińiz múmkin.

● **Muzika tıńlań.** «Tangalik bolalar» filminen «Tulpor» qosıǵın tıńlań.

TULPOR

Usmon Azim sózi

Mirxalil Mahmudov muzıkası

Vals tezliginde

Tul - por, tul - por,

tul - por, tul - por, be - li - da e - gar, be - li - da e - gar.

Sha-mol, sha-mol, sha-mol, sha-mol nov-da-ni e-gar,

nov - da - ni e - gar, yu - ra - gim, yu - ra - gim,

yu-ra-gim, yu-ra-gim tul - por bo'l-sa.

Bu-lut, bu-lut, bu-lut, bu-lut bo-shim-ga te-gar.

Qir-g'iy qa-no - tin yo-zar, qir-da aq-li-

dan o - zar. Men qir - lar - da yu - gur - sam,

o - lam - ni sha - mol bo - sar.

VATANGINAM

Po'lat Mo'min sózi

Avaz Mansurov muzıkası

Vals tezliginde

Jeke

Ma-nim u-chun o-lam-da-yin

Kat-ta-gi-nam, Va-tan-gi-nam. Oq sut

ber-gan o-nam-da-yin Bit-ta-gi-nam

Naqarot:

Va-tan-gi-nam. Bax-tim-ga tong — O'z-be-kis-

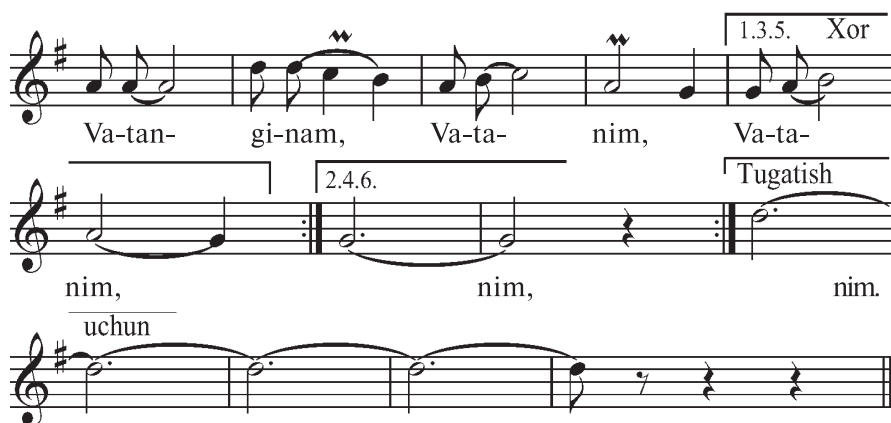
ton, Bax-tim-ga tong — O'z-be-kis-ton,

Xor

Bax-tim-ga tong — O'z-be-kis-ton, Bax-tim-

Jeke

ga tong — O'z-be-kis-ton, Va-tan-gi-nam,

Manim uchun olamdayin
Kattaginam Vatanginam.
Oq sut bergan onamdayin,
Bittaginam Vatanginam.

N a q a r o t :

Baxtinga tong — O‘zbekiston,
Baxtinga tong — O‘zbekiston,
Vatanginam, Vatanginam,
Vatanim...

Gul faslida ohorlarga
Aylanaqol, Vatanginam,
Qo‘shig‘imda ohanglarga
Aylanaqol, Vatanginam.

N a q a r o t :

Vujudimga gulday mehning
O‘ydingmi yo, Vatanginam?
Yuraginga butun mehning
Qo‘ydingmi yo, Vatanginam?

N a q a r o t

“Tangalik bolalar” filminen úzindi kóriw hám muzıka tıñlaw.

1. Ózbekistan televideniesi arqalı kórsetiletuğın qanday muzıka kórsetiwlerin bilesiz?
2. “Vatanginam” qosıgın yadlañ.
3. M.Mahmudovtıñ qanday kino muzıkaların bilesiz?
4. “Búlbil”, “Daladagi gullar” multfilmleriniñ muzıkalarında neni sezesiz?
5. “Tulpor” qosıgı qaysı kinoda hám kim tárepinen atqarıladı?

7-Tema. ÓZBEK MUZÍKA KÓRKEM ÓNERINIŇ JÁHÁN SAXNASÍNA SHÍGÍWÍ

Ğárezsizlik sharapatı menen milliy-ádebiy qádiriyatlarımız qayta tiklenbekte, Watanımız qońsılas hám uzaq sırt el mámleketleri menen jaqın mádeniy-muzıkalı baylanıslardı da ornata basladı. Bunnan bılay ózbek muzıka kórkem óneriniń jáhán saxnalarında jetilisip atırǵanın maqtanış penen ayta alamız. Buǵan, sonıń ishinde, Ózbekistan kompozitorları shıǵarmalarınń iri hám belgili sırt mámleketler atqarıwshı jámáátleri repertuarlarınan orın alıwı, jetik kórkem óner iyeleri — Turgun Alimatov, AQSH hám Germaniyada, Abduhoshim Ismoilov AQSH, Franciya, Germaniyada, Munajat Yulchievanıń Franciyada Milliy simfoniyalıq orkestri Turkiyada, «Suǵdıyana» ózbek xalıq saz-ásbapları kamer orkestriniń Ispaniya, Gollandiya, Germaniya Hindstanda, «Yalla» ansambliniń AQSHta bahalı koncert beriwleri ayqın dálil bola aladı.

Sonday-aq, xalıq aralıq kórik tańlawlardıń jeńimpazları qatnasıp kiyatırǵan ózbek sazendeleri hám qosıqshılarınıń da xızmetlerin ayrıqsha aytıw kerek. Bul orında xalıq aralıq tańlawlardıń jeńimpazları bolǵan pianinoshılardan Ulugbek Polvonov, Nargiza Alieva, Gulnara Alimova, violonchel atqarıwshıları Dilshad Nazarov, Sunnat Ibrohimov, qosıqshılar Anna Guzairova sıyaqlı jas kórkem óner iyeleri atın húrmet penen tilge alamız.

Házirgi waqıtta, Ózbekistan xalıq aralıq áhmiyetke iye úlken muzıka ilajları ótip atırǵanlıǵı da dıqqatqa ılayıq bolmaqta. Atap aytqanda, Samarqand qalasında “Sharq taronalari”, Tashkentte bolsa Simfoniyalıq muzıka festivalların ótkeriw dástúrge aylanbaqta.

Sunnat Ibrohimov

△ Qosiq aytıw

BAXÍTLI BALALÍQ

K.Raxmanov sózi

S.Palwanov muzıkası

Allegro

Tó-be- miz de qu- yash máń- gi

Ja- dı- ray- dı ana- mız- day

Tur- mı- sı- mız sulıw sán- li

Awıl menen qa- la- mız bay

Bizler mek- tep qu- shağın- da

bilim menen dos bo- la- mız

Tóbemizde quyash máńgi,
Jadıraydı anamızday,
Turmısımız sulıw sánli,
Awıl menen qalamız bay.

Jazda jasıl toğaylarda,
Lagerlerde dem alamız,
Maydانشada hám saylarda,
Sport penen shınıǵamız.

?!

1. Xalıq aralıq kólemde tanılǵan qaysı Ózbekistan kórkem óner iyelerin bilesiz?
5. Baxıtlı balalıq qosıǵında qanday ideya bar?

MUZÍKA SÓZLIGI

- Avj* — aspan, kók, joqarılaw hám onıń eń jo-qarı shoqqısı. Maqom saz ásbabı hám aytımlarınıń joqarı perdelerdegi eń rawaj-langan dárejesi.
- Aytım jolu* — Xorezm maqomlarında aytım (ashula) lar bóliminiń ulıwma atı. Sonday-aq, bul bólim “manzum” dep te ataladı.
- Bayot* — türk qáwimleriniń biriniń, sonday-aq, belgili bir maqom atı. Fergana — Tashkent maqom jolları quramında hárbiri bes bólimnen ibarat “Bayot IV” hám “Bayoti-Sheroziy IV” toplamları bar.
- Baqsi* — dombıra, qobız yamasa duwtar shertip dástanlar atqarıwshısı sonday-aq, jańa dástanlar dóretiwshi.
- Bozgo‘y* — maqom saz namalarında (Tasnif, Tarji, Gardun, Muxammas, Saqil) ózgermey tákirarlanıwshı nama dúzilisi.
- Buzruk* — ullı, úlken Shashmaqom quramındaǵı birinshi maqom atı.
- Balamon* — tut agashınan islengen sırnay formasındaǵı úplep shertiletuǵın ásbap. Kólemi sırnaydan kishi, dawıs payda etiwshi úplemesi sı-bızǵı sıyaqlı yaǵnıy úpleme nayshasında qamıstan tayarlangan «tilshesi» bar. Bala-manda barmaqlar menen basıwǵa arnalǵan segiz tesikleri bar.
- Daromad* — joldıń baslanıwı. Maqom qosıq jolları (Saraxbor, Talqin, Nasr hám t.b.) qosıqtıń baslanıw (hofiz aytıwdı baslaǵan) bólimi.

- Dugoh* — eki jay eki orın, eki perde. Ertede eki perde (dawıs) tiykarında atqarılğan namanıń atı. Keyinirek (Orta ásirlerde) rawajlanıp, keń mánili nama halına keltirilgen. Shashmaqom sistemasında tórtinshi maqom atı.
- Dunasr* — maqomlarda baslangısh nama yamasa qosıq dúzilisi (bólegi)niń joqarı (ádette, bir oktava joqarı) perdelerde tákirarlanıwı.
- Do‘mbira* — erik, tut yamasa arsha ağashınan oyıp is-lengen eki tarlı saz ásbabı. Dombıranıń ózine say buwılğan dawısı, qısqa dástesi hám dástesinde baylangan perdeleriniń joqlıǵı menen ayırıladı.
- Folklor* — inglis tilinen alınğan bolıp, bunsı folk (*folk*) — xalıq. lor (*lore*) danıshpanlıq, bilimdanlıqtı ańlatadı. Bunnan «xalıq danıshpanlıǵı» degen mánis kelip shıǵadı. Folklor ataması «xalıq awızeki dóretiushiligi», «muzıkalı folklor» degen sóz bolıp «xalıq muzıkası» ornında da qollanıladı.
- Gulyor-Shahnoz* — bes bólimli belgili Fergana — Tashkent maqom qosıq jolı. 1-bólimi Gulyor, 2-bólimi Shahnoz, 3-bólimi Shapandozi Gulyor, 4-bólimi Ushshoq hám 5-bólimi Qashqarshai Ushshoq dep ataladı.
- Iroq* — Arabiyadaǵı belgili mámleket atı. «Uzaq», «Alis jol» degen mánisti de ańlatadı. Shashmaqom dúzilisindegi altınshı maqom atı.
- Major* — (*lat. úlken*) turaqlı sesleri (I, III hám V basqıshları) nıń jıyındısı úlken (yaǵnıy major» úsh dawıslını payda etiwshi.
- Mansur* — Xorezm maqomlarında saz namaları bólim-iniń ulıwmalıq atı. Sonday-aq, usı bólim «shertiw jolı» dep ataladı.

<i>Manzum</i> —	Xorezm maqomlari qosiq bóliminiń ulıwma-lıq atı. Sonday-aq, bul bólim «aytım jolı» dep ataladı.
<i>Minor</i> —	(lat. kishi) turaqlı sesleri (I.III hám V bas-qışlar)ınıń jıyındısı kishi (yaǵnıy minor) úsh sesligin payda etiwshi dizim. Minor majordan ózgesheligi, kóbinese ǵamgún waqıyalardı súwretleydi.
<i>Mirzadavlat</i> —	XIX ásirniń aqırı XX ásirniń baslarında Fergánada jasap xızmet kórsetken Mırzadavlat ismi nama dóretiwshige tiyisli eki bólimniń saz naması. Xalıq arasında belgili bul nama tiykarında qosıqlar ayılǵan.
<i>Miyonxat</i> —	maqom qosiq jollarında qosıqtıń orta perde-lerinde (ádette, kvarta-kvinta bálenlikte) ayılatuǵın bólegi, dúzilisi.
<i>Mushkilot</i> —	qıyınshılıqlar. Shashmaqom saz namaları bóliminiń ulıwmalıq atı.
<i>Navo</i> —	nama, ırǵaqlı nama, ırǵaǵı jolı. Shashmaqom dúzilisindegi úshinshi maqomnıń atı.
<i>Nasr</i> —	kómek, utıs, jeńis (proza). Shashmaqom qosiq jolları bóliminiń ulıwmalıq atı.
<i>Naǵıs</i> —	bezew; belgili bir qosiq (ashula) túrininiń atı. Xorezm maqomlarınıń «manzum» bólimi quramınan orın alǵan.
<i>Peshrav</i> —	aldıǵa umtılwshı; joqarı háreketli ırǵaqlar tiykarında islengen belgili bir muzıka forması. Xorezm maqomlarınıń «mansur» (shertim jolı) bólimlerinde keń qollanılatuǵın saz namasınıń atı.
<i>Qobız</i> —	tarlı saz ásbabı bolıp, ol oyıs, aǵash dáste hám eki tardan ibarat. Ol tarlı ásbap sıpatında shertiledi.

- Qoshnay* — eki qamis naydın ózara baylamasınan ibarat úplep shertiletuǵın ásbap. Naylardın bir tárepinde dawıs payda etiw ushın tilsheler jonılǵan boladı hám de hárbiriniń altı yamasa jeti tesigi bar. Ádette, qoshnay atqarıwshısı bolǵan qánigeli sazandeler (qoshnayshılar) «qaytarma dem» usılınan keń paydalanadı.
- Rost* — tuwrı, shın, haqıyqıy. Shashmaqom dúzilisindegi ekinshi maqom atı.
- Sarbozcha* — (*fars.-taj.*) bas oyınshı, ózin pidá etiwshi mánisin ańlatadı. Olar Túrktan xanlıq-larınıń ákeriy bólimleriniń áskerleri bolǵan. “Sarbozcha” naması mine usı áskerlerdın ruwxına shaqqan háreketin kórkemlep kór-setedi.
- Saraxbor* — bas xabar, bas tema. Tarona (I — IV, I — VI). Shashmaqomnıń baslı qosıq jolı.
- Sato* — tarlı kamonlı saz-ásbabı (sırtqı kórinisi tanburdı esletedi) Satoda tiykarınan awır templi klassikalıq muzıka atqarıladı. Muzıka ámeliyatında bazıda tanburdı sato ornında yaǵnıy kamon menen shertiwi ushırasadı. Satonıń úsh yamasa tórt tiykarǵı sımları (torları) bolıp, olar astınan tartılǵan hám dastagorniń qaptal qulaqlarına baylanǵan keri dawıs beriwshi 8—11 torları bar.
- Segoh* — úsh jay, úsh orın, úsh perde. Ertede úsh perde (ses) tiykarında qurılǵan nama atı. Orta ásirdegi kásiplik muzıka ámeliyatında rawajlanǵan hám keń demli nama formasına keltirilgen. Shashmaqom dúzilisindegi besin-shi maqom atı.

- Sibiziq* — (sibizg'a) — ápiwayı qamıstan jasalg'an úplep shertetuğın saz ásbabı bolıp, uzınına úplep shertiledi. Úpleytuğın tárepinde «tilshe» kesilgen bolıp, aldı tárepinde barmaqlar menen basıwǵa mólsherlengen úsh tesikshesi bar.
- Simfoniya* — (grekshe) — “únles” mánisin ańlatadı. Simfoniyalıq orkestri ushın arnalǵan muzikalıq shıǵarma, ádette 4 bólimnen ibarat shıǵarma. Sonday-aq, bazıda kóbirek (5) hám kemirek (1 ge) shekem bólimli simfoniylar da ushırasadı.
- Suvora* — atlı; Xorezm maqomlarınıń «manzum» bóliminen orın alǵan belgili qosıqtıń atı. Ustazlardıń pikirinshe, «Suvora» at tuyaǵınan payda bolatuğın hár qıylı ritmikalıq dúzilistegi usıllar hám olarǵa tiykarlang'an namalar.
- Syuıta* — «izbe-izlik, bir qatarlıq» mánisin bildiredi. Evropa kórkem ónerinde qalıplesken kóp bólimli saz muzıkasınıń tiykarǵı túrlerinen biri. Ulıwmalıq pikir menen baylanıslı, biraq óz betinshe hám ózara bir-birinen ayırılatsuğın birneshe bólimlerden quraladı.
- Talqin* — (arabsha) — násiyat beriw, túsindiriw, kórsetpe beriw, Maqom tiykarǵı qosıq jollarınan.
- Tanbur* — tarlı-shertpe saz ásbabı. Almurt sıyaqlı oyma kesesi hám oǵan jalǵanǵan uzın dástesi tut aǵashınan tayarlanadı. Dástesinde 16ǵa shekem baylang'an perdesi bar, kese qaqpǵına 4 (xas) perde jelimlengen boladı. Tarlardıń sanı úshewden altıǵa shekem bolıwı múmkin. Házirgi dáwirde kóbirek úsh-tórt sımli (tarlı) tonburlar ámelde keń qollanıladı.

- Tanbur sızıǵı* — XIX ásirde Komil Xorazmiy tárepinen oylap tabılǵan ózine tán «nota jazıwı»nıń atı.
- Tarona* — qosıq, ashula mánisin bildiredi. Maqomlarda tiykarǵı qosıq aytıw jolları (Saraxbor, Tani maqom, Talqin, Nasr hám t.b.) arasında qollanılatuǵın hám bir qosıqtan ekinshi tiykarǵı qosıqqa ótiwde baylanıstırıwshı «wazıypasın orınlawshı» ıqsham formadaǵı qosıq. Kóplegen jaǵdayda rubayılar menen aytıladı.
- Xat* — maqom qosıq jollarında qosıqtıń bir qatar (eki kuplet) qosıq sózi menen aytılatuǵın nama dúzilisi, bólegi.
- Xona* — úy, salıstırmalı tolıq formadaǵı nama dúzilisi (bólmesi). Xona Bozgóyden ózgesherek, ózgeriwshi qásiyetke iye bolıp, namanıń hawiji (shıńı) tárepke rawajlanıwında áhmiyetli orın tutadı.
- On eki maqom — (Duvozdah maqom)* XIII — XVII ásirlerde Shıǵıs muzıka ámeliyatında belgili maqomlar dúzilisi: Ushshoq, Navo, Busalik, Rost, Husayniy, Hijoz, Rahoviy, Zangula, Iroq, Isfaxon, Zirafkand, Buzurg (Buzruk). On eki maqom-nıń nama, perde hám dáp-usıl tiykarları Shashmaqom, Xorezm maqomları, Fergana — Tashkent maqom jolları sıyaqlı maqom túrleri kelip shıǵıwında áhmiyetli orın tutqan.
- Shashmaqom* — 1. Hár bir óz atına iye altı hár qıylı, tolıq per-deler jıyındısı: Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq.
2. Altı tolıq perdeler jıyındısı hám belgili dáp usılları birliǵı tiykarında dóretilgen saz naması hám qosıq (ashula)lar dúzilisi (jıyındısı).
- Shodiyona* — áyyemnen toy, bázim, seyil hám basqa da xalıq bayramlarında naǵara hám sırnayda atqarılatuǵın 12 bólimli namanıń atı.

- Sho-diyonaniń hárbir bólimi ayırım ritm dúzilisi pát usılına iye bolıp, olar geyde jeke nağarada shertiledi. Sonday-aq, sırnay, karnay nağara hám dáplerden ibarat saz ansambli tárepinen de atqarıladı.
- Shań* — trapeciya formasındaǵı tarlı, urıp shertiletuǵın ásbap. Onda jámi 40 tar bolıp, olar 14 tiykargı tarlarǵa birlesedi. Solardan 13 i úshewden bólingen halda, tómengi juwan tarlı birew. Tarlar tayaqsha járdeminde urıp hám shertip (tırnap) shertiledi.
- Shıń qobız* — arnawlı tilli saz temir ásbabı, — yaki súyekten islenedi. Temir shıńqobız, ádette, dóńgelek formada boladı. Onıń ortasınan 7—9 *sm* uzınlıqta polat tik ótkiziledi. Shıńqobızdı shertiw ushın onı shep qol menen tislerge basıp turıw kerek hám sol waqıttıń ózinde, oń qoldıń kórsetkish barmaǵı tásirinde tilsheni tolqındırıp turıw lazım. Bul ásbaptı tek ğana úlkenler emes, al balalar da súyip shertedi.
- Shertim jolı* — Xorezm maqomlarında saz namaları bólim-iniń ulıwmalıq atı. Bul bólim «mansur» dep te qollanıladı.
- Chorgoh* — tórt jay, tórt orın, tórt perde, áyyemde tórt perdege tiykarlangan belgili bir muzıka atı. Fergana — Tashkent maqomlarınan belgili («Chargoh I — V») qosıq hám saz-ásbabı namalarınıń atı.
- Shopan nay* — uzınına uslap, úlep shertetuǵın saz-
(*ğajir nay*) ásbabı bolıp, ol shól búrkiti (*ğajır*) nıń qanat súyeginen tayarlanadı. Ğajır nayda barmaqlar basılatuǵın tórt tesik bolıp, usılardan úshewi aldı tárepinde, al birewi bolsa naydın tómengi tárepinde jaylasqan boladı. Ğajır nay, tiykarınan, shopanlar tárepinen súyip shertiletuǵın bolǵanlıqtan, onı «shopan nay) depde ataydı.

MAZMUNÍ

Sóz bası	3
Ózbekiston Respublikasining davlat madhiyasi.....	4
Qaraqalpaqstan Respublikasınıń mámleketlik gimni.....	6

I SHEREK XALÍQ MUZÍKASÍNÍ| JERGILIKLI USÍLÍ

1-Tema. Surxandárya — Qashqadárya muzıka usılı haqqında túsiniq	9
2-Tema. Buxara — Samarqand muzıka usılı haqqında túsiniq	18
3-Tema. Sazendeshilik kórkem óneri.....	22
4-Tema. Farǵana — Tashkent muzıka usılı haqqında túsiniq.....	30
5-Tema. Úlken qosıq hám yallashılıq kórkem óneri.....	35
6-Tema. Xorezm muzıka usılı haqqında túsiniq	39
7-Tema. Qaraqalpaq baqsı-jırawlarınıń tariyxıy dóreťiwshilik ónerleri menen tanısıw... ..	44

II SHEREK MAQOMLAR HAQQÍNDÁ ULÍWMA TÚSINIK

1-Tema. Maqom túsiniǵı Shashmaqom	54
2-3-Tema. Shashmaqomnıń saz (mushkilot) hám qosıq (nasr) bólimi	60
4-Tema. Xorazm maqomlari.....	70
5-Tema. Xorezm maqomlarınń aytım jolı	74

III SHEREK ÓZBEK MUZÍKA KÓRKEM ÓNERINI| JÁHÁN MUZÍKA KÓRKEM ÓNERINDE TUTQAN ORNÍ

1-Tema. Jáhán muzıka mádeniyatı haqqında.....	83
2-Tema. Shıǵıs alımları muzka haqqında.....	86
3-Tema. Jáhán muzıkasınıń rawajlanıwınıń tiykarǵı basqıshları.....	87
4-Tema. Vena klassik mektebinıń wákılleri	91
5-Tema. XIX — XX ásirler muzıka mádeniyatı, muzıkada impressionizm.....	96
6-7-Tema. XX ásir Ózbekistan muzıka mádeniyatı haqqında	106
8-Tema. Ózbek muzıkasında kompozitorlıq dóreťiwshiligi	112

IV SHEREK ÓZBEKISTANNÍ| MUZÍKA MÁDENIYATÍ

1-Tema. Zamanagóy ózbek muzıka mádeniyatı haqqında	124
2-3-Tema. Ataqlı ózbek ǵayratkerleri hám muzıka jámáátleri.....	125
4-Tema. Teatr kórkem óneri hám koncert atqarıwshılıq xızmetleri.....	135
5-6-Tema. Televidenie hám kino muzıkası haqqında	144
7-Tema. Ózbek muzıka kórkem óneriniń jáhán saxnasına shıǵıwı.....	149

Oqilxon Ibrohimov, Jamil Sadirov, Sofiya Tajetdinova

MUSIQA

7-sinf uchun darslik

Qayta ishlangan va to'ldirilgan nashri

(Qoraqalpoq tilida)

Awdarmashi *M. Nizanov*

Redaktor *S. Aytmuratova*

Kórk. redaktor *I. Serjanov*

Tex.redaktor *B. Turumbetov*

Operatorler *B. Tuxtarov, A. Atağullaeva*

Basıwğa ruqsat etildi 28.07.2017-j. Formatı 60 x 90¹/₁₆. Kegli 11.
Times garnıturası. Ofset baspa usılında. Kólemi 10,0 b.t. 12,62 esap b.t.
Nusqası 11303 Shártname Sanlı buyırtpa.

Ózbekistan Baspasóz hám xabar agentliginiń
afur ulam atındağı baspa-poligrafıyalıq dóretiwshilik úyi.

100129. Tashkent. Nawayı kóshesi, 30.

100128. Tashkent. Shayxontohur kóshesi, 86.

www.gglit.uz

info@gglit.uz